

HELSINGIN KIRKKOMELLAKAT 1917
KOLMEN ERI JULKISUUSKUVAN KAUTTA
TARKASTELTUNA

Hanna Fagerudd
Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2017

HELSINGIN YLIOPISTO - HELSINGFORS UNIVERSITET

Tiedekunta/Osasto - Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta		Laitos - Institution Kirkkohistoria	
Tekijä - Författare Hanna Fagerudd			
Työn nimi - Arbetets titel Helsingin kirkkomellakat 1917 kolmen eri julkisuuskuvan kautta tarkasteltuna			
Oppiaine - Läroämne Suomen ja Skandinavian kirkkohistoria			
Työn laji - Arbetets art Pro gradu		Aika - Datum Huhtikuu 2017	
		Sivumäärä - Sidoantal 90	
Tiivistelmä - Referat Käsittelen tutkimuksessani Helsingin kirkkomellakoita 1917. Selvitän mitä mellakoissa tapahtui, keitä niihin osallistui ja miksi. Tarkastelen tapahtumista syntyneitä reaktioita kolmen eri julkisuuskuvan kautta. Tutkimusmenetelmän teoreettisena viitekehyksenä käytän Hannu Niemisen julkisuusjaottelua, jossa julkisuus jaotellaan arkijulkisuuteen, sisäpiirijulkisuuteen, ja mediajulkisuuteen. Tässä tapauksessa arkijulkisuus tarkoittaa tavallisten ihmisten käsityksiä ja muistoja kirkkomellakoista sekä arkikontekstin hahmottamista kirkkomellakoiden tapahtumahetkillä. Sisäpiirijulkisuuteen kuuluu kirkon tapahtumien puinti; mitä seurakuntien papit tapahtumista ajattelivat ja oliko kirkolla joku yhtenäinen linja reagoida tapahtumiin. Mediajulkisuuteen lasketaan sanomalehdissä käyty keskustelu tapahtumista. Helsingin kirkkomellakoiksi mielletään kirjailija Arvid Järnefeltin kirkkopuheet kolmessa Helsingin kirkossa toukokuussa 1917. Hänen tolstoilaisiin aatteisiin perustuvat puheensa keräsivät suuren yleisön lähinnä työväen keskuudesta. Kirkkomellakoihin on liitetty myös anarkistisen teosofin Jean Boldtin ja hänen kannattajiensa puheet Senaatintorilla keväällä 1917, sekä Nikolainkirkon valtaus 17–18. kesäkuuta 1917. Boldtin ja hänen kannattajiensa vallankumous perustui visioon yhteiskunnasta, joka rakentuisi sosialistisille ja kristillisille arvoille. Tutkimus osoittaa, että Helsingin kirkkomellakat olivat oikeastaan kaksi erillistä tapahtumaa; Arvid Järnefeltin kirkkopuheet sekä Jean Boldtin kristillinen sosialistis-anarkistinen vallankumous. Vaikka tapahtumissa osittain oli samoja osallistujia, olivat motiivit tilaisuuksille hyvin erilaiset. Arkijulkisuudessa tapahtumat herättivät keskustelua, ja osallistujia tapahtumissa oli tuhansia. Mediajulkisuudessa Järnefeltin puheita kritisoitiin laajalti ja Boldtin toiminta tuomittiin kaikissa lehdissä. Sisäpiirijulkisuudessa avainasemaan nousi kirkkoherra Erkki Kailan ja Lauri Ingmanin keskinäinen neuvonpito. Siinä merkille pantavaa oli Ingmanin reaalipoliittinen maltillisuus suhtautumisessa anarkiaan. Kirkko lakaisi tapahtumat myös sisäisessä raportoinnissaan maton alle. Koska sisäpiirijulkisuus ei reagoinut tapahtumiin mitenkään julkisesti, ja arkijulkisuuden kokemukset mellakoista sekoittuivat muihin levottoman kevään 1917 tapahtumiin, jäi sanomalehtien suhtautuminen mellakoihin monien viralliseksi totuudeksi tapahtumista. Tästä syystä varsinkin Järnefelt yhdistettiin väkivaltaisten huligaanien toimintaan. Näin julkinen loanheitto työväestön ja porvarien välillä sai uutta vettä myllynsä. On pääteltävissä, että kirkkomellakat olivat osa sitä tapahtumaketjua, joka syvensi kaupunkilaisten keskinäistä kahtiajakautumista sisällissodan kynnyksellä.			
Avainsanat – Nyckelord Arvid Järnefelt, Jean Boldt, teosofia, tolstoilaisuus, anarkia 1917.			
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia			
Muita tietoja			

Sisältö:

1. JOHDANTO	1
1.1. TUTKIMUSKYSYMYS SEKÄ LÄHTEIDEN JA TUTKIMUSKIRJALLISUUDEN KUVAUS	1
1.2. ERI JULKISUUSTAHOT HELSINGISSÄ 1900-LUVUN ALUSSA	6
1.2.1. Arki Helsingissä 1900-luvun alussa	6
1.2.2. Kirkko, seurakunnat ja papit Helsingissä 1900-luvun alussa	8
1.2.3. Lehdistö Helsingissä 1900-luvun alussa	12
1.3 ARVID JÄRNEFELTIN TOLSTOILAISUUS JA JEAN BOLDTIN IDEOLOGIA	16
2. JÄRNEFELTIN KIRKKOPUHEET JA NIIDEN HERÄTTÄMÄT REAKTIOT TOUKOKUUSSA 1917	21
2.1. TAPAHTUMIEN KULKU	21
2.2. JÄRNEFELTIN PUHEET ARKIJULKISUUDEN NÄKÖKULMASTA	27
2.3. SISÄPIIRIN REAKTIOT: KIRKKOHERRA ”PAINAA VILLAISILLA”	34
2.4. LEHDISTÖSSÄ KÄYTY KESKUSTELU JÄRNEFELTIN PUHEISTA	43
3. BOLDTIN TOIMINTA HUIPENTUU NIKOLAINKIRKON VALTAUKSEEN KESÄKUUSSA 1917	52
3.1 BOLDTIN PUHEET, HÄNEN KANNATTAJANSA SEKÄ TAPAHTUMAT KIRKOSSA	52
3.2. BOLDTIN TOIMINTA ARKIJULKISUUDEN NÄKÖKULMASTA	62
3.3. SISÄPIIRI PUI ”BOLDTILAISTEN PÄIVÄÄ”	68
3.4. LEHDISTÖSSÄ KÄYTY KESKUSTELU BOLDTIN TOIMINNASTA	72
4. TUTKIMUSTULOKSET	80
5. LYHENTEET	84
6. LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	84
Painamattomat lähteet	84
Painetut lähteet	85
Sanoma- ja aikakauslehdet	86
Internet-lähteet	86
Kirjallisuus	87

1. Johdanto

1.1. Tutkimuskysymys sekä lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden kuvaus

”Ned med antikrist Järnefelt!”¹, ”Nyt on oikea pappi syntynyt!”², ”Taistelu Nikolain kirkosta”³. Helsingin kirkoissa kuohui alkukesästä 1917. Kuudentena päivänä toukokuuta kirjailija Arvid Järnefelt astui kirkkoherran vastustelusta huolimatta Helsingin Nikolainkirkon (nykyisen tuomiokirkon) kuoriin ja piti tolstoilaisiin aatteisiin perustuneen puheensa paikalle saapuneelle kuulijakunnalle. Puheessaan hän vaati kirkkoa luopumaan jäykästä opistaan, hierarkkisesta valtarakennelmastaan ja valmistautumaan vapauden tuloon myös kirkon sisällä. Olihan vapaus koittamassa myös kirkon seinien ulkopuolella.⁴ Järnefelt toisti tempauksensa 13. toukokuuta Johanneksen kirkossa, ja 20. toukokuuta Kallion kirkossa, jossa väkijoukkoa oli jo niin paljon paikalla, että tapahtuma yltyi anarkistisen väkivaltaiseksi.

Saman kevään aikana olivat asianajaja Jean Boldt, pastori Juho Uoti sekä ompelijatar Josefiina Huttunen pitäneet Senaatintorilla puheita vallankumouksen toteuttamisesta kristillisen aatteen perusteella. Heidän kristillis-sosialistiset ja anarkistiset puheensa keräsivät paljon kuulijoita, ja kesäkuun 17. päivänä Boldt johti parisataa henkilöä Nikolainkirkkoon. Heidän aikomuksenaan oli aloittaa kristillisille arvoille pohjautuva sosialistinen vallankumous sekä seuraavana päivänä vallata yliopisto ja Suomen pankki. Seurue rettelöi, lauloi *Kansainvälistä* ja piti puheita koko yön, kunnes miliisi aamuyöllä hajotti kokoontumisen ja Boldt kannattajineen pidätettiin.⁵

Tutkimustehtäväni on selvittää kirkkomellakoiden tarkemmat tapahtumavaiheet sekä minkälaisia reaktioita yllä mainitut tapahtumat herättivät ympäristössään touko-kesäkuussa 1917. Tutkimuskysymyksinäni ovat: Mitä kirkkomellakoissa oikeastaan tapahtui ja keitä oli mukana? Ketkä olivat Boldtin lähimmät kannattajat? Olivatko samat henkilöt kenties mukana sekä Järnefeltin että Boldtin tapahtumissa? Miten kirkko ja papisto reagoivat mellakoihin ja missä piireissä asiaa käsiteltiin? Miten tapahtumat käsiteltiin helsinkiläisten arkielämän näkökulmasta ja pidettiinkö kenties Järnefeltiä ja Boldtia keskenään erilaisina

¹ DP 14.5.1917 Ett uppträde i Johanneskyrkan.

² VA 15.5.1917 Terveisiä Helsingin Johanneksen kirkosta.

³ UP 18.6.1917 Taistelu Nikolain kirkosta.

⁴ Toinen herääminen 2010, 169–170.

⁵ Nyström 2013, 136–137.

vaikuttajina? Lisäksi haluan tietää miten eri lehdet asioista kirjoittelivat. Kuka näitä lehtiä luki, saivatko eri ihmiset aivan erilaiset mielikuvat tapahtumista, mikä ehkä myöhemmin vaikutti heidän poliittisiin mielipiteisiinsä? Haluaisin myös ymmärtää mikä on jäänyt asioiden ”viralliseksi totuudeksi”, ja miksi kirkkomellakat vaikuttavat jääneen historiankirjoituksessa unohduksiin? Lisäksi yritän selvittää miksi tapahtumat niputetaan edelleenkin yhteen. Oliko Järnefeltillä ja Boldtilla samat motiivit tekoihinsa, vai olivatko tapahtumat toisistaan aivan irralliset, jolloin niitä tulisi myös kutsua eri nimillä? Käytän tutkimuksessani kuitenkin tapahtumista yhteistä termiä Helsingin kirkkomellakat, puhuessani molemmista tapahtumista yleisellä tasolla. Erikseen mainittuna käytän käsitteitä Järnefeltin kirkkopuheet, sekä Boldtin puheet ja Nikolainkirkon valtaus.

Tutkimukseni teoreettisena viitekehyksenä sovellan Hannu Niemisen käyttämää kolmijakoisen julkisuuden määritelmää, jossa julkisuus jaotellaan arkijulkisuuteen, sisäpiirijulkisuuteen ja mediajulkisuuteen. Teoksessaan *Kansa seisoi loitompana kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917* Nieminen tarkastelee suomalaisen kansallisen julkisuuden rakentumista 1800–1900 -lukujen taitteessa, jolloin kansallinen identiteetti oli muodostumassa yhä monimuotoisemmassa julkisuudessa. Arkijulkisuuteen kuuluivat arkipäivän tilanteet, joihin kaikki kansalaiset törmäsivät ja jotka he jakoivat yhdessä, esimerkiksi kaupan kassajono, humalainen raitiovaunussa, tai kuunneltu radio-ohjelma. Sisäpiirijulkisuuteen taas kuuluivat instituutiot tai ryhmät, joilla oli päättäjä- tai vaikutusvaltaa, esimerkiksi kirkko, johtokunnat tai erilaiset järjestöt. Mediajulkisuuden äänet koostuivat eriaänisistä sanomalehdistä, jotka itsenäistymisen kynnyksellä ajoivat varsin erilaista politiikkaa.⁶

Tässä tutkimuksessa arkijulkisuuden lähteeni ovat silminnäkijöiden haastattelut mellakoista, jotka ovat Helsingin poliisilaitoksen raporttien yhteydessä (Kansallisarkistossa). Lisäksi hyödynnän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistossa sijaitsevaa aineistomateriaalia muistoista vuosilta 1917–1918, joka on kerätty vuosina 1965–66. Sieltä olen löytänyt ihmisten muistoja kirkkomellakoista, jopa muutaman silminnäkijäkertomuksen Nikolainkirkon ja Kallion kirkon sisältä. Työväen Arkistossa on myös yksi muistelu tapahtumista. Lisäksi olen tilannut ilmastopalvelusta säätiedot huhtikuulta 1917, ja tutkinut sanomalehdissä ilmestynyttä mainontaa ja uutisointia

⁶ Nieminen 2009, 27–42.

Helsingissä järjestetyistä tapahtumista, jotta saisin tapahtumahetkien arjen kontekstin mahdollisimman hyvin kartoitettua.

Arkijulkisuuden lähteinä käytettävien muistojen tulkinnassa on otettava huomioon sisällissotaan liittyneen hyvin vahvan aatteellisen polarisoitumisen ja aiheiden yksipuolisen käsittelyn sodan jälkeisinä vuosina. Ihmisten omat muistot ovat siis värittyneet – vai pitäisikö sanoa valkoistuneet sisällissodan voittajan kirjoittaman historian vaikutuksesta. Poliisiraportissa olevista selonteista on myös huomioitava, että ne ovat kirjoitettu tilanteessa, jossa kertoja on halunnut kertoa sen version, jonka kuvittelee kuulustelijan haluavan kuulla.

Sisäpiirijulkisuuden lähteeni ovat asianosaisten seurakuntien, pappiskokousten ja Porvoon tuomiokapitulin kokouspöytäkirjat sekä poliisiraporttien yhteydessä olevat pappien selonteot tapahtumista. Lisäksi olen hyödyntänyt Erkki Kailan päiväkirjoja ja Lauri Ingmanin arkistoa. Olen tarkistanut Piispa Råberghin aineistot Svenska Litteratursällskapet:in arkistosta, sekä etsinyt tietoa Helsingin seurakunnissa vuonna 1917 työskennelleistä papeista. Osa Kallion kirkkoa koskeva suomenkielinen materiaali on Kallion seurakunnan arkistossa Kallion seurakunnan tiloissa ja Kallion ja Nikolainkirkkoa koskevat pöytäkirjat eli Helsingin pohjoisen ruotsalaisen ja pohjoisen suomalaisen seurakunnan sekä Sörnäisten suomenkielisen seurakunnan paperit sijaitsevat Helsingin seurakuntayhtymän keskusarkistossa Kalliassa.

Lisäksi olen tarkistanut suuren määrän arkistolähteitä, joista ei loppujen lopuksi ollut tutkimukselle suurta hyötyä. Olen lukenut Teologisen lauantaiseuran arkiston paperit, mutta lauantaiseura ei kokoontunut kyseisenä ajankohtana lainkaan. Olen myös lukenut Helsingin ruotsinkielisten seurakuntien pöytäkirjat eli Helsingin eteläisen ruotsalaisen ja Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan pöytäkirjat, jotka sijaitsevat Johannes församling:in kirkkoherranviraston arkistossa Korkeavuorenkadulla. Niissä ei ollut muuta mainintaa kirkkomellakoista, kuin mitä suomenkielisten seurakuntien pöytäkirjoissa oli.

Silmiinpistävää kaikissa arkistoissa on kuitenkin arkistomateriaalin systemaattinen kato vuodelta 1917. Vaikka kirkkoneuvostot ja valtuustot kokoontuivat muuten noin kahden tai kolmen kuukauden välein, oli vuonna 1917 jopa vuoden kokoontumistauko, tai sitten kokouksia ei kerta kaikkiaan dokumentoitu. Monista arkistolähteistä ja etenkin aikalaismuistelmista käy ilmi, että kevät ja kesä 1917 olivat niin levotonta aikaa, ettei esimerkiksi yliopistossa järjestetty luentoja. Kesän 1917 suuret lakot vaikuttivat myös sanomalehtien

julkaisuihin. Lisäksi sensuuri ja ajan ennakoimattomat olosuhteet vaikuttivat ehkä haluun pitää virallisia kokouksia tai pitää virallisia pöytäkirjoja jonkinlaisen leimautumisen pelossa. Pöytäkirjojen puutetta ei myöskään kommentoida seuraavissa kokouksissa, vaan seuraava kokous kirjataan aivan kuin mitään ei välissä olisi tapahtunutkaan, vaikka moni kokous pidetään uudessa itsenäistyneessä Suomessa suurten levottomuuksien jälkeen.

Käyttämäni mediajulkisuuden lähteiksi olen valikoinut otannan erilaisia Helsingissä vuonna 1917 julkaistuja lehtiä, jotka keskenään eroavat poliittiselta tai katsomukselliselta kannaltaan. Lehtien ideologiset taustat selventyvät myöhemmässä luvussa. Käyttämäni lehdet ovat seuraavat: *Dagens Press*, *Helsingin Sanomat*, *Herättäjä*, *Hufvudstadsbladet*, *Kotimaa*, *Sunnuntai*, *Työmies*, *Uusi Päivä*, *Uusi Suometar* ja *Vapaa Ajatus*.

Kaikki muut lehdet, paitsi *Sunnuntai*-lehti ovat digitoituina luettavissa Kansalliskirjaston lukusalissa. *Sunnuntai* on luettavissa mikrofilmillä samassa kirjastossa. Digitoitujen lehtien kohdalla olen hyödyntänyt tietokoneen hakutoimintoa hakemalla hakusanoilla kuten ”Järnefelt”, ”Boldt” tai ”Nikolainkirkko”. Tästä syystä joistakin lehdistä on haaviin tarttunut ainoastaan yksi kirjoitus, jonka kuitenkin olen halunnut tutkimuksessa huomioida. Lehdillä on siis keskenään hyvinkin erilainen määrällinen painoarvo tutkimuksessa. Huomioitavaa on, että tietokoneen haku ei aina ole luotettava, joten paljon olen joutunut myös lukemaan yksittäisiä sanomalehtiä kokonaan läpi. Olen kuitenkin rajannut ajallisesti sanomalehtimateriaalin 1.3. – 31.7. 1917. Vaikka Järnefeltin ja Boldtin kohtaloista keskusteltiin vielä myöhemminkin lehdissä en ole katsonut niiden kuuluvan enää kirkkomellakoiden välittömään käsittelyyn. Kartoittaessani henkilöiden taustoja olen hyödyntänyt myös valitun ajanjakson ulkopuolella olevia sanomalehtilähteitä.

Koska lähteeni ovat kovin erilaiset ja vaativat erilaisia lähestymistapoja ovat myös tutkimusmenetelmäni monipuoliset. Arkijulkisuuden tutkiminen vaatii mikrohistoriallista otetta ja -näkökulmaa. Sisäpiirijulkisuuden lähteiden tulkitsemiseen on taas hedelmällisempää tarttua henkilöhistorioiden kautta ja peilata lähdemateriaalia poliittisen historian sekä kirkkohistorian tutkimuskirjallisuuden kanssa. Mediajulkisuuden lähteet vaativat vertailevaa sisällönanalyysiä sekä jonkin verran reseptiotutkimukseen perehtymistä.

Helsingin kirkkomellakoita ei ole vielä tutkittu yksittäisenä ilmiönä. Monet tutkimukset levottomuuksista 1917 sekä sisällissodasta mainitsevat kyllä

kirkkomellakat ja kuvaavat Järnefeltin ja Boldtin levottomuuksien lietsojina. Samu Nyströmin väitöskirjassa *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta, Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918* Boldtin ja Järnefeltin teot saavat parin sivun verran huomiota ja Nyström käsittelee heitä erillisinä toimijoina.⁷ Kirsti Kena mainitsee väitöskirjassaan tapahtumat yhdellä lauseella: ”Eryitystä huomiota ei vaan kirkollisella taholla vaan suuressa yleisössäkin herättivät touko-kesäkuussa Jean Boldtin ja Arvid Järnefeltin aikaansaamat välikohtaukset Helsingin kirkoissa.”⁸ Vesa Varesen kattava teos Lauri Ingmanista mainitsee tapahtumat ainoastaan kuvatekstissä: ”Tolstoilaisen Järnefeltin lisäksi aiheutti vuonna 1917 vielä pahempia kirkollisia epäjärjestysilmiöitä ns. Jean Boldtin lahko varsin suorasukaisine kirkonhöpäisyneen.”⁹ Monien tutkijoiden kuvaukset tapahtumista ovat siis varsin suoraviivaiset, ja tapahtumat kuvaillaan hyvin suppeasti, joko tutkimuksen johdannossa tai mainitaan muun asian käsittelyn yhteydessä yleisinä häiriöinä kirkoissa.

Tolstoilaisuuden suhteen olen nojannut Armo Nokkalan väitöskirjaan *Tolstoilaisuus Suomessa, aatehistoriallinen tutkimus*. Nokkala vaikuttaa olevan Suomessa tolstoilaisuustutkijoiden kulmakivi, kaikki uudemmat tutkimukset nojaavat hänen tutkimukseensa. Alstoninkin kirja tolstoilaisuudesta pohjautuu Nokkalan teokseen kartoittaessaan tolstoilaisuutta Suomessa. Kattava tutkimusala Arvid Järnefeltistä, hänen tuotannostaan ja aatteistaan on helpottanut työtäni kirkkopuheiden analysoinnissa. Boldtin ja hänen aatetovereidensa elämästä ja aatteista on säilynyt harmillisen vähän materiaalia jälkipolville, saattikka että heistä olisi tehty laajempaa tutkimusta. Näytelmäkirjailija Juha Siltasen näytelmä *Vallankumous*, joka käsitteli Boldtin kirkonvaltausta, on antanut minulle johtolankoja, mistä etsiä henkilöistä tietoja. Siltanen on myös ystävällisesti keskustellut kanssani aiheesta, ja kertonut oman taustatutkimuksensa tuloksia. Lisäksi olen käynyt keskusteluja Anna Rajavuoren kanssa, joka parhaillaan kirjoittaa poliittisen historian väitöskirjaansa Helsingin Yliopistolla aiheesta sosialistinen agitaatio 1900-luvun alussa, ja sivuaa kirkkomellakoita yhtenä osana tutkimustaan. Oma tutkimukseni saanee arvokkaita lisänäkökulmia Rajavuoren tutkimuksen valmistuttua.

⁷ Nyström 2013, 136–137.

⁸ Kena 1979, 33.

⁹ Vares 1993, 209.

1.2. Eri julkisuustahot Helsingissä 1900-luvun alussa

1.2.1. Arki Helsingissä 1900-luvun alussa

Sodat, mellakat ja yhteiskunnan levottomuudet eivät vain tapahdu ilmiöinä arvotyhjiössä, vaan ovat ihmisten aikaansaamia tapahtumaketjuja, joita liikuttavat inhimillisen elämän perustekijät; ravinto, terveys, ihmissuhteet sekä uskomukseen ja vakaumukseen liittyvät kysymykset. Ymmärtääkseen missä arkielämän kontekstissa levottomuudet Helsingin kirkoissa syntyivät keväällä 1917 on syytä tarkastella elämää Helsingissä mellakoita edeltävinä vuosina ja kuukausina.

Agraariyhteiskunnan murentuessa 1800-luvun teollistumisen yhteydessä elivät kaupungit tunnetusti suuren muuttopaineen alla väestön tiivistyessä kaupunkiyhteisöihin töiden perässä. Helsingin väestönkasvu oli 1870-luvulta muutama vuosikymmen eteenpäin aivan omaa luokkaansa. Vuonna 1870 Helsingissä oli noin 30 000 asukasta, hallintoelimiä, kauppayhteyksiä, yliopisto ja varuskunta. 1910-luvulla kaupunki oli jo 140 000 asukkaan moderni suurkaupunki, mikä asettaa Helsingin kasvuvauhdin yli kaksinkertaiseksi verrattuna muihin saman ajan kasvukeskuksiin kuten Berliini tai Lontoo. Suuri väestönkasvu suhteellisen pienelle alueelle vauhditti rakentamista, ja Helsinkiin muodostui nopeasti uusia alueita. Hallinto- ja kauppakorttelit sijaitsivat yliopiston, senaatin ja Stockmannin ympärillä. Teollisuus taas keskittyi satama-alueille, Töölönlahden ympärille ja Punavuoreen. Helsingin väestöstä selkeä enemmistö oli työläisiä ja palvelusväkeä. Vuonna 1914 heitä oli yli 80 000 henkeä eli 55–60% väestöstä. Muita väestöryhmiä olivat esimerkiksi eri luokan kauppiaat, pienistä elinkeinonharjoittajista suuren luokan johtajiin, virkamiehet sekä kulttuuriammatilliset, kuten näyttelijät, säveltäjät ja kirjailijat. Suurimpana työllistäjänä oli kuitenkin erilainen teollisuus, kuten vaate- metalli- tai elintarviketeollisuus.¹⁰

Helsingiläisten hengellisestä elämästä vuosisadan alussa vastasivat Helsingin kuusi seurakuntaa, jotka olivat syntyneet vuoden 1906 seurakuntajaon tuloksena. Helsingin eteläiseen suomalaiseen ja ruotsalaiseen seurakuntaan kuuluivat Esplanadin ja Bulevardin etelä puolella asuneet asukkaat. Pohjoinen ruotsalainen ja suomalainen seurakunta kokosivat Bulevardin ja Esplanadin pohjoispuolen sekä Kruunuhaan, Töölön, Katajanokan ja Fredriksbergin (nykyisen Pasilan) alueen. Sörnäisten suomalaiseen ja ruotsalaiseen seurakuntaan kuuluivat kaikki Pitkäsillan pohjoispuolella asuvat eli käytännössä Sörnäisten,

¹⁰ Nyström 2013, 25–26; 36.

Kallion, Hermannin, Toukolan ja Käpylän seurakuntalaiset. Lisäksi Helsingissä toimi suuri määrä erilaisia vapaaseurakuntia ja yhdistyksiä, jotka vastasivat muun muassa sosiaalisesta diakoniasta tai nuorisotyöstä. Helsingissä asuva henkilö oli siis arjessaan mitä luultavimmin yhteydessä oman seurakuntansa kanssa tai vähintään sen liepeillä toimivan kristillisen yhdistyksen kanssa.¹¹

Kansalaisten yhdistystoiminta oli aktiivista paitsi työväenliikkeessä myös kaikissa yhteiskuntaluokissa. Kirkollisella kentällä yhdistystoiminta oli paljolti diakoniatyötä korostava, mutta esimerkiksi kristilliset työväenyhdistykset kokosivat kymmeniä tuhansia ihmisiä toimintaansa. Herätysliikkeiden edustama epävirallinen uskonnollisuus korosti yhteiskunnan vastaisuutta, mutta konservatiivisuudellaan keskittyivät kuitenkin ylläpitämään vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä.¹²

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen aiheutti helsinkiläisten arkeen pitkään jatkuneen poikkeustilan. Kulkutautien leviäminen ja kaupungin velvollisuus majoittaa venäläisiä sotilaita, ja järjestää sairaanhoitoa haavoittuneille näkyi ihmisten arjessa mm. lasten koulunkäynnin vaikeutena ja yleisenä turvattomuuden tunteena. Kaikkia ihmisiä laajasti koskettaneet iltojen ja öiden pimennysmääräykset olivat osa ihmisten arkea monta vuotta.¹³ Myös pula elintarvikkeista, energiasta ja asunnoista vaikeuttivat arkea ja olivat pitkään helsinkiläisten suurimmat haasteet.¹⁴ Vuosina 1917–1919 Suomessa oli alle puolet aikaisemmasta viljamäärästä, mikä alkoi näkyä varsinkin kaupunkilaisten elintarvikepulana ja kansalaisten kasvavana tyytymättömyytenä. Toukokuun 16. päivä 1917 eduskunta hyväksyi elintarvikelain, joka antoi hallitukselle oikeudet takavarikoida elintarvikkeita. Samalla kehiteltiin säännöstelykoneisto, jonka tehtävänä oli säännöstellä ruoan riittäminen kaikille.¹⁵

Sota toi myös Helsingin kaduille venäläiset sotilaat, joiden näkyminen katukuvassa tuli osaksi helsinkiläisten arkea. Upseerit viettivät aikaa Apollo-teatterin ravintolassa ja kaduilla kulki komeita laivaston sotilaita kilisevine kannuksineen. Venäläisiä sota-aluksia oli Helsingin edustalla runsaasti, olihan Itämeren laivasto Venäjän armeijan tärkeä osa saksalaisten miina-alusten torjunnassa.¹⁶ Maaliskuun vallankumouksen puhjettua Helsingin ilmapiiri oli

¹¹ Antikainen 2006, 94; 96.

¹² Haapala 1995, 45.

¹³ Nyström 2013, 39–57.

¹⁴ Nyström 2013, 84–107.

¹⁵ Haapala 1995, 208; 216.

¹⁶ Kemppe 2015, 25–26.

levoton ja järjestykseltä joutui suurten muutosten alle. Tsaarinvallan kukistumisen jälkeen järjestyksenpito siirtyi poliisilta sotaväelle, joka puolestaan luovutti vastuunsa sosialistiselle työväelle. Sosiaalidemokraattinen puolueenjohto otti asian hoitaakseen kunnallislain periaatteita noudattaen Helsingin kaupungin viranomaisten kanssa. Tämän seurauksena perustettiin järjestystoimikunta, johon kuului kaupunginvaltuuston ja järjestäytyneen työväen edustajia.¹⁷

Käytännössä järjestyksenpidosta vastasivat edelleen vanhan poliisimiehet, järjestäytyneen työväestön edustajat sekä palokuntalaiset. Univormuista luovuttiin ja tunnuksiksi valikoitui punainen käsivarsinauha. Irtisanottujen poliisimiesten tilalle valittiin 700–800 miehen vahvuinen kunnallinen miliisi, joka koostui entisen poliisilaitoksen miehistä, ylioppilaista ja järjestäytyneen työväen edustajista.¹⁸ Järjestelmä oli hyvin sekava ja vastuun jakaminen monelle taholle aiheutti kaupungissa tyytymättömyyttä. Helsingissä ongelmia syntyi siitä, ettei kaupungin porvarillinen johto hyväksynyt työväenjärjestöjen kontrolloimaa miliisiä.¹⁹

Vallankumous sysäsi myös liikkeelle uudistusmielisiä voimia, jotka näkyivät lakkoiluna, työväenliikkeen äänien voimistumisena ja uskonnollisella kentällä eskatologisen tunnelman voimistumisena.²⁰ Eduskunnan kykenemättömyys ratkaista elintarvikepulan haasteet, tai vastata kansan piirissä kirvonneeseen kysymykseen vallan jakautumisesta kansan parissa johti lopulta suuriin mielenilmauksiin ja ajatuksesta vallan ottamisesta kansan käsiin.²¹ Kirkkomellakoiden tapahtuma-areena oli siis jo valmiiksi tunnelmaltaan hyvin sekasortoinen ja muutoksia odottava. Kansa halusi muutoksia, ja kaupungissa arki oli vaikeaa ja epävarmaa. Tälle arkitodellisuuden areenalle Arvid Järnefelt ja Jean Boldt kannattajineen astuivat.

1.2.2. Kirkko, seurakunnat ja papit Helsingissä 1900-luvun alussa

Järnefeltin ja Boldtin esittämä kirkkovastainen kritiikki ei suinkaan ollut kirkolle uutta. Suomen evankelis-luterilainen kirkko oli ollut suurten muutospaineiden alla jo 1880-luvulta saakka, jolloin Euroopasta saapuneet uudet aatevirtaukset haastoivat kirkon oppia ennen näkemättömällä tavalla. Luonnontieteellinen

¹⁷ Hietaniemi 1992, 38–39.

¹⁸ Wuokko 2009, 404–408.

¹⁹ Haapala 1995, 238.

²⁰ Haapala 2009, 26.

²¹ Haapala 1995, 220–221.

maailmankuva levisi sivistyneistön keskuudessa, ja herätti keskustelua kirkon opista. Myös taiteissa esiintynyt naturalismin ja realismin ihannoiti lisäsi ihmisten vieraantumista uskonnollisesta maailmankuvasta.²² Toinen suuri uskonnollisen maailmankuvan haastaja oli nouseva työväenliike, joka 1890-lopulla oli omaksunut marxilaisen sosialismin, johon kuului kirkonvastaisuus ja ateismin puolustus. Vuonna 1903 Suomen työväenliikkeelle julistettiin Forssan kokouksessa kirkonvastainen ohjelma, joka vaati kirkon ja valtion eroa sekä uskonnonopetuksen poistamista kouluista.²³

Suurlakko vuonna 1905 nostatti suuren kritiikkivyöryn kirkkoa kohtaan, ja muun muassa kysymys uskonnonvapauslain säätämisestä nousi taas pintaan. Suurin vastustus tuli kulttuuriradikaaleista piireistä, joiden lähipiirissä oli ruotsalaisen ja nuorsuomalaisen puolueen perustuslaillisia jäseniä. He näkivät pappien myöntövyöryden sortopolitiikkaan ja luterilaisen mallin mukaisen, maallisen esivallan kunnioittamisen, tsaarinvallan ja kirkon väliseksi liittoumaksi. Kritiikki oli myös sen mukaista. Seuraavina vuosina kritiikki kuitenkin laimeni. Vuodesta 1910 kovimpienkin kirkon arvostelijoiden asenteet muuttuivat. Naturalistinen maailmankuva, johon kuului jyrkkä uskonnollisuuden kieltäminen oli väistymässä. Tilalle etsittiin uskonnollisen ja tieteellisen maailmankuvan yhdistävää selitystä. Tämä ilmeni usein Jumalan etsimisenä ihmisestä itsestään, ei niinkään paluuta kirkon julistaman opin omaksumiseen.²⁴ Tämä henkisyöden herääminen yhdessä luonnontieteellisen maailmankuvan kanssa, antoi varmasti kasvusijaa synkretistisille liikkeille, kuten kirkkomellakoiden taustalla olleelle teosofialle ja tolstoilaisuudelle.

Kirkon vastausta siihen kohdistuneeseen kritiikkiin on vaikea hahmottaa, koska kirkolla ei missään vaiheessa ollut yhtä niin sanottua virallista tiedotuskanavaa, minkä kautta se olisi ottanut osaa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Sen sijaan yksittäiset papit ja teologit muodostivat erilaisia ryhmittymiä ja yrittivät luovia kritiikin ja kirkon opin ristiaallokossa. Yksi teologien ratkaisu lieventää kirkon jäykkää dogmaattista ilmettä oli sisälähetystoiminnan vahvistuminen koko maassa ja erilaisten yhdistysten perustaminen, kuten NMKY ja NNKY. Myös Kristillisen Työväen Liitto perustettiin suurlakon jälkeen.²⁵ Suurlakon jälkeinen yhteiskunta olikin kirkon

²² Juva 1960, 15;28.

²³ Kena 1979, 18.

²⁴ Kena 1979, 16–17; 19.

²⁵ Kena 1979, 22.

näkökulmasta radikaalisti muuttunut. Uudet yhteiskunta-asetukset mahdollistivat äänioikeuden kaikille, mikä lisäsi entistä yhdistyneemmän työväen demokraattista vipuvoimaa.²⁶ Toinen reagoititapa oli ehkä arkkipiispa Johanssonille tyypillinen: olla tekemättä mitään tai ottamatta kantaa. Liiallinen kirkon apologia ja julkinen keskustelu opinasioista olisi Johanssonin mielestä hämmentänyt kansalaisia.²⁷

Kirkkomellakoiden tapahtumahetkinä Helsingin rovastikunnassa toimi yhdeksän seurakuntaa, joista kuusi oli kirkkomellakoiden kannalta keskiössä. Vuonna 1906 tehdyn kielellisen ja alueellisen seurakuntajaon seurauksena oli Helsinkiin muodostunut seuraavat seurakunnat. Nikolainkirkkoa ja Vanhaa kirkkoa käyttivät Helsingin pohjoinen ruotsalainen ja suomalainen seurakunta. Johanneksen kirkkoa ja Betaniaa käyttivät Helsingin eteläinen ruotsalainen ja suomalainen seurakunta. Kallion ja Harjun rukoushuoneita käyttivät Sörnäisten ruotsalainen ja suomalainen seurakunta, kunnes Kallion kirkko valmistui 1912.²⁸ Lisäksi rovastikunnassa oli Saksalainen seurakunta, Helsingin pitäjän seurakunta ja Espoon seurakunta.²⁹ Pappeja oli seurakuntajaon jälkeen Helsingissä 19.³⁰

Suomenkieliset ja ruotsinkieliset seurakunnat käyttivät yhteisesti kirkkorakennuksia ja muita tiloja sekä olivat taloudellisesti yhteishallinnollisia. Kielikiistat eristivät kuitenkin seurakuntia toisistaan. Esimerkiksi pohjoinen ruotsalainen seurakunta vaati vuonna 1917, että se saisi käyttöön omat varansa, ja että seurakuntien tilat jaettaisiin suomenkielisten ja ruotsinkielisten kesken.³¹

Helsingin seurakuntien kirkkoherrat olivat kielellisesti eri leireissä, mutta teologiselta suuntaukseltaan aika samanmielisiä. Suomen evankelis-luterilainen kirkko oli vuosisadan alussa karkeasti luonnehdittuna jakautunut kahteen eri teologiseen suuntaukseen. Niin kutsuttua ”turkulaisuutta” edustivat arkkipiispa Johansson sekä Kuopion piispa Colliander, joiden teologisiin painoituksiin kuului konservatiivisen ja biblistisen Beckin teologian puolustaminen. Eräänlaisen vastapainon tälle linjalle antoivat nuoret helsinkiläiset papit ja teologit, joiden yhdistystoiminnan ja seurakuntatyön uudistaminen antoi niin kutusutulle ”helsinkiläisyydelle” oman leimansa.³² Helsingissä toimi myös teologinen lauantaseura, joka oli perustettu 1896 edistämään teologista keskustelua sekä

²⁶ Larkio 1967, 126–129.

²⁷ Kena 1979, 24.

²⁸ Larkio 1967, 153.

²⁹ Porvoon TK:n kiertokirje 1917 no. 532.

³⁰ Larkio 1967, 69.

³¹ Antikainen 2006, 107.

³² Kena 1979, 23–27.

parantamaan teologien ja pappien tietämystä ajan uusista kysymyksistä. Teologiseen lauantaiseuraan kuuluivat tämän tutkimuksen kannalta tärkeät teologit Erkki Kaila, Lauri Ingman, Yrjö Loimaranta ja Bror Hannes Päivänsalo.³³ Teologisen lauantaiseuran ja teologisen kirjallisuusseuran apologeettinen toiminta keskittyi vastaamaan kirkkoa kohtaan esitettyyn kritiikkiin esittelemällä erilaisia teologisia ajatuksia kyseisistä aiheista.³⁴

Alla olevasta kaaviosta selviää Helsingin seurakuntien pääasialliset kokoontumispaikat sekä papit, jotka tiettävästi olivat kirkkomellakoissa läsnä. Useimmat papit ovat mainittuina monissa lähteissä, joten havaintoa voi pitää varmana. Harvemmin mainittujen kohdalla on nootti tiedonlähteen tarkistamista varten. Seurakunnissa oli tietenkin muitakin henkilöitä töissä. Tästä käyvät ilmi vain kirkkomellakoiden yhteydessä mainitut.

Helsingin seurakuntien kokoontumispaikat sekä työntekijät

NIKOLAINKIRKKO	
Pohjoinen suomalainen seurakunta	Pohjoinen ruotsalainen seurakunta
Kirkkoherra: Erkki Kaila	Kirkkoherra: C.G. Olsoni
Vt. Kirkkoherra: B.H. Päivänsalo	Kappalainen Ernst Sjöblom
Kappalainen: Aleksi Lehtonen ³⁵	
Kappalaisen apulainen: Kustaa Erander	

JOHANNEKSEN KIRKKO	
Eteläinen suomalainen seurakunta	Eteläinen ruotsalainen seurakunta
Kirkkoherra: K.A. Hildén	Kirkkoherra: E.J. Savolin
	Vt. kirkkoherra: Jakob Stenberg
	Pastori: Alarik Forsblom ³⁶

KALLION KIRKKO	
Sörnäisten suomalainen seurakunta	Sörnäisten ruotsalainen seurakunta
Kirkkoherra: Julius Engström	Kirkkoherra: Samuel Roos
Kappalainen: Kaarlo Viktor Hurmerinta	-

³³ Veikkola 1977, 28.

³⁴ Larkio 1967, 126–129.

³⁵ HBL 7.5.1917 Ett uppträde i kyrka.

³⁶ HBL 14.5.1917 Skandal i Johanneskyrkan.

Helsingin seurakuntien suurin haaste oli kaupunkiin kohdistunut muuttoliike ja diakonisen työn tarve köyhimmissä asuinkortteleissa. Suurimassa seurakunnassa, Helsingin pohjoisessa suomalaisessa seurakunnassa oli vuonna 1915 melkein 41 000 jäsentä, kirkkoherra, kappalainen sekä virallinen apulainen.³⁷ Pappien työ koostui lähinnä kirkollisten toimitusten hoitamisesta, eikä yksityiselle sielunhoidolle löytynyt juurikaan aikaa.³⁸

Suuri kysymys kasvavassa kaupungissa oli myös työväestön lisääntyminen ja sen poliittinen järjestäytyminen. Kirkko yritti reagoida työväen esittämään kirkkokritiikkiin ja tarjota evankelioimistyötä myös työväestön keskuudessa vaihtelevalla menestyksellä. Sörnäisissä oli vuosisadan alussa käytäntönä niin kutsuttujen seurakunnan vanhimpien valinta. Vanhinten tehtävänä oli valvoa kirkkokurin toteutumista sekä toimia eräänlaisina sielunhoitajina ja linkkinä papiston ja seurakuntalaisten välillä. Tämä käytäntö kuitenkin aiheutti työväestön jakautumisen niihin, jotka kuuliaisesti hyväksyivät porvarien säännöt ja niihin, jotka olivat ”kelvottomia uskonnollisia sosialisteja”. Käytäntö poistettiin 1910, mutta työväen asenteet kirkkoa kohtaan säilyivät pitkään vihamielisinä.³⁹

1.2.3. Lehdistö Helsingissä 1900-luvun alussa

Ensimmäisen maailmansodan syttymisen jälkeen 1914 joutuivat monet suomalaiset sanomalehdet entistä tiukemman ennakkosensuurin tarkastettaviksi. Tämän tutkimuksen kannalta olennaisista sanomalehdistä ainakin *Helsingin Sanomat*, *Hufvudstadsbladet*, *Dagens Press*, *Työmies* ja *Uusi Suometar* olivat sodan aikaisen sensuurikomitean ennakkotarkastuksen alaisina. Lähinnä lehdistä poistettiin komitean puolesta viholliselta salattavia kotimaan uutisia ja sotatapahtumien uutisointia.⁴⁰

Helsingissä ilmestyneet ruotsinkieliset sanomalehdet *Hufvudstadsbladet* ja *Dagens Press* olivat keskenään erilaisia, myös päätoimittajiensa taustan takia. *Dagens Pressin* liberaali päätoimittaja Axel Lille ajoi Suomen perustuslaillisten oikeuksien asiaa, kansanvaltaa, uskonnonvapautta sekä ruotsinkielisten etuja, kun taas *Hufvudstadsbladetin* päätoimittaja Arthur Reinhold Frenckell oli poliittisesti maltillinen ja keskittyi enemmän kulttuuriasioihin.⁴¹

³⁷ Godenhjelm 1916, 132.

³⁸ Antikainen 2006, 96.

³⁹ Antikainen 2006, 102.

⁴⁰ Suomen lehdistön historia 2 1987, 96.

⁴¹ Suomen lehdistön historia 2 1987, 118–119.

Suomalaisen puolueen niin kutsutut jungfennomaanit perustivat Yrjö Koskisen johdolla vuonna 1868 suomenkielisen sanomalehden *Uuden Suomettaren* ajamaan suomalaisen puolueen asiaa maassa. Jungfennomaanien puolueohjelman tavoitteena oli rakentaa Snellmanin suomalaisuusaatetta ajava kansallinen liike, joka pohjautuisi suomalaiseen talonpoikaisväestöön.⁴² *Uusi Suometar* oli 1880-luvulla jo toiseksi suurin sanomalehti Suomessa *Hufvudstadsbladetin* jälkeen ja sen levikki ylsi koko maahan. Lehti oli yleisesti omaksuttu Uudenmaan suomalaisen puolueen äänitorvena. Lehden tärkeinä arvoina olivat suomalaisuusasian edistäminen sekä kansallisten asioiden valvominen.⁴³

Helsingin Sanomat syntyi suomalaisen puolueen sisäisen jakautumisen seurauksena. 1880-luvulla suomalainen puolue ajautui sisäiseen kriisiin jakautuen vanhasuomalaisiin ja nuorsuomalaisiin. Vanhasuomalaiset olivat *Uuden Suomettaren* perustaneita jungfennomaaneja, ja lähinnä varakkaita Etelä-Suomen maanomistajia, joilla oli vahva uskonnollis-isänmaallinen maailmankatsomus.⁴⁴ Tämän aatteen vastareaktionä puolueen sisällä nousi uusi luonnontieteisiin perustunut edistysmielinen maailmankatsomus, joka korosti oikeudenmukaisuutta, kuten naisten tasa-arvoa, työväenkysymystä ja raittiusaatetta.⁴⁵ Nuorsuomalaisten äänenkannattajaksi perustettiin *Päivälehti* vuonna 1889 muun muassa Arvid Järnefeltin vaikutuksesta. Lehti lakkautettiin Bobrikovin murhan jälkeen 1904. Muutama kuukausi myöhemmin lehden korvasi *Helsingin Sanomat*, joka jatkoi nuorsuomalaisten päälehtenä päätoimittajien vaihdellessa puolueen vasemmisto- ja oikeistokannattajien välillä.⁴⁶ Vuonna 1917 *Helsingin Sanomat* oli sunnuntailevikiltään jo 51 000 suuruinen. Lehden lukijakunta koostui nuorsuomalaisista ympäri maata.⁴⁷

Vastapainona jokseenkin poliittisesti maltillisiin suomenkielisiin sanomalehtiin *Helsingin Sanomiin* ja *Uuteen Suomettaren* perustettiin suomenkielinen lehti *Uusi Päivä*. Lehti aloitti toimintansa toukokuussa 1917, joten lehden profiili ei varmaankaan kirkkomellakoiden aikaan ollut vielä vakiintunut. Myöhemmin lehteä on luonnehdittu ”itsenäisyyslehdeksi”, sillä lehti ajoi hyvin vahvasti Suomen itsenäistymistä. Taustalla vaikuttivat Helsingin

⁴² Nieminen 2006, 110.

⁴³ Suomen lehdistön historia 2 1987, 57; 64.

⁴⁴ Nieminen 2006, 76.

⁴⁵ Nieminen 2006, 118–119.

⁴⁶ Suomen lehdistön historia 5 1988, 130–131.

⁴⁷ Suomen lehdistön historia 2 1987, 80.

sivistyneistö ja talouselämän vaikuttajat sekä tahot, joilla oli yhteyksiä jääkäriliikkeeseen. Lehti ilmestyi joka arkipäivä iltalehtenä.⁴⁸

Työmies oli oikeastaan Uudenmaan työväen piirijärjestön äänenkannattaja, mutta se miellettiin yleisesti koko työväenpuolueen äänenä. Lehden levikki lähes kaksinkertaistui suurlakon ja sisällissodan välisenä aikana. Vuonna 1917 levikki oli melkein 80 000.⁴⁹ Kristilliset lehdet *Kotimaa* ja *Herättäjä* olivat teologiselta suuntautumiseltaan varsin kaukana toisistaan. Yksinkertaisuuden takia voi tässä yhteydessä käyttää Kirsti Kenan jaottelua ”turkulaisuus” ja ”helsinkiläisyys” kuvaamaan kirkon sisäistä jakoa konservatiiviseen arkkipiispa Johanssonin ajamaan beekiläiseen teologiaan ja nuorkirkollisten liberaalimpaan teologiaan, jota mm. teologinen lauantaiseura kannatti.⁵⁰ *Herättäjä* edusti näistä siis Johanssonin linjaa ja *Kotimaa* nuorkirkollista suuntausta.⁵¹

Eino Leinon perustama ja päätoimittama kulttuuripainotteinen viikkolehti *Sunnuntain* ensimmäinen numero ilmestyi vuonna 1915. *Sunnuntain* kustantaja oli Sanomalehti Oy Aate, joka toimi Vihtori Kososen omistaman kustannusyhtiö Sanan yhteydessä. Lehti paneutui aluksi puhtaasti kirjallisuuteen, mutta vuoden 1917 tapahtumat ajoivat lehden ottamaan kantaa myös yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Lehden oman kuvauksen mukaan se edusti ”kansallista kokoomusta kalevalaisen maailmankatsomuksen pohjalta”.⁵²

Vapaa-ajattelijoiden lehti *Vapaa Ajatus* oli vuonna 1910 perustettu taistelunhaluinen, kirkkoa ja uskontoa kritisoiva lehti, joka itse ilmoitti olevansa ”jumalankieltäjien” puolella ja toteuttavansa tätä taistoa jumalanpilkan avulla. Lehden päätoimittajana toimivat Vihtori Kosonen ja S.E. Kristianson, jotka molemmat olivat toimineet sanomalehtitoimittajina Amerikassa. Vuonna 1917 *Vapaa Ajatus* ilmestyi kaksi kertaa kuussa. Uusina tulokkaina lehden toimitukseen olivat muun muassa teologian ylioppilas Pekka Häkli (Arvid Järnefeltin opetuslapsi ja hänen elämäkertansa kirjoittaja) sekä Lauri Sauramo.⁵³

Seuraava taulukko havainnollistaa tutkimuksessa käytettyjen lehtien päätoimittajat, taustaideologian ja levikkimäärän, mikäli se on tiedossa.

⁴⁸ Suomen lehdistön historia 2 1987, 176.

⁴⁹ Suomen lehdistön historia 2 1987, 31–32.

⁵⁰ Kena 1979, 23–27.

⁵¹ Suomen lehdistön historia 5 1988, 140, 362.

⁵² Suomen lehdistön historia 8 1991, 426.

⁵³ Ketola 1990, 14; 19; 127–128.

Tutkimuksessa käytetyt lehdet

Lehti	Lehden ideologia	Päätoimittaja	Levikki 1917
<i>Dagens Press</i>	Liberaalimpi ruotsinkielinen lehti. Myöhemmin RKP:n vasemmiston ääni	Axel Lille	?
<i>Helsingin Sanomat</i>	Aiemmin nuorsuomalaisten lehti. Vuonna 1917 edistyspuolueen äänenkannattaja sekä kulttuuri- ja uutislehti.	Eero Erkko	49 946 ⁵⁴
<i>Herättäjä</i>	Kristillinen lehti, ”turkulaisuuden ääni”. Vaikuttajina arkkipiispa Johansson ja K.R. Kares.	K.R. Kares	10 000–12 000 ⁵⁵
<i>Hufvudstadsbladet</i>	Lehti koko ruotsinkieliselle väestöryhmälle. Myötäili isänmaallista koko kansan aatetta.	A.R Frenckell	39 000 ⁵⁶
<i>Kotimaa</i>	Hartauspainotteinen. ”Helsinkiäisten” nuorkirkollisten ääni	Aleksi Lehtonen	14 300 ⁵⁷
<i>Sunnuntai:</i>	Eino Leinon päätoimittama kulttuurilehti ”kansallista kokoomusta kalevalaisen maailmankatsomuksen pohjalta”	Eino Leino	2000–3000 ⁵⁸
<i>Työmies</i>	Työväen aatteita kannattava lehti	Edvard Valpas-Hänninen	79 900 ⁵⁹
<i>Uusi Päivä</i>	Itsenäisyysmielinen iltapäivälehti	Kaarlo Koskimies	9000 ⁶⁰
<i>Uusi Suometar</i>	Edusti maltillista myöntövyöslinjaa ja suomalaisuusaatetta. Vanhasuomalaisen puolueen lehti	P.Hynninen / A. Virkkunen	v. 1914: 16 000 ⁶¹
<i>Vapaa Ajatus</i>	Vapaa-ajattelijoiden lehti. Vastusti jyrkästi kirkkoa sekä vaati uskonnonvapautta ja jumalanpilkkäpöytäpoistamista.	S.E. Kristianson	?

⁵⁴ Suomen lehdistön historia 2 1987, 80.

⁵⁵ Suomen lehdistön historia 9 1991, 60.

⁵⁶ Suomen lehdistön historia 2 1987, 118.

⁵⁷ Suomen lehdistön historia 5 1988, 362.

⁵⁸ Pollari 2006, 3.

⁵⁹ Suomen lehdistön historia 2 1987, 32.

⁶⁰ Suomen lehdistön historia 2 1987, 176.

⁶¹ Suomen lehdistön historia 2 1987, 64.

1.3 Arvid Järnefeltin tolstoilaisuus ja Jean Boldtin ideologia

Kirjailija Arvid Järnefelt syntyi 16.11.1861 Pietarissa suomenmieliseen kulttuuriperheeseen. Hänen äitinsä Elisabeth Järnefelt (os. Clodt von Jürgensburg) oli taiteellinen kulttuuriperheen kasvatti ja hänen isänsä Alexander Järnefelt toimi Pietarissa Venäjän armeijan virkamiehenä. Äidinkieleltään ruotsinkieliset vanhemmat kasvattivat yhdeksän lastaan suomenkielisiksi perheen isän suomenmielisten aatteiden pohjalta. Arvid Järnefeltistä piti tulla virkamies: hän opiskeli filosofiaa ja lakitiedettä ja oli 1880-luvulla poliittisesti aktiivinen ääriradikaalisessa punaisessa puolueessa K.P.T. Järnefelt oli myös vaikuttamassa nuorsuomalaisen sanomalehden *Päivälehd*en perustamiseen.⁶²

Järnefelt avioitui vuonna 1884 Emmy Parviaisen kanssa, ja he asettuivat Kuopion lähetyville asumaan, lähelle Järnefeltin vanhempia. Perheen ystäväpiiriin kuului kulttuuriväkeä, kuten Minna Canth ja Juhani Brofeldt (myöhemmin Aho), joskin perheen isä Alexander paheksui kovin vaimonsa ja lastensa mielenkiintoa ”Canthilaisia” kohtaan.⁶³ Muutama vuosi myöhemmin Järnefeltin vanhemmat ja hänen oma perheensä muuttivat Vaasaan; isä Alexander Vaasan läänin maaherraksi ja poika Arvid hovioikeuden auskultantiksi. Vaasassa Arvidin elämä tulisi kuitenkin saamaan täyskäännöksen. Vuonna 1889 Järnefelt tutustui äitinsä ja Armas veljensä kautta Tolstoin kristilliseen oppiin ja koki uskonnollisen heräämisen.⁶⁴

Hän jätti siltä istumalta auskultanttipaikkansa käräjillä ja ryhtyi opiskelemaan sepäksi. Vuonna 1896 hän muutti perheineen Lohjan Virkkalaan Rantala-tilalle omavaraiseksi pienviljelijäksi, jotta hän saisi elää täysin Tolstoin oppien mukaan. Hän lakkasi maksamasta veroja, kieltäytyi kastamasta lapsiaan ja halusi elää niin yksinkertaista elämää itse kuin vain mahdollista, jotta pystyisi omistautumaan myös muiden auttamiseen. Hän esimerkiksi pukeutui sarkapukuun ja saappaisiin ilmentääkseen uutta uskoaan. Vuonna 1894 Järnefelt julkaisi kokemuksistaan kirjan *Heräämiseni*, joka herätti lukijakunnassa ristiriitaisia tunteita. Monille teoksen yhteiskuntakritiikki oli liikaa. Lisäksi Järnefeltin omat kuvaukset sukupuolielämästään herättivät paheksuntaa.⁶⁵

⁶² Kopponen 2002 Kansallisbiografia.fi.

⁶³ Häkli 1955, 163–164.

⁶⁴ Häkli 1955, 182–189.

⁶⁵ Kopponen 2002 Kansallisbiografia.fi.

Tolstoilaisuus oli rantautunut Suomeen 1880-luvulla ensin Tolstoin ruotsiksi käännettyjen teosten mukana ja myöhemmin suomennettujen teosten avulla.⁶⁶ Tolstoilaisuus pohjautui Leo Tolstoin (1828–1910) pasifistisiin ja uskonnollisiin ajatuksiin sekä kritiikkiin maailmalla vallitsevaa kristillistä elämäntapaa vastaan. Hän kirjoitti esimerkiksi evankeliumit uusiksi, oman tulkintansa mukaiseksi. Tolstoin oppi perustui pitkälti Jeesuksen vuorisaarnan eettisten kysymysten alleviivaamiseen, joista hän tiivistä oppinsa viiteen käskyyn: Ihmisen tuli olla tekemättä vääryyttä kenellekään. Miehen ei sopinut arvostella naisia tai hylätä vaimoan. Valan vannominen oli turhaa, sillä ihminen ei voinut luvata mitään itse. Hän oli Jumalan vallassa, ja valoja vannottiin usein huonoja tarkoituksia varten. Pahaa piti vastustaa ja antaa anteeksi kaikki loukkaukset, sillä ihminen oli itse myös virheellinen. Kosto opettaisi vain toisia tekemään samoin. Viimeiseksi ihmisen tuli pidättäytyä tekemästä eroa omien ja muiden kansalaisten välille, sillä kaikki olivat saman Isän lapsia.⁶⁷

Tolstoilainen ajatusmaailma levisi paitsi Venäjällä myös Euroopassa ja Japanissa kulttuuriväen ja filosofien kirjeenvaihdon välityksellä.⁶⁸ On myös syytä ymmärtää tolstoilaisuuden levinneisyys maailmanlaajuisesti laajaksi aatevirtaukseksi, jonka seuraajat perustivat tolstoilaisia yhteisöjä niille, jotka halusivat elää Tolstoin oppien mukaan yhteiskunnan ulkopuolella sekä tolstoilaisia kokouspaikkoja samanmielisten kokoontumiselle. Yhteisöjä perustettiin mm. Chilessä, Britanniassa, Alankomaissa ja Etelä-Afrikassa, joista ehkä tunnetuin oli Gandhin perustama Tolstoy Farm. Vuosina 1860–1918 perustettiin Yhdysvalloissa jopa 150 tolstoilaista yhteisöä. Suomessa tolstoilaisuus näkyi ennemminkin lehtien ja kirjojen välittämisenä sekä kokousten pitona.⁶⁹

Arvid Järnefelt vaikuttikin omaksuneen Tolstoin opin erityisen tunnollisesti ja innokkaasti. Hän julkaisi monia itse kääntämiään Tolstoin teoksia, mutta myös omia teoksiaan, joissa hän avasi oppia ja näkemyksiään laajemmalle yleisölle.⁷⁰ Teosten vastaanotto oli vaihtelevaa. Varsinkin alkuun vaikutti siltä, että teologitkin yrittivät paneutua tolstoilaiseen oppiin ja arvioida sitä suhteessa kirkon opetukseen. Vuonna 1902, E. Johansson (myöhemmin Erkki Kaila) arvioi *Teologisessa Aikakauskirjassa* Järnefeltin teoksen *Mitä on jumalanpalvelus?* ja

⁶⁶ Nokkala 1958, 28–31.

⁶⁷ Tolstoi 1906, 159–160.

⁶⁸ Alston 2014, 6–9.

⁶⁹ Alston 2014, 119; 120; 135.

⁷⁰ Nokkala 1958, 67.

vastasi kirjoituksellaan hänen oppiinsa. Käytännössä Kaila tyrmäsi tolstoilaiset aatteet kirkon oppien vastaisiksi. Hän piti aatetta liian idealistisena.⁷¹

Jean Boldtin ideologian taustalla sanotaan useimmissa tutkimuksissa olleen radikaali teosofia. Tarkemmin tarkasteltuna Boldtin ideologia oli saanut vaikutteita niin monesta eri aatevirtauksesta, että on ehkä mahdotontakin lokeroida hänen arvojaan tietyn etiketin alle. On siksi syytä tarkastella hänen elämänvaiheitaan, jotta hänen aatemaailmastaan saisi paremman kuvan.

Jean Boldt (1865–1920) oli, kuten Arvid Järnefeltkin, kasvanut Kuopiossa ja opiskellut oikeustiedettä sekä aloittanut auskultoinnin hovioikeudessa. Boldtin perhe oli ruotsinkielinen: hänen äidinisänsä oli Kuopion piispa Robert Frosterus ja isä kenraalimajuri Venäjän armeijassa. Jean Boldtilla oli viisi veljeä, jotka kaikki menestyivät omilla akateemisilla aloillaan. Veljessarjan keskimmäisestä Jeanista sen sijaan kehittyi sosialistinen anarkisti, joka vietti osan elämästään mielisairaalassa ja vankilassa sekä levitti kirjallista propagandaa. Vuonna 1896 Boldt perusti aikakauslehti *Humanitaksen*, jonka julkaisun avustajiin kuului muun muassa nuori Arvid Järnefelt. *Humanitas* levitti tolstoilaista kristillisyyshannetta, johon kuului juuri vuorisäärnan ihanteiden toteuttaminen yhteiskunnassa sekä kirkon ja oppien kumoamista puhtaana rakkauden sanoman tieltä. Lehden ohjelmaan kuului myös eläinten oikeuksien ajaminen. Boldt itse oli kasvissyöjä. *Humanitas* lakkautettiin 1898. Samana vuonna Boldt perusti yhdessä Matti Kurikan ja Pekka Ervastin kanssa ruotsinkielisen rauhanyhdistyksen, Finlands fredsförening:in. Hän ajoi voimakkaasti rauhanaatetta puhuen Helsingin kaduilla ja levittäen lentolehtisiä ihmisille. Matti Kurikka ja Jean Boldt osoittivat jo keväällä 1899 mieltään rauhanasian puolesta Senaatintorilla, jolloin heidän häiriköintinsä yritettiin vaimentaa Nikolainkirkon kellojen soitolla.⁷²

Matti Kurikan myötä Boldtin elämään astui siis teosofia. Teosofian juuret löytyvät New Yorkista, jossa perustettiin maailman ensimmäinen teosofinen seura vuonna 1875. Tavoitteena oli selittää henkisyttä ja yliluonnollisuutta tieteellisin keinoin ja löytää jonkinlainen samankaltaisuus kaikissa maailmanuskonnoissa. Uskontojen pyhät ihmiset nähtiin usein samankaltaisina valaistuneina henkilöinä, joilla oli kyky nähdä maailman koostumuksen ”totuus”. Suomen ensimmäinen teosofinen seura perustettiin vuonna 1907.⁷³ Vaikka teosofia ja tolstoilaisuus olivat monin tavoin lähellä toisiaan erosivat aatteet toisistaan muutamassa

⁷¹ Johansson 1902, 3–21.

⁷² Nokkala 1958, 368.

⁷³ Ahlbäck 1995, 27–29.

ratkaisevassa kohdassa. Teosofisen ajattelun mukaan samat viisaudet olivat löydettävissä kaikissa maailmanuskonnoissa, ja todellisen totuuden ääreen pääsisi vertailemalla kaikkien uskontojen pyhiä kirjoituksia keskenään. Tolstoilaisuus taas pohjautui puhtaasti kristinuskolle, ja erityisesti Jeesuksen vuorisäärnan ihanteiden toteuttamiselle.⁷⁴ Suomessa tolstoilaisuus ja teosofia olivat sinänsä vaikeasti eroteltavissa, koska molempien aatteiden kannattajat olivat tiiviisti kanssakäymisessä, ja osittain saivat toisiltaan vaikutteita. Jean Boldt asui esimerkiksi ajoittain Järnefeltin kotitilan lähellä Rantalassa pienessä mökissä, kun hänen vaimonsa ja kolme lastaan oleskelivat Ruotsissa vaimon vanhemmilla. Boldt ja Järnefelt säilyivät siis ystävinä, vaikka heidän aatteensa erkanivatkin hieman eri poluille.⁷⁵

Rauhanomaisen tolstoilaisuuden sijaan Boldt oli siis vaikuttunut Matti Kurikan levittämästä anarkistisesta teosofiasta. Kurikka oli yrittänyt 1900-luvun alussa perustaa ensin Australiaan ja myöhemmin Kanadaan tolstoilais-teosofisen ihanneyhteiskunnan Sointulan, mutta epäonnistunut hanke ajoi hänet takaisin Suomeen.⁷⁶ Vaikka Kurikkakin oli vaikuttunut myös tolstoilaisuudesta, hän olisi vaatinut rauhanomaista tolstoilaisuutta radikaalimpia muutoksia yhteiskuntaan ja kirkkoa vastaan työvään nostamisesta sorrosta.⁷⁷ Kurikka mielletään teosofiksi, mutta hänen aatemaailmassaan kristinuskko oli kuitenkin etusijalla. Kurikan mielestä ihmisen elämän piti rakentua ”Issa Nasarealaisen” elämänohjeiden, ja nimenomaan vuorisäärnan varaan. Kirkko edusti Kurikan mukaan farisealaista, tekopyhää ja sokeaa uskonnollisuutta. Hän kritisoi myös ankarasti materialismia ja ateismia. Hänen mielestään ihmisen tulisi löytää keskitiensä näiden välistä vapaana ja riippumattomana. Sosialistisista näkemyksistään huolimatta Kurikkaa ei hyväksytty sosiaalidemokraattisen puolueen edustajaksi mm. siksi, että vastusti lakkoja ja oli ääripasifisti. Hänen radikaali kirkkokritiikkinsä oli myös sosialisteille liikaa. Jopa teosofit käänsivät Kurikalle selkensä ja leimasivat hänen aatteensa ”Kurikan teosofiaksi”.⁷⁸

Toisen aatetoverinsa Pekka Ervastian kanssa Boldt perusti vuonna 1900 lehden *Uusi Aika*, joka seurasi naisasialiikkeen etenemistä Euroopassa, raittiusaatetta sekä ylisti Mathilda Wreden toimia vankien hyväksi. Myös Arvid Järnefeltin kirjoituksia liitettiin lehteen mukaan. Lehti ilmestyi vain vuoden ajan.

⁷⁴ Kokkinen 2010, 35.

⁷⁵ Knif 2010 Kansallisbiografia.fi.

⁷⁶ Aleksejeva 2010, 25.

⁷⁷ Nokkala 1958, 221–224.

⁷⁸ Larkio 1967, 178–179; Nokkala 1958, 270.

1900-luvun alussa Boldt vaikutti olevan mukana siellä missä esiintyi levottomuuksia. Hän oli mukana Viaporin kapinassa 1906 ja tunsii punakaartin johtajan Johan Kockin hyvin. Kock oli ollut mukana perustamassa punakaartia suurlakon jälkeen. Viaporin kapinan jälkeen Boldt vangittiin, mutta hän vaikenii kuulusteluissa, eikä suostunut oikeudenkäynnissä vannomaan valaa tolstoilaisen ihanteeseen nojautuen.⁷⁹ Senaatti lievensii hänen tuomiotaan kahteen vuoteen, koska hänet arvioitiin olleen syyntakeeton oudon käytöksensä takia. Parin vuoden vankeuden jälkeen Boldt siirrettiin mm. Mathilda Wreden avustuksella mielisairaalaan, koska hänen psyykeensä ja kehonsa eivät kestäneet vankilaolosuhteita.⁸⁰

Sairaalasta vapauduttuaan Boldt oli selvästi tullut uskonnolliselta kannaltaan jyrkemmäksi, ja hänen aatteensa kristinuskoon nojautuvaksi. Hänen eskatologiset odotuksensa ajoivat hänet perustamaan niin kutsutun Ristinarmeijan, joka vastusti kirkon ja valtion ”farisealaisuutta”. Hän oli omasta mielestään rakkauden asialla.⁸¹ Ristinarmeija perustettiin lokakuussa 1909. Sen kenraalina toimi Jean Boldt itse. Ristinarmeijalla oli ala-osastoarmeijoita, kuten Rauhanarmeija, Maailmankommunismia ajava osasto, sekä Nuorison ja Lasten Ristinarmeija, sekä oma julkaisu *Ristiretkeen!*. Suomessa armeija oli kaksikielinen. Toimintaa oli myöhemmin tarkoitus laajentaa ulkomaille. Kokouksia pidettiin työväentalolla ja Uusmaalaisen osakunnantalon juhlasalissa.⁸²

Ristinarmeijan oppi kielsi helvetin olemassaolon. Siinä uskottiin Jumalan olevan ikuisen rakkauden Jumala. Valtionkirkko ja papit todettiin yleisesti kelvottomiksi, ja myös muut seurakunnat ja kirkkokunnat tuomittiin. Yhteiskunta sai myös osansa kritiikistä; laitokset, vankilat, sotaväki ja tuomioistuimet haluttiin hajottaa. Jumalan valtakunta voisi alkaa Suomesta käsin, kunhan sosialistinen vallankumous toteutettaisiin. Johtaja Boldtilla nähtiin merkinä punainen käsivarsinauha, jossa oli valkoinen risti. Kokouksissa puhui yleensä Boldt, mutta myös muutama nainen.⁸³ Vuonna 1913 Boldt mainittiin sekä rauhanarmeijan että ristinarneijan johtajana. Molempien päämaja oli Kapteeninkadulla.⁸⁴ Lokakuun 1913 jälkeen ristinarneijasta ei ole mainintaa.

⁷⁹ Knif 2010 Kansallisbiografia.fi.

⁸⁰ Antikainen 2004, 151.

⁸¹ JMV 5.3.1910 Jean Boldt Jumalan valtakunta on lähellä.

⁸² TM 4.10. 1913 Kirkollisia ilmoituksia Kansainvälinen ristiretki.

⁸³ KM 3.11.1911 Pikku havaintoja ”Ristinarmeija”.

⁸⁴ HNSO 1913, 747.

Uskonnollisen heräämisensä rinnalla Boldt innostui vastustamaan Helsingin yliopiston lääketieteellisen tiedekunnan harjoittamia eläinkokeita eli vivisektiota. Kasvissyöjät, eläinoikeusaktivistit ja luonnonparannuksesta kiinnostuneet henkilöt olivat vuosisadan alussa tiiviisti toistensa kanssa tekemisissä. Kasvissyöjinä Boldt, ja hänen vaimonsa Karin, joka oli perustanut Helsinkiin yhden ensimmäisistä kasvisravintoloista vuonna 1903, kiinnostuivat myös vivisektion vastustamisesta.⁸⁵ Boldt julkaisi aatteistaan yliopistoa vastaan kirjasen *Det stora dårhuset* vuonna 1916, jossa hän kritisoi yliopiston porvarillisia professoreita ja vivisektiota. Hän kutsui professoreita fariseuksiksi ja ivasi yliopiston auktoriteettiasemaa.⁸⁶ Itse kirjanen on vaikeaselkoinen ja vailla loogista argumentointia. Teksti muistuttaa lähinnä modernia runoutta tai vapaata tajunnanvirtaa. Selkeästi hänen henkinen tilansa oli vankeusaikana järkkynyt niin, että hänen käytöksensä ja ilmaisunsa oli epäloogista ja paikoin jopa maanista. On turvallista olettaa, että Boldtin esiintymiset Senaatintorilla muistuttivat hänen myöhemmin julkaistuja tekstejään ja olivat paikoin maanisia, täynnä symboliikka, irrallisia ajatuksia sekä radikaaleja ehdotuksia yhteiskunnan uudistamiseksi.

2. Järnefeltin kirkkopuheet ja niiden herättämät reaktiot toukokuussa 1917

2.1. Tapahtumien kulku

Maaliskuun vallankumous laukaisi kirjailija Järnefeltissä syvän henkilökohtaisen kriisin hänen pohtiessaan omaa suhtautumistaan etiikkaan, uskontoon ja seksuaalisuuteen.⁸⁷ Pääsiäisenä 1917 Järnefeltin kriisi syveni. Hänen päiväkirjamerkintönsä kyseiseltä ajalta olivat synkät ja hajanaiset ja kuvasivat kirjailijan viettäneen unettomia öitä arvioiden omia tekojaan ja uskoaan. Järnefelt vaikutti olevan epävarma omien tekojensa riittävydestä. Hän tunsi sanojen sijaan tarvetta toimia aatteensa mukaan. Ajatus julkisesta esiintymisestä alkoi kirkastua hänen mielessään. Hän kirjoitti: ”tietysti täytyy ihmisen pojan tulla uudestaan, sillä muutenhan Jeesuksen sana hukkaantuisi nykyiseen valheeseensa.”⁸⁸ Itsensä vertaaminen Jeesukseen osoittaa Järnefeltin kokeneen pakottavaa tarvetta pelastaa ihmiskunta tulevalta turmiolta. Hän alkoikin luonnostelemaan kirkossa pidettäviä puheitaan.

⁸⁵ Vornanen 2014, 36; 47.

⁸⁶ Boldt 1916, 6; 18.

⁸⁷ Karkama 2010, 501.

⁸⁸ Niemi 2005, 206.

Järnefeltin mukaan hän oli huhtikuun 29. päivänä 1917 julkaissut kirjoituksen *Helsingin Sanomissa*, nimimerkillä ”Parantumaton”, jossa hän oli ilmaissut huolensa luokkien välisestä kuilusta ja vihamielisen ilmapiirin lisääntymisestä yhteiskunnassa. Hän halusi tarjota aseettoman mahdollisuuden työväenluokalle nousta kirkkoa vastaan. Kirjoituksen mukaan hän oli myös käynyt kirkkoherranvirastossa pyytämässä lupaa puhua kirkossa. Hän oli tavannut kirkkoherran, ja saanut kielteisen vastauksen pyyntöönsä.⁸⁹ Tämä lausunto sinänsä on mutkaton, mutta ongelmallista tutkijan kannalta on se, ettei mitään tämän kaltaista kirjoitusta ole löydettävissä mistään Kansalliskirjastossa olevasta Helsingissä julkaistussa sanomalehdessä huhti–toukokuussa 1917. Jos kuitenkin oletamme, että Järnefeltin kirjoituksessa mainitut asiat pitäisivät paikkansa olisi Järnefelt luultavimmin mennyt tapaamaan Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherraa Bror Hannes Päivänsaloo. Tämän asian Pekka Häkli vahvistaa Järnefeltin elämäkerrassa.⁹⁰

Kirkkoherralta kieltävän vastauksen saatuaan Järnefelt vetäytyi omiensa seuran ja pohti puhuako kirkossa vai ei. Toukokuun viidentenä päivänä oli *Helsingin Sanomissa* julkaistu uutinen Järnefeltin puhuvan Nikolainkirkossa sunnuntaina kuudes toukokuuta.⁹¹ Järnefeltin puheen oli määrä alkaa sunnuntaijumalanpalveluksen jälkeen. Kirkkoherra Kailan mukaan alkoi kello kuuden jälkeen kirkkoon kerääntymään ”outoa yleisöä korkeintaan 50 henkeä.”⁹² Pastori Lehtosen lopetettua jumalanpalveluksen jäi suurin osa väestä kirkkoon odottavassa tunnelmassa.⁹³

Kirkkoherra Kaila oli mennyt saarnastuoliin ja puhunut noin 20 minuuttia vapaudesta, yhdenvertaisuudesta, veljeydestä ja järjestyksestä. Hän oli lopuksi ilmoittanut ettei voisi sallia sivullisten esiintymistä vaikkakin kunnioitti jokaisen itsenäistä vakaumusta.⁹⁴ Järnefeltkin kuvaili selonteossaan tapahtumista kirkkoherran kohteliaasti, mutta jyrkästi kieltäneen kenenkään ulkopuolisen puhuvan kirkossa. Järnefelt oli kuitenkin astunut kuoriin ja pitänyt puheensa, koska omien sanojensa mukaan teki ”jyrkän eron passiivisen tottelemattomuuden ja väkivaltaisuuden välillä”.⁹⁵

⁸⁹ Toinen herääminen 2010, 161–164.

⁹⁰ Häkli 1955, 471.

⁹¹ HS 5.5.1917 Pikku uutisia.

⁹² KA EKA 4X.Vihko IX, 2.

⁹³ HBL 7.5.1917 Ett uppträde i kyrka.

⁹⁴ KA EKA 4X.Vihko IX, 2.

⁹⁵ Toinen herääminen 2010, 164.

Itse Järnefeltin pitämä puhe on oli sängen lyhyt ja ytimekäs. Puheessaan Järnefelt lähinnä perusteli oikeuttaan puhua kirkossa sillä, että vapauden aika oli koittanut ja kaikki hallitukset ja hallitsijat tulisivat katoamaan. Hän valisti ihmisiä siitä, että kirkot olivat kaikkien yhteistä, jolloin kaikki siellä myös saisivat puhua:

Mitä merkitsee vapaus kirkossa? Sitäkö että saamme syljeskellä sen permannelle? Sitäkö että saamme huutaa ja räyhätä täällä? Sitäkö, että meillä on täällä valta pitää kiihotuspuheita ja liehutada punaisia lippuja? Ei. Vapaus kirkossa merkitsee, että täällä on valta puhua jokaisen, joka tuntee puhuvansa meidän yhteisen isämme nimessä. Kansan seassa on paljon ihmisiä, jotka ovat elämässään toteuttaneet korkeita veljeyden ihanteita ja joilla on jotain sanottavaa Jumalalta ihmisille. Älkööt tästä lähin vuokrahuoneissa puhuko, vaan sanokoot sanottavansa kansan rakentamissa kirkoissa. Kivi kiveltä on kansan käsi muurannut näitä seiniä, kohottaen ne korkeiksi temppeleiksi, ja pitää niitä kaikkein pyhimpänensä. Ei tämä kirkko ole mitään yksityisomaisuutta, ei se siis liioin ole seurakuntain omaisuutta, vaan se on yleinen omaisuus, kirkot ovat kaikkien eikä kenenkään⁹⁶

Lopuksi Järnefelt kehotti ihmisiä maksamaan kolehtia ulos mennessään niistä ylimääräisistä lämmityskustannuksista, joita puheen aikana kirkolle oli tullut. Hän nimitti lopulta Nikolainkirkon Vapauden kirkoksi.⁹⁷ Tämän jälkeen Järnefelt poistui kirkosta mutisten, että sähkösanomat alkaisivat nyt lennellä tuomiokapituleille, ja pappien pistävän päänsä yhteen hänen puheensa takia.⁹⁸ Illalla Järnefelt kirjoitti päiväkirjaansa ”Puhunut Nikolain kirkossa. Yleisö paukutti käsiään ja huusi eläköötä, joka teki minuun raskaan vaikutuksen.⁹⁹ Järnefelt mitä ilmeisimmin haki toisenlaista vastaanottoa puheelleen.

Toukokuun 12. päivänä oli *Työmiehessä* uutinen Järnefeltin aikomuksesta puhua tulevana sunnuntaina Johanneksen kirkossa päiväjumalanpalveluksen jälkeen.¹⁰⁰ Sunnuntain jumalanpalvelus oli jo Järnefeltin saapuessa kirkkoon myöhässä ja loppuvirret jatkuivat harvinaisen pitkään. Yllättäen saarnastuoliin kiipesi seurakunnan laulamiseen kyllästynyt nuori mies, joka huusi: ”Jeesus teki ruoskan nuorasta ajaakseen sillä kaupustelijat temppelistä, täällä tehdään ruoska Martti Lutherin virrestä ja ajetaan sillä Järnefeldtin kannattajat ulos kirkosta.”¹⁰¹ Järnefeltin kävellessä kohti alttaria kohtasi hän eteläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherran K.A. Hildénin, joka esti hänen etenemisensä kohti alttaria. Kirkkoherra oli kysynyt Järnefeltiltä muistiko tämä miten hän oli tässä kirkossa saanut kirkkoherralta itseltään Herran ehtoollisen, ja tätäkö tarkoitusta varten hän oli Järnefeltin vannottanut. Lopuksi kirkkoherra oli ilmoittanut yleisölle, että herra

⁹⁶ Toinen herääminen 2010, 169–170.

⁹⁷ Toinen herääminen 2010, 170.

⁹⁸ VA 15.5.1917 Terveisiä Helsingin Nikolainkirkosta – ”vapauden kirkosta”.

⁹⁹ Toinen herääminen 2010, 115.

¹⁰⁰ TM 12.5.1917 Kirjailija Arvid Järnefelt pyytää meitä ilmoittamaan.

¹⁰¹ KA HPRA I Cb:102.615 August Samppa Malisen lausunto.

Järnefelt ei tulisi kirkossa puhumaan. Kirkkoherra yritti saada urkuria aloittamaan soiton, mutta tämä etukäteen sovitusta suunnitelmasta huolimatta kieltäytyi.¹⁰² Kirkkoherra sai kuitenkin paikalla olleen kirkkoneuvoston laulamaan virttä *Jumala ompi linnamme*. Lopulta Järnefelt oli noussut saarnastuoliin ja aloittanut puheensa.¹⁰³ Puheen aikana Järnefeltin omat sympatiat olivat kauhistuneiden kirkonmiesten puolella. Hän kirjoitti esipuheessaan painettuihin *Kirkkopuheisiin* miettineensä puheensa aikana omaa edesmennyttä isäänsä ja miten tämä olisi kauhistunut poikansa teoista. Hän koki kuitenkin asiakseen puhua kirkkoa koskevan asiansa juuri kirkossa, ja sanoikin papeille voivansa kuunnella heitä ihmisinä, mutta kirkon herroiksi hän ei heitä tunnustanut.¹⁰⁴

Järnefeltin puhe Johanneksen kirkossa oli selkeästi Nikolainkirkossa pidettyä puhetta pidempi. Puhe rakentui *Isä meidän* -rukouksen ympärille, jossa Järnefelt selitti jokaisen rukouksen virkkeen tolstoilaisen aatteen kannalta. Puheessa korostui yhteiskunnan solidaarisuus, veljeys-aate ja kunnioitus Jumalaa kohtaan. Ihmisten veljeys näkyi Järnefeltin mukaan esimerkiksi jo sanoissa *Isä meidän*. Hän myös tulkitsi veljeyden olevan ratkaisevassa asemassa pyynnössä ”anna meille jokapäiväinen leipämme”. Järnefeltin mukaan tämä leivän pyytäminen vain päiväksi kerrallaan oli osoitus siitä, että jokaiselle ihmiselle kuuluisi yhtä suuri päivittäinen annos. Ihmisten tapa ruveta keräämään leipää ja omaisuutta pahan päivän varalle oli yhteiskunnan eriarvoistumisen syynä. ”Tapahtukoon sinun tahtosi”-osaa rukouksesta Järnefelt kuvaili seuraavalla tavalla:

Tapahtukoon Sinun tahtosi. Tapahtukoon siis meissä se uskon muutos, joka tempaa meidät oman tahtomme vallasta, joka auttaa meidät pois toisten ihmisten ja näkyväisten hallitsijain tottelemisesta näkymättömän, yhteisen Isämme valtaan ja tottelemiseen. Meidän yhteisen Isämme tahto ei ole mikään muu kuin meidän oma veljeytemme. Veljeys taas ei voi syntyä mitenkään muuten kuin tunnustamalla tämän yhteisen, meitä kaikkia yhdistävän, Isän. Tämän rukous on siis samanlainen henkinen voimainponnistus, jolla rukoilija vahvistaa itsessään uskoa, ylentää itsessään pojan suhdetta Isään luopumalla kaikista muista suhteista. Tapahtukoon Sinun tahtosi niin maassa kuin taivaissa — merkitsee, ettei Isä ole ainoastaan tämän maapallon ihmisten Isä, ettei Hänen tahtonsa asu ainoastaan tämän maan veljesten sydämissä, vaan että "Isällä on monta asuntoa". On tähtiä, on äärettömyys. Isä on kaikkeuden herra ja Hänen tahtonsa tapahtuu kaikkialla taivaissa.¹⁰⁵

Puheessa oli myös suuri painoarvo synninpäästölle, jossa Järnefelt puhui rukouksen kohdasta ”Isä, anna meille rikoksemme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meitä vastaan rikkoneet”. Järnefeltin mukaan

¹⁰² Toinen Herääminen 2010, 165.

¹⁰³ HS 14.5.1917 Arwid Järnefelt puhunut jälleen kirkossa.

¹⁰⁴ Toinen Herääminen 2010, 165.

¹⁰⁵ Toinen herääminen 2010, 175.

oli huutava vääräys, että kansalaiset kokoontuivat kirkon seinien sisään lausumaan näitä sanoja, kun lähistöllä olevassa vankilassa riutuivat vangit, joita kohtaan ihmisillä edelleen oli katkeruutta ja vihaa sydämissään. Hän kehotti ihmisiä päästämään irti kaunastaan, jolloin vankilatkin saatettaisiin avata ja sorretut vangit päästettäisiin vapauteen.¹⁰⁶

Johanneksen kirkossa pidetyn puheensa jälkeen Järnefelt otti taas yhteyttä *Työmies*-lehteen ilmoittaakseen uutisen, että tulisi seuraavaksi puhumaan Kallion kirkossa. *Työmiehen* toimitus kuitenkin kieltäytyi ottamasta tätä uutista lehteensä, jolloin Järnefelt joutui ostamaan ilmoituksen kyseisen lehden etusivulta.¹⁰⁷ Tämän seurauksena ilmestyi lauantaina 19. toukokuuta ja sunnuntaina 20. toukokuuta *Työmiehessä* etusivun ilmoitukset, jossa Arvid Järnefelt ilmoitti aikovansa puhua Kallion kirkossa 20. päivä jumalanpalveluksen ja muiden toimitusten päätyttyä.¹⁰⁸ Sunnuntaina mainittuna päivänä oli Kallion kirkko jo Järnefeltin saapuessa paikalle aivan täynnä ihmisiä. Järnefeltin omien arvioiden mukaan paikalla oli noin 5000–6000 henkeä.¹⁰⁹ Kuulutusten mukana kirkkoherra Julius Engström luki kirkkoraadin terveiset kuulijakunnalle, etteivät sen tapaiset kokoontumiset olleet sopivia kirkoissa. Sanavalinta ”Ei kirkko ole mikään ryövärien luola” herätti kuulijakunnassa suurta närkästystä.¹¹⁰

Jumalanpalvelus jatkui harvinaisen pitkään. Loppuvirsiä varten taululle ilmestyi niin paljon pitkiä virsiä, että niiden noin 80 säkeistön laulamiseen olisi mennyt pari tuntia.¹¹¹ Siinä vaiheessa Järnefeltin kuulijakunta hermostui ja yritti saada urkuri Ilmari Krohnia lopettamaan soiton. Lopulta muutamat miehet muodostivat ihmispyramidin, jotta pääsivät kiipeämään urkulehterille. He repivät kanttori Krohnin väkivalloin urkujensa luota. Miehet heittivät kanttorin alas pitkin urkuparven portaita ja pahoinpitelivät hänet sakastin edessä. Kirkkoherra Hurmerintakin oli kehottanut urkuri Krohnia lopettamaan soiton sanoin ”Tule pois Ilmari, ei hullujen kanssa voi puhua.”¹¹² Soiton lakattua saattoi Järnefelt nousta saarnastuoliin, jossa hän piti viimeiseksi jääneen kirkkopuheensa.¹¹³

Puhe alkoi kirjailijan maalatessa esiin kuvan kysymyksestä, joka oli kaikkien mielissä mitä erilaisimmin tavoin. Kysymys siitä, mitä Jumala on? Hän

¹⁰⁶ Toinen herääminen 2010, 171–180.

¹⁰⁷ Toinen herääminen 2010, 166.

¹⁰⁸ TM 19.5.1917 Puhe Kallion kirkossa; 20.5.1917 Puhe Kallion kirkossa.

¹⁰⁹ Toinen herääminen 2010, 166.

¹¹⁰ Toinen herääminen 2010, 166.

¹¹¹ TM 21.5.1917 Kahakka Kallion kirkossa.

¹¹² KA HPRA I Cb:102.615 Ilmari Krohnin lausunto.

¹¹³ Toinen herääminen 2010, 166-167.

jatkoi pohtimalla oliko Jumala järki, mutta totesi järjen olevan kaukana jumalallisesta. Järki keksi pommikoneita, upotussukellusveneitä ja valheellisia juonia. Olisiko Jumala sitten rakkaus? Hän jatkoi ja totesi rakkauden olevan itsestä omahyväistä ja valikoivaa. Mutta näiden kahden yhtyessä löytyikin Jumala. Järjen valjastaessa rakkauden, ja rakkauden löytäessä järjen: silloin Jumala oli näkyvissä:

Missä rakkaus kieltää järjentoiminnalta rakkaudettomuutta ja missä järki kieltää rakkaudelta järjettömyyttä, siinä on Jumala. Missä rakkaus sitoo järjen omaan palvelukseensa ja missä järki sitoo rakkauden puolestaan järjen palvelukseen, siinä on Jumala. Missä järki on tullut rakkauden alamaiseksi ja rakkaus järjen alamaiseksi, siinä on Jumala. Rakkaus rukoilee järkeä: järki, sinä, joka olet osannut keksiä sukellusveneitä, etkö voisi keksiä miten veljeys toteutuisi maan päällä? Järki, keksi nyt semmoinen lentokone, jonka pelkkä ilmestyminen siniselle taivaalle saisi kaikki sotalentokoneet tippumaan maahan kuin talvikärpäset kevätauringon noustessa! Keksi yhteiskuntamuoto, jossa veljeys voisi toteutua! Keksi keino, millä pahat voitaisiin pitää poissa hallituksesta ja miten hyvät saataisiin heidän tilalleen! Keksi, miten saada aikaan ikuinen rauha, joka vapauttaisi meidät sotien kauhuista ja puhdistaisi meidät tulevien sukupolvien silmissä siitä häpeästä, mihin olemme oman aikakautemme tahranneet! Järki, miksi tahdot olla vain pahan palveluksessa! Mikset vihdoinkin tule jo rauhan ja rakkauden palvelukseen järki, me emme kestä enää, ihmisarvomme tekee vararikon, me rukoilemme sinua sydämiemme palavimmalla rukouksella: auta, pelasta! Ja järki, huomattuaan että rakkaudella taitaa vihdoinkin olla tosi mielessä, päättää kuulla rakkauden rukoukset ja suostua sitä palvelemaan.¹¹⁴

Järnefelt jatkoi pohtimalla Jeesuksen oikeaa oppia ja sitä miten kaukana kirkon opetus oli Jeesuksen opetuksesta. Kirkon oppi, katekismukset ja rukoukset olivat hänen mukaansa opettaneet ihmisiä luulemaan, etteivät he olleet itse vastuussa tekemisistään. Tämä oli syy maailmansotiin ja uskon nimissä tappamiseen. Hän päätti puheensa kutsumalla kaikki kirkkoon: baptistit, teosofit, antikristukset, pelastusarmeijan ja kerettiläiset. Kirkon ovet olisivat avoinna kaikille. Jopa papit olivat tervetulleita ja Järnefelt toivoi, että hekin palaisivat kuten tuhlaajapoika kotiinsa, jolloin kaikki voisivat taas olla veljiä keskenään.¹¹⁵

Puheen jälkeen kirkko tyhjeni väestä, mutta kirkko oli kärsinyt jonkin verran vahinkoa. Maalia oli halkeillut, hattunauloja hävinnyt ja penkeillä oli kengistä jääneitä naarmuja.¹¹⁶ Kokoontuminen kirkossa oli yltynyt niin väkivaltaiseksi, että asiasta tehtiin ilmoitus poliisin etsivälle osastolle tutkimuksia varten. Tapahtumien kulusta viranomaisen sekaantumisen suhteen on hyvin erilaisia kuvauksia. Jotkut lehtitiedot kertovat miliisiin kyllä saapuneen paikalle, mutta riisuneen käsinauhansa ennen kirkkoon menoaan ja seuranneen tapahtumia vain sivusta.¹¹⁷ Ja selvästi myöhemmin ilmestyneissä lehdissä kerrottiin miliisiin

¹¹⁴ Toinen herääminen 2010, 186–187.

¹¹⁵ Toinen herääminen 2010, 184–193.

¹¹⁶ KA HPRA I Cb:102.615 Seurakunnan raportti vahingoista.

¹¹⁷ HBL 21.5.1917 Åter störd kyrkofrid.

saapuneen kirkkoon vasta kahakan laannuttua.¹¹⁸ Arvid Järnefelt julkaisi puheensa jälkeen julkisen selonteon teoistaan, jossa otti vastuun kaikesta tapahtuneesta. Hän tarjoutui maksamaan kirkolle aiheutuneet vahingot.¹¹⁹

Kirkkopuheet julkaistiin myös samana vuonna kirjallisena pienpainanteena Vihtori Kososen kustantamana. Kirjan myyntilukuja ei ole tiedossa, mutta Pekka Häkli arvioi, että kirjasta ”myytiin paljon”. Sitä levittivät nuoret Järnefeltin aatteen ystävät kaduilla, junissa, työpaikoilla ja ulkoilmajuhlissa.¹²⁰

2.2. Järnefeltin puheet arkijulkisuuden näkökulmasta

Arkijulkisuuden tarkastelemiseksi on tässä tutkimuksessa mahdollista selvittää, mistä kirkkopuheiden kuulijakunta kirkkoihin saapuivat, ja mitä yhteiskuntaluokkaa he edustivat. Mitä tapahtumia, minkälainen sää, tai minkälaisia puheenaiheita oli kaupungissa juuri kirkkopuheiden aikana: millä yhteisellä arkijulkisuuden kokemuspohjalla ihmiset siis kirkossa istuivat? Näiden kysymysten pohjalta piirtyy Järnefeltin kirkkopuheista seuraavanlainen kuva.

Toukokuu Helsingissä oli alkanut sangen hyytävässä ilmastossa. Vapunaaton yönä lämpötila oli laskenut -6,6 asteeseen, eivätkä päivälämpötilat sen keväisempiä olleet.¹²¹ Tunnelma oli sitä vastoin ollut entistä lämpimämpi työväen ennätysuurella vappumarssilla. Suuria punalippuja ja kilpiä oli sadoittain.. Kulkueella oli kestänyt neljä tuntia marssia Rautatien torilta Eläintarhan kentälle.¹²² Kulkueeseen arvioitiin osallistuneen yli 50 000 osallistujaa, heidän joukossaan venäläisiä sotilaita.¹²³ Levottomista ajoista huolimatta elettiin monessa perheessä jännittäviä aikoja, kun ylioppilastutkinnon suulliset tutkinnot järjestettiin toukokuussa Helsingin Yliopistolla.¹²⁴ Yleiseksi puheenaiheeksi arjessa nousi myöskin sotilaiden mielenosoitus Nikolainkirkon rappusilla 29.4.¹²⁵ Nikolainkirkon puhetta edeltävänä iltana kuulijakunta olisi saattanut käydä kansallisteatterissa katsomassa *Lady Windermere'n viuhka* – näytelmän, tai ruotsalaisessa teatterissa katsomassa *Zigenarfurstinnan*, operetin Mustalaisruhtinatar. Oopperassa esitettiin Verdin *Rigoletto*.¹²⁶ Ellei kirkkoväki ollut kiinnostunut käymään erilaisissa huvituksissa, oli kenties puheenaiheina

¹¹⁸ UP 23.5.1917 Sunnuntaiset tapahtumat Kallion kirkossa.

¹¹⁹ Toinen herääminen 2010, 167–168.

¹²⁰ Häkli 1955, 483–484.

¹²¹ Ilmastopalvelu Sää Kaisaniemi 1917.

¹²² Kolbe 2015, 44.

¹²³ Nyström 2013, 139.

¹²⁴ HS 29.4.1917 Ylioppilastutkinto.

¹²⁵ HS 29.4.1917 Pikku uutisia.

¹²⁶ HS 4.5.1917 Huveja.

vallitseva elintarvikepula. Lihaa ei ollut jaettavissa ja leipä oli hyvin tarkoin säännösteltyä.¹²⁷

Nikolainkirkon puheen päivä, kuudes toukokuuta oli Helsingissä sateinen ja kolea. Lämpömittari näytti noin 3 astetta.¹²⁸ Nikolainkirkkoon kokoontui seurakuntalaisia pohjoisesta suomalaisesta seurakunnasta, Bulevardin ja Esplanadin pohjoispuolen sekä Kruunuhaan, Töölön, Katajanokan ja Fredriksbergin (nykyisen Pasilan) alueen asukkaita.¹²⁹ Seurakuntalaisten asuinpaikkojen perusteella voi tehdä päätelmän, että Helsingin pohjoisen seurakunnan jumalanpalveluksiin osallistuivat lähinnä yläluokan edustajat ja heidän asunnoissaan kirjoilla ollut palvelusväki. Heidän saapumisensa Nikolainkirkkoon tapahtui varmaankin Töölöstä ja Fredriksbergistä keltaisen linjan (nykyisen linja 3) raitiovaunulla.¹³⁰ Lähempänä asuvat tulivat luultavimmin kävellen.

Seurakuntalaisten lisäksi kirkossa oli noin 50 hengen ryhmä, joka oli saapunut kirkkoon varta vasten kuuntelemaan Järnefeltin puhetta.¹³¹ Mistään tämän tutkimuksen lähteistä ei käy ilmi, mistä tämä kannattajakuulijakunta saapui Nikolainkirkkoon tai keitä he olivat. Pekka Häklin kirjoittamasta Järnefeltin elämäkertateoksesta voi päätellä, että he olivat lähinnä Järnefeltin lähimpiä aatteen kannattajia. Järnefelt oli muutamia viikkoja ennen puhettaan pitänyt tolstoilaisia kokouksia Helsingissä, joiden osallistujilta hän oli kysynyt neuvoa puheensa pitämiseen. Muut tolstoilaiset olivat vaatineet häntä puhumaan, vaikka Järnefelt itse oli empivällä kannalla.¹³² Myös lehtikirjoitus *Sunnuntai-* lehdessä, jossa joukko Nikolainkirkossa olleita halusi puolustautua *Helsingin Sanomissa* saaneensa kuvailua vastaan,¹³³ kertoo kirkossa olleen Järnefeltin uskollisia tukijoita.

Vähäisten jälkireaktioiden valossa vaikuttaa siltä, että Nikolainkirkon puhe oli vain pieni välikohtaus ihmisten elämässä, jolle ei annettu niin suurta painoarvoa. Paikalle saapui vain noin 50 ”ylimääräistä” kuulijaa. Järnefeltin puhe oli varsin lyhyt eikä herättänyt niin suurta kiihkoa kuulijakunnassa. Arjessa käytyjä keskusteluja voi tietenkin vain näin jälkepäin spekuloida, eikä tutkijan

¹²⁷ HS 4.5.1917 Elintarvikeasioita.

¹²⁸ Ilmastopalvelu Sää Kaisaniemi 1917.

¹²⁹ Antikainen 2006, 94.

¹³⁰ Raitiovaunulinjat 1917.

¹³¹ KA EKA 4X.Vihko IX, 2.

¹³² Häkli 1955, 474.

¹³³ Sunnuntai 13.5.1917 Lähetettyjä kirjoituksia Sunnuntain toimitukselle.

ole mielekästä lähteä liiaksi arvailemaan miten Järnefeltin puhe helsinkiläisten arjessa näkyi. Kirkon menot jatkuivat kuitenkin aivan tavallisesti, eikä ihmisten arki puheen takia suuresti muuttunut.

Johanneksen kirkossa kuulijakunta oli jo laajempi ja kirkko oli niin täynnä, että sisällä oli tungosta.¹³⁴ Sää toukokuun 13. päivänä oli poutainen ja päivälämpötila +8 astetta.¹³⁵ Paikalla oli eteläisen ruotsalaisen seurakunnan jumalanpalvelukseen osallistujia sekä lisäksi koko seurakuntien yhteinen kirkkoneuvosto ja muuta uteliasta kuulijakuntaa.¹³⁶ Helsingin eteläiseen suomalaiseen ja ruotsalaiseen seurakuntaan kuuluivat siis Esplanadin ja Bulevardin eteläpuolella asuneet asukkaat.¹³⁷ Käytännössä nämä luultavimmin saapuivat kirkkoon jalan.

Edellisenä iltana Ruotsalainen teatteri oli esittänyt *Hamletin*, Kansallisteatteri *Mustalaisruhtinattaren*, ja oopperassa näytettiin Gonoudin *Faust*. Eläintarhan urheilukentällä oli järjestetty jalkapallo-ottelu, ja muun muassa uudella ylioppilastalolla oli tanssi-illamat.¹³⁸ Ruotsinkielisen seurakunnan jäsenet olivat ehkä itse käyneet tai tunsivat jonkun, joka edellisenä iltana oli ollut Cabaret Börsin ilta-cabaréssa, joka jatkui Flora-tanssiaisiin klo 3:een asti aamuyöllä. Seurakuntalaisia puhutti varmaankin myös lehdessä ollut uutinen palokuntien lakosta. Lakkoilijat oli erotettu saman tien, mutta eivät vielä olleet poistuneet paloasemalta. Miliisi tuki lakkolaisia ja kieltäytyi ottamasta palonsammutusvastuuta. Helsingissä oli siis valloillaan suuri epävarmuus siitä, mitä tehdä mahdollisen palon syttyessä, minne soittaa ja kenet asettaa sammutustyövastuuseen sekä miten vakuutusyhtiöt tilanteeseen suhtautuisivat.¹³⁹

Yksi arkielämän käytännön asia on Johanneksen kirkossa ilmennyt kielipoliittinen näkökulma. Järnefelt oli, ihmeellistä kyllä, valinnut puheensa ajankohdaksi ruotsinkielisen jumalanpalveluksen päättymisen, vaikka aikoi puhua suomeksi. Näin ollen kirkossa oli valmiiksi ruotsinkielisen seurakunnan jäseniä, suomalaisen ja ruotsalaisen seurakunnan kirkkoneuvosto sekä paikalle saapuneet kuulijat. *Hufvudstadsbladet* mainitsi erikseen siitä, että Järnefelt ja hänen kannattajansa puhuivat suomea. Ainoastaan yksi ruotsinkielisen naisen huudahdus on jäänyt painettuna jälkipolville: ”Ned med antikrist Järnefelt, ned från

¹³⁴ Häkli 1955, 475.

¹³⁵ Ilmastopalvelu Sää Kaisaniemi 1917.

¹³⁶ HBL 14.5.1917 Skandal i Johanneskyrkan.

¹³⁷ Antikainen 2006, 94.

¹³⁸ HS 12.5.1917 Huveja.

¹³⁹ HBL 12.5.1917 Offentliga nöjen; Konflikten vid brandverket.

predikstolen”.¹⁴⁰ On vaikea varmuudella sanoa, miten ruotsinkielinen kuulijakunta Järnefeltin puheeseen reagoi. Osittain ruotsinkielinen sivistyneistö oli kuitenkin kirkkoa kohtaan kohdistuneen kritiikin takana¹⁴¹. Toisaalta ruotsinkielinen väestö oli laajalti porvarillisen maailmankatsomuksen edustama ja vastusti työväenaatteeseen liittyneitä kannanottoja. Voisi siis ajatella, että eteläisen ruotsalaisen seurakunnan enemmistö joko poistui kirkosta tai ei pitänyt kuulemastaan puheesta. Yleisesti on pääteltävissä, että Järnefeltin tapahtumat nousivat monen helsinkiläisen keskustelunaiheiksi. Arki jatkui seurakunnassa kuitenkin tavallisesti.

Kallion kirkon puheen päivä, 20. toukokuuta valkeni poutaisena, vaikka lämpötila oli vain neljän asteen pinnassa.¹⁴² Edellisenä päivänä *Työmiehen* lukijat olivat nähneet ilmoituksen Järnefeltin puheesta. Samassa lehdessä oli muun muassa mainos Huopalahden työväenyhdistyksen näytelmästä *Kosinta* sekä ilmoitus Koiton talolla pidettävistä tansseista, joihin osallistuisi sekä suomalaisia että venäläisiä sekä Sos.dem. nuorisoseuran järjestämistä murtomaajuoksukilpailusta. Eläintarhan kentällä. Lehti uutisoi myös, että palokunnan lakko edelleen jatkui, ja että senaatti oli jo puuttunut asiaan vaatien lakon välitöntä päättymistä.¹⁴³

Ottaen huomioon, että Järnefeltin kuulijakunta koostui, varsinkin Kallion kirkossa, lähinnä työläisistä, on syytä myös nostaa esille teoria, jonka mukaan työväen julkisuus koostui paitsi työväenpuolueen julkiseen valtaan, myös työväen epävirallisia teitä välitettyihin käsityksiin oikeasta ja väärästä. Työväen julkisuus ei siis ollut suoraan rinnastettavissa työväenkulttuuriin, vaan heijasteli työväestön omaa eettistä koodistoa.¹⁴⁴

Kallion kirkon tapahtumista on säilynyt eniten lähdeaineistoa poliisikuulusteluraporttien muodossa. Raportissa kuultiin urkuri Ilmari Krohnia ja hänen perhettään sekä paikalla olleita työläisiä. Myös seurakunnan kirkkoherraa ja kirkon vahtimestaria kuulusteltiin. Työläisistä haastateltiin räätäli Anders Edvard Seppälää, joka asui Laivanvarustajankatu 7 B 30:ssä Ullanlinnassa. Hän meni kertomansa mukaan kirkkoon *Työmieheissä* olleen ilmoituksen perusteella toverinsa kanssa. He olivat saapuneet kirkkoon sen jo ollessa aivan täynnä ehtoollisen jakamisen aikaan. Hän olisi halunnut mennä onnittelemaan yhtä

¹⁴⁰ HBLv14.5.1917 Skandal i Johanneskyrkan.

¹⁴¹ Juva 1960, 28–30.

¹⁴² Ilmastopalvelu Sää Kaisaniemi 1917.

¹⁴³ TM 19.5.1917 Kokouksia; Huveja; Helsingin palokuntalais-lakko.

¹⁴⁴ Teräs 2001, 201.

tuntemaansa tyttöä ripille pääsyn johdosta, mutta oli joutunut nostetuksi ihmispyramidiin ja urkulehterille.¹⁴⁵ Viilaja Kaarlo Armas Sirén (s. 1895), joka asui Katajannokankatu 3 B 16:ssa oli myös mennyt kirkkoon kuuntelemaan Järnefeltiä *Työmiehen* ilmoituksen takia. Hän oli itse kiivennyt urkuparvelle, mutta väitti estäneensä hyvin kiihtyneitä miehiä pahoinpitelemästä urkuri Krohnia.¹⁴⁶ Kirvesmies Johan Hintikka, joka asui Kristiinankatu 10:ssä (nykyinen Kirstinkatu Kalliossa), oli myös mennyt kirkkoon vaimonsa kanssa *Työmiehessä* olleen ilmoituksen perusteella. Hän kertoi joutuneensa parvelle todistamaan Krohnin pahoinpitelyä. Hän kiisti olleensa mukana väkivallan teossa ja väitti kuunnelleensa Järnefeltin puheen lehteriltä.¹⁴⁷

Paikalla oli myös levyseppä Kalle Koivuniemi Lastenodinkatu 3:sta (Marian sairaalan ja Ruoholahdenkadun välissä). Hän kertoi tulleensa veljensä kanssa kirkkoon silkasta uteliaisuudesta luettuaan *Työmiehessä* olleen ilmoituksen Järnefeltin puheesta. Hänetkin oli nostettu urkuparvelle, mutta hän väitti kiivenneensä sieltä saman tien alas. Hän kielsi tunteneensa muita urkuri Krohnin pahoinpidelleitä miehiä, ja kuvasi heitä ”sakilaismaisesti” puetuiksi.¹⁴⁸

Sakilaiset olivat työläisten kaupunginosissa asuvia huligaaneja, jotka koostuivat lähinnä sekatyöläisistä ja työttömistä nuorista miehistä. Sakilaisuus ilmentyi omassa alakulttuurissaan, johon kuului tietynlainen pukeutuminen, kuten levät lierihatut, värikkäät kaulahuivit, leveälahkeiset housut sekä leveilevä ”valssaava” kävelytyyli. Sakilaisuus ilmeni muun muassa väkivaltaisuuksina ja pieninä rötöstelyinä. Sakilaiset olivat tyypillisesti nuoria alle 25 vuotiaita nuoria miehiä, joilla ei ollut vakituista työpaikkaa, koulutusta tai selkeää paikkaa yhteiskunnassa. Heidän naiskuvansa oli esineellistävä ja kulttuuri äärimmäisen maskuliininen. Raiskaukset ja puukotukset olivat sakilaisten eräänlaisia miehuuskokeita ja voimannäyttöjä; rikosten uhrin vain välineitä jengikulttuurin ilmentämiselle. Sakilaisilla oli myös eräänlaisena jengiin kuulumisen näytöksenä tapana häiriköidä erilaisia uskonnollisia tilaisuuksia, varsinkin Pelastusarmeijan hartauksia.¹⁴⁹

Jos Koivuniemen kuvaus sakilaisten läsnäolosta kirkossa piti paikkansa, mikä on hyvin todennäköistä ottaen huomioon sakilaisten tavan häiriköidä julkisia hengellisiä tilaisuuksia, antaa se Järnefeltin kirkkopuheille aivan uudenlaisen

¹⁴⁵ KA HPRA I Cb:102.615 Anders Seppälän lausunto.

¹⁴⁶ KA HPRA I Cb:102.615 Kaarlo Sirénin lausunto.

¹⁴⁷ KA HPRA I Cb:102.615 Johan Hintikan lausunto.

¹⁴⁸ KA HPRA I Cb:102.615 Kalle Koivuniemen lausunto.

¹⁴⁹ Koskela 2002, 11; 55; 83; 87; 103; 130.

näkökulman. Tähänastiset tulkinnat tapahtumista ovat keskittyneet mainitsemaan Järnefeltin vastuuhenkilönä levottomuuksille ja hänen kiihottaneen kansaa väkivaltaisuuksiin. Vaihtoehtoisesti on mainittu työläisten rettelöineen kirkossa. Sakilaisten läsnäolo Kallion kirkossa poistaa kuitenkin Järnefeltin ja ”tavallisten” työläisten vastuun väkivaltaisuuksista sekä selittää miksi tilaisuus oli niin levoton verrattuna Nikolainkirkon ja Johanneksen kirkon puheisiin.

Räättäli August Samppa Malinen (s. 1886), joka asui osoitteessa Kankurinkatu 4 Punavuorella, joka kertoi myös olleensa aikaisemmin kuuntelemassa Järnefeltiä. Malinen tunnusti olleensa Johanneksen kirkossa ja kiivenneensä siellä saarnastuoliin yrittäessään saada kirkkokansan laulun hiljenemään, jotta Järnefelt saisi pitää puheensa. Molempiin puhetilaisuuksiin hän oli mennyt *Työmiehellä* olleen ilmoituksen perusteella. Malinen väitti vastustaneensa väkivaltaa, mutta nähtyään miten papit kirkossa käyttäytyivät oli hänen mielestä väkivalta tässä tapauksessa ollut paikallaan.¹⁵⁰

Raportissa esiintyvät työläiset muodostavat kuin sattumalta otoksen eri puolilla Helsinkiä asuvista työläisistä, jotka kaikki olivat saapuneet paikalle *Työmiehellä* olleen ilmoituksen innoittamina. Kukaan heistä ei myöntänyt itse ottaneensa osaa väkivaltaisuuksiin. Ainoaksi väkivallan kannattajaksi paljastui raportin perusteella August Samppa Malinen. Tämän tutkimuksen myöhemmässä vaiheessa herra Malinen saa enemmän huomiota, mutta tässä vaiheessa hänet voi nähdä osana muita työläisiä, jotka mielenkiinnosta saapuivat kuuntelemaan Järnefeltin sanomaa. Malinen tuli sekä luultavimmin näkemään omin silmin, mistä tässä sensaatiota herättäneessä ilmiössä oli kyse.

On luultavaa, että työläiset saapuivat Kallion kirkkoon muista kaupunginosista kävellen. Raitiovaunut olivat otettu käyttöön 1890 helpottamaan työläisten työmatkoja, mutta raitiovaunulippu oli ollut jo 1900-luvun alussa monille liian kallis.¹⁵¹ Voisi siis olettaa, että vuonna 1917, jolloin palkollisilla oli taloudellisesti vaikeat olosuhteet, ei tavallisilla työläisillä ollut mahdollisuutta matkustaa raitiovaunulla.

Kirkossa oli luonnollisesti läsnä myös itse jumalanpalvelukseen osallistuneita Sörnäisten suomalaisen seurakunnan jäseniä, joskin osa heistä poistui kirkosta loppuvirsien aikana ennen levottomuuksien alkamista. Pentti Tuomaala (s. 1895) muisteli olleensa kirkon ulkopuolella uteliaana odottamassa

¹⁵⁰ KA HPRA I Cb:102.615 Samppa Malisen lausunto.

¹⁵¹ Pakarinen & Pehkonen 2009, 42.

sisäänpääsyä ja kohdanneensa kirkosta poistuvia ”mummoja”, joita hän kuvaili seuraavin sanoin: ”Heidän katseensa ei ollut kovin hellävarainen meitä kohtaan. Kuuluipa heiltä huomautuksia: Kunpahan pääsisi tuon roska-joukon tieltä pois.”¹⁵²

Itse Arvid Järnefelt saapui kirkkoon Siltasaarencatu 5:stä, jossa hänen äitinsä Elisabeth asui. Mukanaan hänellä oli tyttärensä.¹⁵³ Kuulusteluraportista ei käy ilmi kuka tyttäristä Järnefeltin mukana oli. Tapahtumahetkellä hänen tyttärensä Liisa oli 24, Maija 17 ja Emmi 15 vuotta.¹⁵⁴ On oletettavaa, että Järnefelt asui äitinsä luona koko Helsingissä olonsa aikana. Edestakainen matka Rantalan tilalle Virkkalaan olisi ollut liian pitkä lyhyen ajan sisällä. Lisäksi on hyvin huomionarvoista, että Järnefelt lähti kirkkoon tyttärensä seurassa. Jos Järnefelt itse olisi halunnut rettelöidä tai kiihottaa kuulijakuntansa väkivaltaisuuksiin olisi hän varmasti jättänyt tyttärensä kotiin. Järnefeltillä ei varmaankaan ollut aavistustakaan, että tapahtumat Kallion kirkossa saisivat niinkin väkivaltaisia piirteitä.

Todistajina poliisi kuulusteluissa kuultiin myös ylioppilas Felix Krohnia ja ylioppilas Ensio Krohnia, urkuri Ilmari Krohnin poikia, jotka asuivat Annankatu 25:ssä. He olivat molemmat tulleet kirkkoon ilmeisesti isänsä tueksi. Ensio otti esimerkiksi isänsä vastaan urkuperin portaiden juurella, kun miesjoukko heitti urkurin alas. Ensio muisteli äitinsä olleen suojelemassa urkuri Krohnin päätä, kun miehet potkivat ja löivät häntä. Ensio oli tällöin juossut kirkkoon sisälle, jossa Järnefelt jo puhui, ja huutanut ”Herra Järnefelt pitäkää huolta siitä ettei urkuria tapeta”.¹⁵⁵

Näin ulkopuolisen jälkiviisaan silmin on Ensio Krohnin käytös kirkossa sangen hämmäntävää, ja kertoo ehkä Krohnin poikien eronneen työläisnuorista sekä aatteen että toimintakulttuurinsa puolesta. Sen sijaan, että Ensio olisi mennyt estämään pahoinpitelijöitä, jotka löivät hänen isäänsä, äidin pidellessä tämän päätä, juoksi Ensio Krohn kirkkoon vaatimaan kirjailija Järnefeltiä vastuuseen tapahtumista. Oliko tämä jonkinlainen osoitus ylemmän luokan sisään juurtuneesta tavasta kunnioittaa hierarkiaa ja kumartaa esivaltaa, kun taas työväen parissa moraalikoodit periytyivät arjen julkisessa kentässä toiminnan ja

¹⁵² SKS KRA 1918-kok. Pentti Tuomaalan muistelmat.

¹⁵³ KA HPRA I Cb:102.689 Lisäys Arvid Järnefeltin lausuntoon.

¹⁵⁴ Kopponen 2002 Kansallisbiografia.fi.

¹⁵⁵ KA HPRA I Cb:102.615 Felix ja Ensio Krohnin lausunnot.

tapahtumien kautta, kuten Kari Teräs tutkimuksessaan¹⁵⁶ osoitti? Kallion kirkossa pidetyn puheen jälkeen ainakin seurakuntalaisten arki järkkyyi muutamaksi päiväksi. Seuraavan viikon keskiviikon jumalanpalvelus päätettiin peruuttaa kirkon siivouksen ja korjaustöiden takia.¹⁵⁷

Järnefeltin kirkkopuheet vaikuttivat jääneen monen helsinkiläisen muistiin, mutta sekoittuivat myöhemmin tapahtuvan Boldtin Nikolainkirkon valtauksen kanssa. Professori Serlachius muisteli vuonna 1930 pidetyssä keskustelussa, että kirjailija Järnefelt valtasi koko Nikolainkirkon ja piti sitä hallussaan. Muut keskustelijat korjasivat pian, että kyseessä oli Boldt ja Huttunen.¹⁵⁸ Myös Verner Lahtinen muisteli 60-luvulla, että Boldt, Miina Huttunen ja Järnefelt pitivät puheitaan Senaatintorilla. Boldt ja Huttunen olisivat olleet heistä kiihkomielisempiä.¹⁵⁹ Myös presidentti Ståhlberg muisteli Järnefeltin olleen Boldtin kanssa Nikolainkirkossa ja Kirjailija Kalle Kajander esitti huolensa Järnefeltin äidille siitä, että tämän poika nähtäisiin Boldtin esimerkin antajana¹⁶⁰. Näistä muistoista voi päätellä, että Järnefeltin kirkkopuheet olivat laajemminkin monien ihmisten arkielämän ajatuksissa ja muistoissa nivoutuneita yhteen Boldtin toiminnan kanssa.

2.3. Sisäpiirin reaktiot: kirkkoherra ”painaa villaisella”

Eri lähteiden perusteella tiedetään, että Järnefelt kohtasi useita eri pappeja puheidensa yhteydessä. Hän oli varmasti myös puheenaiheena pappien kohdatessa toisensa joko virallisissa kokouksissa tai epävirallisesti. Valitettavasti näistä kokouksista ei ole jälkipolville jäänyt mainintaa yksittäisten pappien ajatuksista koskien Järnefeltin puheita, paitsi Erkki Kailan päiväkirjamerkinnät. Mitään varmoja johtopäätöksiä ihmisten mielipiteistä tai ajatuksista ei siis voi tehdä, mutta jäljelle jääneen pöytäkirjamateriaalin sekä papeista tehtyjen kuvausten perusteella voi saada jonkinlaisen aavistuksen siitä, minkälaisissa tunnelmissa papisto Järnefeltin puheita pui.

Koska papit olivat seurakunnissa näkyvässä asemassa on syytä tarkastella tarkemmin muutamia Järnefeltin kohdanneita pappeja, ja heidän aatteitaan. Pekka Häklin kirjoittamasta Järnefeltin elämäkerrasta käy ilmi, että Järnefelt tapasi

¹⁵⁶ Teräs 2001, 201.

¹⁵⁷ JFA II A d2a.2 Söndagen efter Trinitatis.

¹⁵⁸ TYA YKA Keskustelu Tokoin senaatin synnyistä 7.2.1930.

¹⁵⁹ SKS KRA 1918-kok. Verner Lahtisen muistelmat.

¹⁶⁰ Häkli 1955, 485.

Bror Hannes Päivänsalon (ent. Helander) ennen Nikolainkirkon puhettaan.¹⁶¹ Päivänsalo oli vt. kirkkoherrana Helsingin pohjoisessa suomalaisessa seurakunnassa toukokuun ensimmäiseen päivään 1917 asti.¹⁶² Hänen viimeisiä tehtäviään seurakunnassa oli siis ottaa vastaan kirjailija Järnefelt. Päivänsalo oli piispa Råberghin ihailija, ja hän oli ottanut selkeästi etäisyyttä arkkipiispa Johanssonin ja piispa Collianderin ihannoimaan bekkiläisyyteen. Hän oli myös kiinnostunut uskonnonkasvatuksen asioista ja köyhien auttamisesta.¹⁶³ Päivänsalo oli myös julkaissut muutaman kirjasen, joissa hän otti kantaa luokkataisteluihin. Hän korosti kristityn velvollisuutta jakaa omastaan, mutta sanoi myös kärsimyksen kasvattavan ihmistä. Päivänsalo näki luokkataistelun myrkyttävän koko yhteiskunnan ja ainoa voima, joka saattoi saada ihmiset palvelemaan toisiaan oli Jumala.¹⁶⁴

Ottaen huomioon Päivänsalon teologisen suuntautumisen ja mielenkiinnon sosiaalisiin kysymyksiin voisi ajatella, että kirkkoherra olisi voinut olla enemmänkin kiinnostunut kirjailija Järnefeltin ajatuksista. Kenties hänen pestinsä ja vastuunsa päättymisen seurakunnassa kuitenkin ohjasi häntä suoralta kädeltä kieltämään Järnefeltiä puhumasta kirkossa. On myös hyvin mahdollista, että Päivänsalo oli seurannut vuodesta 1905 virinnyttä keskustelua työväen ja kirkon välillä, jossa erityisesti Sörnäisten alueella ollut työväki oli pyytänyt tilanpuutteessaan kirkkoja kokouspaikoikseen. Helsingin yhteinen seurakuntien kirkkoneuvosto oli kirjelmässään vuonna 1909 torjunut pyynnön vetoamalla kirkkolain 297§:ään, jossa säädettiin, että kirkko tuli pitää Jumalalle pyhitettynä huoneena, eikä sitä saanut käyttää sopimattomiin tarkoituksiin.¹⁶⁵ Päivänsalo arvioi siis Järnefeltin puheiden olevan sopimattomia ja toimi siten kirkkolain mukaan kieltäessään Järnefeltiä käyttämästä kirkkoa puheensa esittämipaikkana. Mikä hänen henkilökohtainen kantansa oli jää todistusten puuttuessa selvittämättä.

Nikolainkirkossa Järnefelt tapasi Helsingin pohjoisen seurakunnan kirkkoherran Erkki Kailan (1867–1944). Kaila oli syntynyt Huittisissa Johanssonien pappissukuun. Hänen setänsä oli arkkipiispa Gustaf Johansson ja hänen isänsä kirkkoherra Jonatan Johansson. Vuonna 1906 Erik Johanssonista tuli suomenmielisyysaatteensa mukaan Erkki Kaila. Kaila otti etäisyyttä setänsä ja

¹⁶¹ Häkli 1955, 473.

¹⁶² Päivänsalo 1942, 30.

¹⁶³ Päivänsalo 1942, 16; 21.

¹⁶⁴ Veikkola 1969, 133.

¹⁶⁵ Larkio 1967, 157.

isänsä edustamaan konservatiiviseen beekiläiseen teologiaan ja tutustui jo opiskeluaikoinaan muihin saksalaisen teologian suuntauksiin, kuten Schleiermacherin ajatuksiin kansankirkosta. Kaila oli kiinnostunut ajankohtaisista kirkkoa kohtaan esitetyistä syytteistä ja näki asiakseen puolustaa kirkkoa näitä syytöksiä vastaan. Hän oli muun muassa mukana perustamassa teologista lauantaseuraa vuonna 1896, joka toimi helsinkiläisten teologien keskusteluareenana ajankohtaisista asioista. Tarkoituksena oli paitsi sivistää teologeja, myös yhtenäistää pappien aatteita tai ainakin saattaa heidät yhteisen ymmärryksen piiriin vallitsevista yhteiskunnallisista ja teologisista haasteista. Kaila toimi Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana vuodesta 1909, Porvoon tuomiokapitulin asessorina 1912–1918 sekä vuodesta 1913 hiippakunnan papiston edustajana kirkolliskokouksessa. Vuodesta 1917 hän toimi myös vanhasuomalaisen puolueen kansanedustajana.¹⁶⁶

On otettava huomioon, että Erkki Kaila oli jo aiemmin tutustunut Järnefeltin tolstoilaisiin ajatuksiin, jolloin hän puolusti kirkon kantaa tolstoilaista oppia vastaan. Vuonna 1902 Kaila (silloin vielä Johansson) kirjoitti *Teologisessa aikakauskirjassa* vastakirjoituksen Järnefeltin edellisenä vuonna ilmestyneeseen *Mitä on jumalanpalvelus?* Kaila myönsi, että Kristuksen jumaluutta oli usein korostettu liikaa hänen ihmisyytensä kustannuksella, mutta koki tolstoilaisen ajattelutavan menevän liian pitkälle nähdessään Jeesuksen vain hyvänä ihmisenä. Järnefeltin uskontokäsitys oli myös Kailan mielestä liian älyllinen ja moralistinen.¹⁶⁷ Kaila oli toisaalta myöntänyt vuonna 1908, että teosofia ja tolstoilaisuus saattoivat olla kirkolle hyväksi, jos nämä aatteet saisivat materialistisen maailmankatsomuksen omaksuneet ihmiset takaisin hengellisyyden, ja siitä myöhemmin kristillisyyden piiriin.¹⁶⁸

Erkki Kaila oli järjestelmällinen ja tunnollinen päiväkirjanpitäjä. Hänen päiväkirjansa koostuivat monesta eri vihosta, jotka hän myöhemmin kirjoitti puhtaaksi kommenttien kera. Päiväkirjassaan Kaila kuvasi olleensa kirkossa Järnefeltin Nikolainkirkon puheen aikana, ja ensin menneensä saarnastuoliin puhuen vapaudesta, veljeydestä ja järjestyksestä. Lopuksi hän oli lisännyt, ettei voisi sallia kenenkään ulkopuolisen puhuvan kirkossa. Järnefelt oli kuitenkin puhunut ja puheen sisällön Kaila arvioi lyhyesti ”vähäpätöiseksi”. Kailan päiväkirjan mukaan hän poistui puheen aikana kirkosta ja luki Järnefeltin puheen

¹⁶⁶ Murtorinne 2001 Kansallisbiografia.fi.

¹⁶⁷ Toiviainen 2007, 96.

¹⁶⁸ Larkio 1967, 181.

pikakirjoitettuna myöhemmin. Klo.18 illalla Kaila osallistui kokoukseen ”L.rannalla, jossa Lauri sanoi, että asia on villaisella painettava.”¹⁶⁹ On turvallista olettaa, että Kailan mainitsema Lauri oli hänen lauantaiseura-kollegansa ja ystävänsä teologi ja kansanedustaja Lauri Ingman. Tapaamispaikkana oli teologi Yrjö Loimarannan koti.

Lauri Ingman (1868–1934) oli jo vuonna 1917 vakiinnuttanut asemansa konservatiivisena oikeistopoliitikkona suomalaisessa puolueessa. Häntä luonnehdittiin analyttiseksi ja jopa pessimistiseksi luonteeltaan. Ingmanin pitkä kokemus politiikasta 1900-luvun alusta saakka selittää ehkä osin hänen suhtautumistaan Järnefeltin puheeseen. Ingman oli ollut näkemässä suurlakon jälkeisen niin sanotun poliittisen takatalven ja pelkäsi vuoden 1917 vallankumouksen kaatuvan samalla tavalla. Hän oli tietenkin myös huolissaan vallankumouksellisten ajatusten uhkaavan hänen sosiaalista asemaansa.¹⁷⁰ Silmiinpistävää on nähdä miten Ingmania on luonnehdittu sanoin: ”Hän oli porvarillisen kokoomuksen symboli, mies, jonka vaikutusvalta näkyi kaikkialla, vaikka häntä itseään ei näkynyt”.¹⁷¹ Häntä on myös kuvailtu realistina, joka suhtautui uusiin ilmiöihin pidättyvän harkitsevasti.¹⁷² Tämä Ingmanin hillitty suhtautumistapa sekä politiikan piireissä nähty vaikutusvalta on siis nähtävissä myös kirkon kulisseissa, siinä tavassa miten hän neuvoi Kailaa reagoimaan Järnefeltin puheeseen.

Huomionarvoista on myös, että Lauri Ingman oli Kailan tavoin vaikuttanut Schleiermacherin kansankirkkoaatteesta. Hän koki luterilaisen kirkon olevan Suomen kansan kirkko, jolla oli ennen kaikkea hengellinen tehtävä. Kirkko ei saanut Ingmanin mukaan pönkittää omaa valtaansa hallinnollisin keinoin, vaan tulisi olla läsnä ihmisten jokapäiväisessä elämässä.¹⁷³ Ingman oli varmasti myös tietoinen Järnefeltin opista Hän oli luultavasti Kailan kanssa samoilla linjoilla siinä, ettei Tolstoin oppi ollut yhteen sovitettavissa kirkon opin kanssa. Ingman oli luultavasti myös huolestunut mahdollisesta yhteiskunnallisesta ja poliittisesta kriisistä, jonka Järnefeltin aatteet saattaisivat herättää. Täten hän toivoi asian ”villasella painettavan.”

Valtiopäivillä 11.4.1917 Ingman oli valittu eduskunnan ensimmäiseksi varapuhemieheksi. Tämän ohella hän jatkoi eduskunnan

¹⁶⁹ KA EKA 4X.Vihko VIII, 154.

¹⁷⁰ Vares 1998 Kansallisbiografia.fi.

¹⁷¹ Vares 1998 Kansallisbiografia.fi.

¹⁷² Murtorinne 1986, 282.

¹⁷³ Välimäki 1994, 113–114.

perustuslakivaliokunnassa.¹⁷⁴ Ingmanin muistiinpanovihossa on merkintä toukokuun 7. päivältä 1917 (eli Nikolainkirkon puheen jälkeisenä päivänä), jossa hän on kirjoittanut valiokunnan päätöksistä. Yksi käsitelty asia oli suhtautuminen anarkiaan Valiokunnan päätös oli olla tekemättä anarkian johdosta sillä hetkellä mitään.¹⁷⁵ Yhteiskunnallista anarkiaa puitiin siis myös poliittisten päättäjien keskuudessa. Ingmanin rooli poliittisessa pelissä selviää Vesa Vareksen laajasta tutkimuksesta hänen poliittisesta toiminnastaan, ja osoittaa Ingmanin laajan vaikutusvallan kirkollisella ja poliittisella kentällä.¹⁷⁶

Kailan päiväkirjamerkinnän mukaan tapaaminen Ingmanin kanssa tapahtui ”L:rannalla”. Mitä suurimmalla todennäköisyydellä tämä lyhenne viittaisi Yrjö Loimarantaan. Loimaranta (1874–1942) oli myös teologi ja toimi vuonna 1917 senaatin kirkollistoimituskunnan esittelijäsihteerinä.¹⁷⁷ Esittelijäsihteerin tehtävänä oli autonomian ajan senaatissa olla asioita valmisteleva ja esittelevä virkamies senaatin toimituskunnissa.¹⁷⁸ Loimaranta oli työnsä puolesta tutustunut maata vavisuttaneisiin levottomuuksiin. Maaliskuun vallankumous 1917 oli nostanut Oskari Tokoin sosialistienemmistöisen senaatin valtaan, mikä tietenkin toi uutta tuulta uskonnonvapautta ajavien purjeisiin. Loimarannan tehtävä oli tässä yhteydessä estää tai hidastaa kaikkein radikaalimpien ehdotusten etenemistä senaatissa.¹⁷⁹

On siis pääteltävissä, että Järnefeltin ensimmäinen kirkkopuhe puitiin kirkolle merkittävissä poliittisissa piireissä epävirallisen iltatapaamisen merkeissä. Kaila, Ingman ja Loimaranta keskustelivat mitä ilmeisimmin Järnefeltin tempauksesta, sekä yleisestä poliittisesta ilmapiiristä. Ingmanin kehoitus Kailalle painaa koko asia villasella, oli strategisesti yritys olla heittämättä lisää polttoainetta muutenkin syttymisherkkään yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Seurakuntien virallisissa kokouspöytäkirjoissa tapausta ei noteerattu millään tavalla.

Johanneksen kirkossa Järnefelt kohtasi oman rippipappinsa K.A. Hildénin. Häntä kuvaillaan Råberghin ihailijaksi ja vahvasti bekkiläisyyttä vastustaneeksi persoonaksi. Hän halusi edistää seurakuntatyötä ja tehdä esimerkiksi Katekismuksesta helppotajuisemman seurakuntalaisille. Järnefeltin puheiden

¹⁷⁴ Välimäki 1994, 187.

¹⁷⁵ KA LIA C11a.VAY 2385, 209.

¹⁷⁶ Vares 1993, 207–215.

¹⁷⁷ Autio 2005 Kansallisbiografia.fi.

¹⁷⁸ Förvaltningshistorisk ordbok.

¹⁷⁹ Autio 2005 Kansallisbiografia.fi.

aikana Hildén toimi Helsingin eteläisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana (vuodesta 1907), Helsingin rovastikunnan lääninrovastina (vuodesta 1913), sekä yhteisten kirkkoneuvostojen kirkkovaltuusmiesten ja kirkonkokousten puheenjohtajana.¹⁸⁰ Hildén oli itse mukana Luterilaisessa evankeliumiyhdistyksessä. Hän oli myös ollut mukana perustamassa Helsingin kaupunkilähetystä. Hänen kerrotaan olleen erityisesti vähävaraisten suosiossa.¹⁸¹

Hildén oli jo etukäteen sopinut urkurin kanssa, että Järnefeltiä yritettäisiin estää puhumasta musiikin avulla.¹⁸² Hänellä oli siis selkeästi suunnitelma Järnefeltin vaientamiseksi. Vaikka hänenkin teologiset aatteensa olivat niin sanotusti kansan puolella, olivat tolstoilaiset ajatukset hänelle liikaa tai ainakin Järnefeltin tapa rikkoa etikettiä puhumalla kirkossa.

Kirkon virallisempaa kantaa, ei niinkään suoraan Järnefeltin puheisiin, vaan yleiseen levottomaan ilmapiiriin kuvastaa Porvoon tuomiokapitulin kiertokirje Johanneksen kirkon puheen jälkeisenä päivänä 14. toukokuuta. Lääninrovastikokouksen valitsema toimikunta allekirjoitti liitteen kiertokirjeeseen, jossa kehottivat kesän seurakuntatarkastusten sujuvan mahdollisimman epämuodollisesti, jotta kansa ei provosoituisi. ”Huomioon ottaen sen mielentilan, jossa kansamme nykyään on, olisi näissä tilaisuuksissa vältettävä kaikkea kirkollisvirallista esiintymistä ja henkeä. Sen tähden olisi rakentava ja valistava puoli oleva enemmän esillä ja muodollinen puoli huomaamattomassa asemassa.” Allekirjoittajat kehottivat seurakuntia rekrytoimaan maallikkojäseniä työhön ja aktivoimaan seurakunnan toimintaa kaikilla sektoreilla.¹⁸³ On syytä muistaa, että Järnefeltin puhe yksinään ei laukaissut kirkon apologeettisia toimia, vaan toiminta oli seurausta kirkkoa pitkään kohdanneesta kritiikistä. Järnefeltin teot varmasti konkretisoivat monille kirkkokritiikin antaen lisää pontta apologian tarpeelle.

Järnefeltin toisen puheen päivänä Erkki Kaila kirjoitti päiväkirjaansa katkelman Vulgatasta, Ilmestyskirjan 6:4 ja 6:8 luvuista :

”Et exivit alius equus rufus et qui sedebat super illum datum est ei ut sumeret pacem de terra et ut invicem se interficiant et datus est illi gladius magnus. et ecce equus pallidus et qui sedebat desuper nomen illi Mors et inferus sequebatur eum et data est illi potestas super quattuor partes terrae interficere gladio fame et morte et bestiis terrae” Semmoinen on aika.”¹⁸⁴

Käännettynä kohta kuuluu näin:

¹⁸⁰ Nurmi 1979, 271; 447–448.

¹⁸¹ Larkio 1967, 69.

¹⁸² Toinen Herääminen 2010, 165.

¹⁸³ Porvoon TK:n kiertokirje 1917 no. 538.

¹⁸⁴ KA EKA 4X.Vihko VIII, 154.

“Nyt tuli esiin toinen, tulipunainen hevonen. Sille, joka istui hevosen selässä, annettiin valta riistää rauha maan päältä ja panna ihmiset tappamaan toisiaan. Hänelle annettiin iso miekka. ...Siinä samassa näin tuhkanharmaan hevosen. Se, joka istui hevosen selässä, oli nimeltään Kuolema, ja sen jäljessä tuli Tuonela. Ratsastajille annettiin valta neljanteen osaan maata, ne saivat tappaa miekalla, nälällä ja rutolla ja jättää loput villipetojen kynsiin.”¹⁸⁵

Lopuksi Kaila totesi hieman lakonisesti aikansa olevan ilmestyskirjan lopun aikojen kuvauksen mukainen. Lieneekö ollut Järnefeltin puheen vaikutusta, mutta Erkki Kaila vaikutti olleen huolestunut ja pettynytkin aikansa levottomaan tilanteeseen. Ainakin hänen tiedetään reagoineen vahvasti vallankumoukseen Helsingissä, jossa hän näki upseereita ammuttavan kadulla. Ollessaan huhtikuussa hautajaisissa hän kuuli huhuttavan, että kansa vaati pappeja viroilta ympäri Suomea, mihin hän oli todennut: ”Pakanuus on vielä pohjalla Suomen kansan sydämissä”. Kaila ei siis nähnyt levottomuuksia ja uskontovastaista kritiikkiä uutena ilmiönä, vaan vanhana pakanallisena jäänteenä.¹⁸⁶

Kallion kirkossa Järnefelt kohtasi Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kappalaisen Kaarlo Viktor Hurmerinnan ja kirkkoherra Julius Engströmin. Hurmerinta (1870–1941) oli aktiivinen raittiusliikkeen ajaja. Häntä on kuvailtu käytännön tekijäksi, hyväksi puhujaksi ja ehdottoman raittiuden puolestapuhujaksi. Hän toimi Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kappalaisena vuoteen 1920 asti, kunnes siirtyi saman seurakunnan kirkkoherraksi.¹⁸⁷ Hurmerinta kertoi poliisikuulustelussa olleensa kirkossa ja nähneensä Järnefeltin keskustelevan jonkun nuoren hiekanväriseen pukuun pukeutuneen miehen kanssa. Jumalanpalveluksen loputtua oli Hurmerinnan poistuttava seurakuntasaliin vihkimään pariskuntaa. Vihkitoimitus oli kuitenkin keskeytynyt Hurmerinnan kuullessa kirkosta kovaa meteliä. Hän oli juossut paikalle nähdäkseen, miten kanttori Krohn oli miesjoukon saartama, ja miten hänet työnnettiin portaita alas. Hurmerinta oli pian myös joutunut lähtemään hautajaisia toimittamaan, joten ei osannut kertoa mitä kirkossa myöhemmin tapahtui.¹⁸⁸

Julius Engström (1863–1942) oli toiminut Helsingin Sörnäisten suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana vuodesta 1907. Hän oli lisäksi Luterilaisen Evankeliumiyhdistyksen toiminnassa, sekä Evankelisen herätysliikkeen johtohenkilöitä. Hän oli julkaissut useita kirjoja ja sanoittanut monia Siionin kanteleen virsiä.¹⁸⁹ Engström, joka asui Hakaniemenranta 4:ssä kertoi

¹⁸⁵ Raamattu, vuoden 1992 suomennos.

¹⁸⁶ Toiviainen 2007, 152.

¹⁸⁷ Marjomaa, 2001 Kansallisbiografia.fi.

¹⁸⁸ KA HPRA I Cb:102.615 Vihtori Hurmerinnan lausunto.

¹⁸⁹ Colliander 1918, 1032–1033.

poliisikuulusteluissa, että oli jo ennen puhetta saanut yksityistä tietä kuulla, että Järnefelt puhuisi kirkossa. Engström oli urkuri Krohnin kanssa sopinut pitkien virsien soitosta jumalanpalveluksen jälkeen. Hän oli lukenut kirkossa kuulutukset, joiden joukossa oli kehoitus kuulijoille poistua kirkosta, ja kielto Järnefeltille olla puhumatta. Tämän jälkeen Engström oli poistunut kirkosta hautajaisiin.¹⁹⁰

Engströmin ja Hurmerinnan kiireiset aikataulut Kallion kirkon tapahtumien aikana selittyvät Sörnäisten seurakuntien suurella jäsenmäärällä ja vähäisellä henkilökunnalla. Vuonna 1915 vain Kallion ja Alppiharjun alueella oli yhteensä 28 878 henkilöä verrattuna Töölöön, jossa asui 12 068 ihmistä. Jokaisella Helsingin seurakunnalla oli kuitenkin yhtä monta pappia töissä.¹⁹¹ Sörnäisten seurakuntien papistolla oli siis kädet täynnä töitä, eikä liiemmin resursseja puuttua Kallion kirkon tapahtumiin. Mitä Engström ja Hurmerinta henkilökohtaisesti Järnefeltin puheista ajattelivat, on myös vaikea hahmottaa. Mitä luultavimmin he olivat huolissaan väkivaltaisista kokoontumisista ja kirkkoa vastaan esitetystä kritiikistä, ja mitä suurimmalla todennäköisyydellä vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolella.

Erkki Kaila kommentoi myös Kallion kirkon tapahtumia päiväkirjassaan. Hän pohti aluksi muita ajankohtaisia poliittisia aiheita ja tiesi muun muassa anarkian olevan Venäjällä yleistä, ja laivastossa vallitsevan ”omituiset olot”. Hän mainitsi Kallion kirkon puheen lyhyesti sanoin “eilen oli anarkistinen kohta Kallion kirkossa.”¹⁹² Kailan reaktiota tapahtumiin voi myös aavistella hänen saarnatekstinsä valinnasta. Helluntaina 27.–28. toukokuuta Kaila saarnasi Nikolainkirkossa. Hän puhui Raamatun kohdasta Nehemia 4:15–21, jossa viholliset uhkasivat Jumalan kansaa. Jumalan suojeluksella valittu kansa kuitenkin onnistui tehtävässään:

”Mutta kuin meidän vihollisemme sen kuulivat, että me olimme tietää saaneet, niin Jumala teki heidän neuvonsa tyhjäksi: ja me palasimme kaikki muurin tykö, jokainen työhönsä. Ja tapahtui siitä päivästä, että toinen puoli nuoria miehiäni teki työtä, ja toinen puoli piti keihäitä, kilpiä, joutsia ja rautapaitoja. Ja päämiehet seisovivat koko Juudan huoneen takana. Ne, jotka rakensivat muuria ja kantoivat kuormia, ja jotka sälyttivät, yhdellä kädellä he tekivät työtä ja toisessa pitivät aseensa. Ja jokaisella joka siellä rakensi, oli miekka sidottu vyölle, ja niin he rakensivat. Ja se joka soitti vaskitorvea, oli minun tyköni. Ja minä sanoin ylimmäisille ja päämiehille ja muulle kansalle: työ on suuri ja avara, ja me olemme hajalla muurin päällä, kaukana toinen toisestamme; Millä paikalla te kuulette vaskitorven äänen, tulkaat sinne kokoon meidän tykömme: meidän Jumalamme sotii meidän edestämme. Niin tehkäämme siis työtä; ja toinen puoli heistä piti keihäitä päivän koittamasta niin siihen saakka, että tähdet näkyivät.”¹⁹³

¹⁹⁰ KA HPR A I Cb:102.615 Julius Engströmin lausunto.

¹⁹¹ Larkio 1967, 41.

¹⁹² KA EKA 4X.Vihko IX, 2–11.

¹⁹³ Biblia 1776.

Kaila mainitsi päiväkirjassaan, että kirkon keskilaiva oli ollut jumalanpalveluksen aikana aivan täysi, mutta Senaatintorin puoleinen ovi oli pidettävä kiinni, koska siellä Venäjältä tulleet lähettiläät kiihottivat sotaan. Yliopiston portailla Boldtin kokous piti omaa kokoustaan kiihottaen köyhälistöä nousemaan yhteiskuntaa vastaan.¹⁹⁴ Tämä tekstivalinta ja Kallion kirkon tapahtumien jälkeinen huoli osoittaa Kailan kuitenkin nähneen Järnefeltin puheet, sekä aikansa levottomuudet huolestunein silmin. Kailan huoli on myös täysin ymmärrettävissä, jos yrittää asettua hänen asemaansa jumalanpalvelusta toimittamassa, sotilaiden ja anarkistien pitäessä vallankumouskokouksia kirkon ulkopuolella.

Sörnäisten seurakuntien elämä järkkäsi Järnefeltin puheiden takia niin sanottuna heijastevaikutuksena. L.L. Byman muisteli Sörnäisten suomalaisen seurakunnan historiikissa tapahtumia keväällä 1917. Hän mainitsi Järnefeltin puheen Kallion kirkossa. Hänen mukaansa työväen röyhkeä käytös heijastui myös rippikoulunuorisoon. Moni nuori jätti sinä vuonna rippikoulun kesken. Seuraavana vuonna 1918 rippikoulua ei järjestetty lainkaan.¹⁹⁵ Seurakuntien kirkkoneuvostojen ja valtuustojen pöytäkirjoista ei käy ilmi, että Järnefeltin puheet olisivat millään tavalla herättäneet keskustelua tai aiheuttaneet huolta seurakuntalaisissa. Ainoastaan Kallion kirkon vahingot listattiin kirkkohallintoneuvoston kokouksessa, ja päätös tehtiin kustannusarvion laatimiseksi korjaustoimenpiteitä varten.¹⁹⁶

Asia, joka tulee ilmi seurakuntien neuvoston pöytäkirjoista on työläisten mielenkiinto Järnefeltin puheisiin ja yritys toimia Järnefeltin aatteiden mukaan. 30. toukokuuta Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan kirkkoneuvosto piti kokouksen, jossa käsiteltiin työväen kansalaiskokouksen lähettämää pyyntöä saada Nikolainkirkko kokouspaikaksi ensimmäinen päivä kesäkuuta klo 13:30. Pyyntö oli lähetetty työväentalolla 27. toukokuuta pidetyn kansalaiskokouksen jälkeen, jossa oli herännyt toivomus saada keskustella kirjailija Järnefeltin esittämistä ajatuksista lisää. Kirkkoneuvosto totesi kokouksessaan, ettei sillä ollut kirkkolain, eikä vallitsevien seurakuntahallinnollisten asetusten mukaista valtaa päättää kirkkojen käytöstä. Järnefeltin viimeaikaiset puheet kirkoissa olivat pöytäkirjan mukaan herättäneet niin paljon väkivaltaista käytöstä, ettei kirkon

¹⁹⁴ KA EKA 4X.Vihko IX, 6.

¹⁹⁵ Neljäs vuosisataa Sörnäisten suomalaisen seurakunnan historiassa 1932, 107–108.

¹⁹⁶ SYA viii 1915–1918 Kirkkohallintoneuvoksen kokous 31.5.1917.

luovuttaminen hänen kuulijakunnalleen ollut sopivaa. Lisäksi Järnefeltin ajatukset erosivat evankelis-luterilaisen kirkon opeista.¹⁹⁷

Asia on sinänsä huomion arvoinen, koska vallalla olevissa tulkinnoissa Järnefeltin toiminnasta on päätelty kaikkien tuominneen tapahtumat Kallion kirkossa ja toiminnan lakaneen sen jälkeen. Työväentalolla pidetty kokous todistaa muuta. Selvästi Järnefeltillä olisi ollut kiinnostuneita kuulijoita, jotka yrittivät sovinnollisin keinoin rakentaa siltaa kirkon ja Järnefeltin puheiden välille. Epäselväksi jää, oliko itse Järnefelt ollut kansankokouksessa läsnä vai olivatko työläiset itse päättäneet lähettää kirkkoneuvostolle pyyntönsä kirkon lainaamisesta.

Järnefeltin päiväkirjamerkinnot mainitsevat hänen puhuneen ”teosofien salissa” onnesta muutama päivä Kallion kirkon puheen jälkeen. Järnefelt kirjoitti tulleen tuon puheen aikana ymmärrykseen siitä, että todellinen onni löytyy ihmisen kyvystä olla läsnä hetkessä, eikä kenenkään tule kytkeä onneaan ulkonaisiin asioihin. Järnefelt poistui Helsingistä vasta kesäkuun kolmantena päivänä.¹⁹⁸ Näiden merkintöjen nojalla voisi olettaa, että Järnefelt olisi itse ollut puhumassa aatteistaan kiinnostuneelle kuulijakunnalle. Merkinnot teosofien sali ja kansankokous työväentalolla eivät vain oikein sovi yhteen. Ei toisaalta ole mahdotonta ajatella, että Järnefelt olisi puhunut useamminkin; sekä teosofeille että työväentalossa kansalaiskokouksessa.

2.4. Lehdissä käyty keskustelu Järnefeltin puheista

Arvid Järnefelt piti puheensa Nikolainkirkossa toukokuun kuudentena päivänä 1917. Kaksi päivää myöhemmin *Hufvudstadsbladet* uutisoi aiheesta melko lyhyesti ja selosti tapahtumat lähinnä kirkkoherra Kailan näkökulmasta ja siitä, miksi kirkkoherra ei voinut sallia ulkopuolisen maallikon puhuvan kirkossa. Artikkelin lopussa oli vielä seurakunnan puolesta pahoittelut sen varalta, että vastaavia välikohtauksia sattuisi vielä tulevaisuudessakin tapahtumaan.¹⁹⁹ *Hufvudstadsbladet*, joka siis edusti maltillista yhteiskuntapoliittista linjaa, oli odotetusti vallitsevan järjestyksen eli kirkkoherran kannalla ja se keskittyi selventämään kirkon suhtautumista häiriöön.

Helsingin Sanomat sanoutui heti irti Järnefeltin teoista seitsemäs toukokuuta ilmestyneessä lehdessä, jossa kirjoitus valitteli Järnefeltin tilannetajun

¹⁹⁷ SYA IICb1 Kirkkoneuvoston pöytäkirja 30.5.1917.

¹⁹⁸ Toinen herääminen 2010, 117. Kirkkopuheiden jälkeen seuraavien päivien merkintöjä.

¹⁹⁹ HBL 7.5.1917 Ett uppträde i kyrka.

riittämättömyyttä. Ei seurakunnan kirkko ollut paikka, jossa sai kuka tahansa puhua milloin vain. Lisäksi lehti kritisoi Järnefeltin kannanottoa työväenluokan aseistautumisesta ja yläluokan aseistariisumisesta harmitellen, ettei Järnefeltillä ollut todellista käsitystä työväenluokasta tai rauhan-aatteesta.²⁰⁰ Pekka Häklin mukaan tämän tekstin kirjoittaja oli itse Juhani Aho, Järnefeltin nuoruudenystävä ja hänen äitinsä Elisabeth Järnefeltin sielunkumppani. Ahon hämmennys ystävänsä radikaalista toimista kuvastuu myös Juhani Ahon muistiinpanoista.²⁰¹

Päivää myöhemmin, kahdeksas toukokuuta 1917, julkaisi *Dagens Press* Järnefeltin puheen kokonaisuudessaan ilman mitään kommentteja.²⁰² Saman päivän *Uusi Suometar* esitti syvän paheksunnan Järnefeltin käytöksestä ja vaati, että kirkko pidettäisiin pyhänä paikkana yhteiskunnallisten kiistojen ulkopuolella.²⁰³

Sunnuntai-lehden päätoimittaja Eino Leino piti Järnefeltin puhetta suuressa arvossa ja maalaili kirjoituksessaan tulevaisuuden näkymiä muuttuneesta Suomesta, jossa valtionkirkko jo oli aikansa elänyt Hänen mielestään oli aika siirtyä kansankirkolliseen perinteeseen, jossa kaikki saisivat kirkoissa puhua. Hän arvosteli muiden lehtien, varsinkin *Päivälehd*en, hylänneen Järnefeltin, joka ansaitsi hänen mielestään tulla nähdyksi visionäärinä ja rohkeana ajattelijana. Samassa numerossa Järnefeltin ystävä Pekka Häkli kuvaili Nikolainkirkon tapahtumia: ”Pimeä tomuinen temppele ei ollut ennen tällöistä nähnyt. Martti Lutherin kiviset kasvotkin näyttivät kirkastuvan. Vihdoinkin oikea pappi!”. Lopuksi lehdessä julkaistiin Järnefeltin puhe.²⁰⁴

Samassa *Sunnuntain* numerossa 13. toukokuuta oli Lauri Sauramon mielipidekirjoitus, jossa hän jatkoi Järnefeltin aloittamaa ajatusta kirkkojen kuuluvan kaikille. Hänen mukaansa oli epäreilua, että uskonnonvapauden myötä kirkosta eroavat eivät saisi mitään tiloja tai varoja hengelliseen harjoitukseen, vaan kirkon kaikki omaisuus, tilat ja kirkot jäisivät kirkolle kirkon ja valtion erossa. Hän toivotti Järnefeltille onnea jatkossa. Samassa numerossa oli myös toinen mielipidekirjoitus, jossa ”joukko kirkossa olleita” kirjoitti *Helsingin Sanomien* kieltäytyneen painamasta heidän kirjoitustaan. Järnefeltin kannattajajoukko oli loukkaantunut saamastaan kuvailusta *Helsingin Sanomissa*, ja halusi puolustautua – he eivät olleet kevytmielisiä vaan uskoivat vilpittömästi

²⁰⁰ HS 7.5.1917 Outo välikohtaus kirkossa,

²⁰¹ Niemi 2005, 210.

²⁰² DP 8.5.1917 Författaren Arvid Järnefelts tal i Nikolaikyrkan senaste söndag.

²⁰³ US 8.5.1917 Välikohtaus kirkossa

²⁰⁴ Sunnuntai 13.5.1917 Kenen ovat kirkot?

Järnefeltin olevan oikeassa. He vertasivat lopuksi Järnefeltiä Lutheriin, joka myös tuomittiin radikaaleista ajatuksistaan.²⁰⁵

Vapaa-ajattelijoiden lehti *Vapaa Ajatus* otti kantaa Nikolainkirkossa pidettyyn puheeseen numerossaan 15. toukokuuta, jolloin se ylisti Järnefeltin esiintymistä ja sanomaa. Kirjoittajana oli sama kuin *Sunnuntai*-lehdessä, Järnefeltin ystävä ja myöhemmin tämän elämäkerran kirjoittaja Pekka Häkli, joka kuvaili Järnefeltiä sanoin ”Totuuden Poika” ja antoi kirkkoherrasta ja kirkkoväestä varsin halventavan kuvauksen. Kirkkoväkeä hän kutsui nimellä ”ristirahvas”. Kirkkoherra Kailaa hän vertasi fariseuksiin ja kuvaili häntä tekopyhäksi ja olemukseltaan teeskennellyksi.²⁰⁶

Lehdistön reaktiot Järnefeltin ensimmäisen puheen jälkeen sopivat varsin hyvin yhteen lehtien ideologisen kannan kanssa. On aivan ymmärrettävää, että *Sunnuntai* ja *Vapaa Ajatus* edistysmielisinä aatteineen pitivät Järnefeltin ajatuksia arvossa. Lisäksi on huomionarvoista, että lehtien kirjoittajat ja lukijakunta koostuivat Järnefeltin lähipiiristä: Juhani Aho *Helsingin Sanomissa*, Pekka Häkli *Vapaassa ajatuksessa* ja Eino Leino *Sunnuntaissa*.

Lehdistön kirjoittelu vilkastui Järnefeltin toisen puheen jälkeen Johanneksen kirkossa 13. toukokuuta, jolloin *Hufvudstadsbladet* uutisoi heti seuraavana päivänä otsikolla ”Skandal i Johanneskyrkan” eli skandaali Johanneksen kirkossa. Lehti kuvaili Järnefeltin puhetta ja kiinnitti huomionsa ensinnäkin kielikysymykseen. Lehti totesi, että puhe pidettiin suomeksi ja yleisöstä huudeltiin suomenkielisiä kannatushuutoja. Puheen sisältö referoitiin sangen vähättelevään sävyyn. Järnefeltin puheesta mainittiin vain radikaalimmat osuudet, kuten anarkismin kannatus. Puheessa ollut kehoitus avata vankiloiden portit ja luopua katkeruudesta heitä kohtaan, jotka olivat väärin tehneet, referoitiin konkreettisena kehotuksena avata kaikki yhteiskunnan vankilat. Järnefeltin puheen solidaarinen sanoma sivutettiin täysin. Lehden kuvaus tapahtumista päättyi sanoihin ”Noin kolmelta iltapäivällä oli järkyttävä häly lakannut ja kirkko oli vapaa Järnefeltistä ja hänen häiriköivästä seurastaan.”²⁰⁷ Näin jälkikäteen herää kysymys, oliko *Hufvudstadsbladetin* toimittaja tai läsnä ollut silminnäkijä lainkaan ymmärtänyt Järnefeltin paikoin vertauskuvallista puhetta. Tai oliko lehdellä selkeä tendenssi esittää Järnefeltin ajatukset yksinkertaisina ja utopistisina?

²⁰⁵ Sunnuntai 13.5.1917 Lähetettyjä kirjoituksia Sunnuntain toimitukselle.

²⁰⁶ VA 15.5. 1917 Terveisiä Helsingin Nikolainkirkosta – ”vapauden kirkosta”.

²⁰⁷ HBL 14.5.1917 Skandal i Johanneskyrkan.

Dagens Press julkaisi samana päivänä *Hufvudstadsbladetin* tekstin, mutta lievemällä otsikolla ”Ett uppträde i Johanneskyrkan” eli välikohtaus Johanneksen kirkossa.²⁰⁸ Tämä hiuksenhieno ero otsikoinnin valinnassa yhdessä lehtien aikaisemmissa näkökulmavalinnoissa Nikolainkirkon puheen uutisoinnissa vie kohti johtopäätöstä, että *Dagens Pressin* radikaalimpi poliittinen linja *Hufvudstadsbladetiin* nähden sai lehden pari päivää aikaisemmin julkaisemaan Järnefeltin puheen, sekä uutisoimaan välikohtauksista aika neutraaliin sävyyn, kun taas *Hufvudstadsbladet* tuomitsi Järnefeltin aatteet ja teot saman tien. Tätä johtopäätöstä tukisi tieto siitä, että *Dagens Pressin* päätoimittaja Axel Lille oli ollut aikaisemmin *Nya Pressenin* päätoimittaja. Vuonna 1891 kyseinen lehti oli julkaissut laajan artikkelisarjan ”Mitä on teosofia”. A. Lille oli viehättyynyt teosofien liberaalista julistuksesta etsiä totuutta Jumalasta ja kyseenalaistaa hierarkkisen ja dogmaattisen kirkollisen opin.²⁰⁹

Samana päivänä eli 14. toukokuuta ilmestynyt *Uusi Suometar* mainitsi tapahtumat vain lyhyesti, mutta lehti ei ottanut sen enempää kantaa. Artikkelitulkitsi kuitenkin Järnefeltin häirinneen kirkkorauhaa.²¹⁰ *Työmies* otti myös kantaa tapahtumiin selostaen Järnefeltin puheen varsin muodollisesti, mutta kuvaili puheen olleen ”Vakuuttavalla tavalla pidetty, osittain utopistisia ajatuksia sisältävä hartauspuhe”.²¹¹

15. toukokuuta ilmestyi monta eri sanomalehteä ottaen hyvin erilaisia kantoja Järnefeltin puheeseen. Vapaa-ajattelijoiden *Vapaa Ajatus* ylisti Järnefeltin puhetta ja kirjoitti ihailevaan sävyyn kuvauksen tapahtumista. Papit esitettiin naurettavassa valossa. Lehti kertoi rovasti Hildénin huutaneen ihmisille: ”Olkaa hiljaa, koska kirkossa ei saa huutaa”. Kansanjoukosta oli kuulunut vastaus: ”älä huuda sitten”. Kirjoitus loppui sanoihin: ”Se puhe oli semmoinen, että kun kansa poistui temppelistä, niin se todella tunsu veljeyttä.”²¹² Toinen kirjoitus samassa lehdessä pohtii pappien itsensä aiheuttaneen mellakan. Sen sijaan, että he olisivat kutsuneet Järnefeltin puhumaan, jotta he itsekin olisivat jotain oppineet, he aiheuttivat vihamielisellä toiminnallaan välikohtauksen.²¹³

²⁰⁸ DP 14.5.1917 Ett uppträde i Johanneskyrkan.

²⁰⁹ Juva 1960, 294.

²¹⁰ US 14.5.1917 Kirkkorauhan häiritsemiset.

²¹¹ TM 14.5.1917 Arwid Järnefelt Johanneksen kirkossa. Välikohtaus Järnefeltin ja pappien kanssa.

²¹² VA 15.5.1917 Terveisiä Helsingin Johanneksen kirkosta

²¹³ VA 15.5.1917 Arwid Järnefelt ja Helsingin papit.

Sekä *Hufvudstadsbladetissa* että *Dagens Pressissä* ilmestyi mielipidekirjoituksia, jotka tuomitsivat Järnefeltin puheen täysin. *Hufvudstadsbladetissa* nimimerkki ”Herr X” ihmetteli, miten rauhanomainen erakko Järnefelt yhtäkkiä kiihotti kansaa kirkoissa. Hän toivoi Järnefeltin vastedes puhuvan taivasalla, jotta kirkonmiehet eivät kokisi itseään uhatuksi. Hän koki arvostavansa Järnefeltiä, mutta totesi valtionkirkon alasajon olevan ajan pienempiä murheita.²¹⁴ *Dagens Pressissä* nimimerkki ”Lucas” kirjoitti kolumnissaan ”Dagens text” Järnefeltin esiintymisten olleen mauttomia ja verrattavissa vanhemman balettianssijan yrityksiin herättää huomiota millä hinnalla hyvänsä.”²¹⁵

Uudessa Suomettaressa ilmestyi kirjoitus, joka tuomitsi Järnefeltin puheet ja ihmetteli Järnefeltin röyhkeyttä ja tarvetta levittää omaa sanomaansa kaikille. Kirjoittaja koki tämän kunnioituksen puutteena muiden uskonnollista vakaumusta kohtaan. Artikkelin päättyi huoleen siitä, että Suomen kansaan istutettiin ajatuksia, joissa maassa vallitsevan vapauden kuvattiin olevan huonomassa jamassa kuin kukistuneen sortovallan alla.²¹⁶ Huomionarvoista on, että artikkelin kirjoittaja oli professori Lauri Ingman.²¹⁷ Hänen ajatuksensa kuvastavat hyvin myös *Uuden Suomettaren* sovittellevaa linjaa kiihkomielisten vastarinta-ajattelijoiden ja myöntövyysaatteiden välillä.²¹⁸ Merkittävää on myös, että Lauri Ingmanin vaikutusvalta tulee ilmi sekä mediajulkisuuden että sisäpiirijulkisuuden tarkastelussa. Hän hyödynsi mitä ilmeisimmin monipuolisia vaikutuskanavia mielipiteidensä julki tuomiseksi. Häntä on siis syystäkin luonnehdittu taustavaikuttajaksi.

Keskusteluareenalle astui 15. toukokuuta myös *Kotimaa*, jossa kirjoitus kuvaili tapahtumia Johanneksen kirkossa kehottaen lopuksi kristikansaa yhdessä maltillisella ja päättäväisellä käyttäytymisellä vastustamaan tämän kaltaisia häiriöitä, jotta rauha saatettaisiin jälleen Herran huoneeseen.²¹⁹ 18. toukokuuta *Kotimaa* jatkoi ironiseen sävyyn kirjoitetulla vastauksella *Sunnuntai*-lehden kirjoitukseen, jossa Eino Leino ylisti Järnefeltin esiintymistä kirkossa. *Kotimaa*-lehti arveli Järnefeltin puheiden tulleen tuomitukseksi kaikissa päivälehdissä lukuun ottamatta *Sunnuntai*-lehteä. *Kotimaa* yhdisti Järnefeltin huligaanijoukkoon, ja

²¹⁴ HBL 15.5.1917 Altaret och tronen.

²¹⁵ DP 15.5.1917 Dagens text.

²¹⁶ US 15.5.1917 Kirkkorauhan häiritsemiset.

²¹⁷ Vares 1993, 208.

²¹⁸ Suomen lehdistön historia 2 1987, 57.

²¹⁹ KM 15.5.1917 Jälleen häiriötä kirkossa.

puhui Järnefeltin esiintymisistä varsin alentavasti.²²⁰ Samana päivänä 18. toukokuuta myös *Herättäjä* otti tapahtumiin kantaa ja tuomitsi selkeästi Järnefeltin puheet ja pohti, miten ihmeessä Järnefelt kuvitteli saavansa kansan puolelleen, kun opetti heitä pyhässä paikassa olemaan kuin hollituvassa. ”Emme tiedä mikä kirjailija Järnefelt on miehiään – ehkä sitä aivojen pimennystä joka kantaa teosofian nimeä.”²²¹ Lehdessä nimimerkki ”Waeltaja” vastasi *Sunnuntai-*lehdessä olleeseen kirjoitukseen, jossa Lauri Sauramo oli vaatinut kirkkoja koko kansan omistukseen. Waeltajan mukaan kristityt eivät piitanneet, missä jumalanpalveluksiaan pitävät, mutta jos kirkoista tulisi koko kansan kokoustupa eivät kristityt enää sinne jalallaan astuisi.²²²

20. toukokuuta kirjoitti nimimerkki J.A-a. *Sunnuntaihin* mielipidekirjoituksen, jossa hän kritisoi nimenomaan Järnefeltin meluisaa kuulijakuntaa. Hän ihmetteli, miksi kirkkoihin tultiin rettelöimään, ja moitti papistoa provosoinnista. Samalla hän ehdotti, että Järnefelt voisi ehkä esiintyä kirkon rappusilla, jotta hiljentymiselle tarkoitettu tila ei turmeltuisi.²²³ Samana päivänä ilmestyi Ernst Lampénin mielipidekirjoitus *Sunnuntai-*lehdessä, jossa hän arvosteli Järnefeltin sanomaa. Lampén totesi Suomessa olevan kysymys uskonnonvapaudesta, omantunnon vapaudesta, ja vapaudesta päästä irti kirkosta. Järnefelt halusi vain vapauden tunkeutua kirkkoihin.²²⁴ Kyseinen Ernst Lampén kuului *Sunnuntai-*lehden vakituisiin kirjoittajiin Hän kritisoi ahkerasti valtionkirkkoa taantumuksellisuudesta ja ahdasmielisyydestä.²²⁵ Johanneksen kirkossa pidetyn puheensa jälkeen jopa Järnefelt vaikutti joutuneen Lampénin mustalle listalle. Kirjoitus julkaistiin samana päivänä, jolloin Järnefelt piti viimeisen puheensa Kallion kirkossa – puheen, joka keräsi suuren kuulijajoukon ja päättyi väkivaltaisuuksiin.

Järnefelt piti viimeiseksi jääneen kirkkopuheensa Kallion kirkossa 20. toukokuuta, joka yltyi väkivaltaiseksi kokoontumiseksi. Tämä tapahtumien kehitys näkyi selkeästi kaikissa sanomalehtien kannanotoissa. Järnefeltin aatteisiin otettiin aika yksimielisesti etäisyyttä sanomalehtikeskustelussa. *Uusi Suometar* otsikoi tapahtuman ”kirkkojen häväisemiset Helsingissä”. Uutinen kertoi, miten rovasti Engström olisi päättänyt jumalanpalveluksen saarnansa sanoen

²²⁰ KM 18.5.1917 Alasimelta Vihdoinkin oikea pappi.

²²¹ *Herättäjä* 18.5.1917 Viikon varrelta Nyt.

²²² *Herättäjä* 18.5.1917 Tien ohesta tempomia.

²²³ *Sunnuntai* 20.5.1917 Kirjailija Arvid Järnefelt puhunut jälleen.

²²⁴ *Sunnuntai* 20.5.1917 Mitä Arvid Järnefelt sanoi Nikolain kirkossa?

²²⁵ Pollari 2006, 8.

”Työmiehessä olleesta ilmoituksesta päättäen kirkossa tulee esiintymään sama haaveilija, joka on jo aikaansaanut häiriötä Helsingin muissa kirkoissa ja, että tällainen menettely jyrkästi kielletään.” Lehti kuvaili, miten rovasti oli kehottanut niitä henkilöitä, jotka eivät halunneet, että ”Herran huone muuttuu ryövärien luolaksi” poistumaan kirkosta. Lehti kuvaili Järnefeltin pitäneen ”jonkinlaisen sekavan puheentapaisen.” Järjestysmiehiä olisi tullut paikalle, mutta miliisi ei lehden mukaan ollut tehnyt mitään. Lehti oli huolissaan jatkosta Järnefeltin puheiden selvästi eskaloituneen väkivaltaisiksi tilaisuuksiksi ja peräänkuulutti prokuraattorin ja senaatin mielipidettä.²²⁶

Hufvudstadsbladet kuvasi ensin 21. toukokuuta tapahtumat ilman suurempia yksityiskohtia, mutta mainitsi, että kun miliisimiehet tulivat paikalle he ensin riisuivat punaiset nauhansa hihoistaan ennen kirkkoon menoa. Siellä he eivät kuitenkaan toimineet, eivätkä suostuneet pidättämään väkivallantekijöitä vaan totesivat kahakan olleen kansan tahto.²²⁷ Seuraavana päivänä lehti kuvaili Järnefeltin puheita kirkossa, ja ilmaisi lopulta huolestuneisuutensa vallitsevasta tilanteesta yhteiskunnassa. Lehti alleviivasi ettei Järnefeltin kannattajia voi kutsua hänen aatteensa kannattajiksi, vaan yleiseksi rähinäjoukoksi. Lopulta lehti oli syvästi huolissaan miliisin toiminnasta Kallion kirkossa ja peräänkuulutti virkavaltaa, joka puolustaisi lakia ja yhteiskunnan rauhaa. Kallion kirkossa olevia miliisejä lehti kutsui yhteiskunnallisesti vaarallisiksi.²²⁸ Lehti oli selkeästi huolissaan yhteiskunnallisesta näkökulmasta, ja mainitsi seuraavana päivänä senaatin kirkollistoimikunnan vaativan syytteiden nostamista kirkoissa esiintyneistä mellakoista, sekä toimenpiteitä tulevaisuudessa, jos vastaavia tilanteita tapahtuisi taas.²²⁹

Miliisien osallistuminen väkivaltaisuuksiin niiden hillitsemisen sijaan oli kevään ja kesän 1917 aikana yleistymässä. Miliisissä olevan miehistöpulan vuoksi miliisiksi pääsi melkein kuka vain, ja yhä radikaalimpia toimijoita värväytyi järjestyksenpitäjiksi.²³⁰ Miliisin puolueelliset toimet saivat etenkin porvarillisella taholla jyrkkiä vastareaktioita, jotka muovasivat käsitystä miliisistä punaisen puolueen luokkakaartina. Helsingissä tehtiin toukokuussa päätös miliisien

²²⁶ US 21.5.1917 Kirkkojen häväisemiset Helsingissä.

²²⁷ HBL 21.5.1917 Åter störd kyrkofrid.

²²⁸ HBL 22.5.1917 Kyrkoförargelserna.

²²⁹ HBL 23.5.1917 Upptredena i stadens kyrkor.

²³⁰ Wuokko 2009, 409.

uudestaan kouluttamisesta, mutta luottamus pulaa oli vaikea paikata. Tapahtumilla oli kauaskantoiset vaikutukset.²³¹

Työmies selosti tapahtumat Kallion kirkossa aika lyhyesti ja varsin neutraalisti. Lopuksi lehti irtisanoutui Järnefeltin aatteista, ja totesi Järnefeltin edustavan Tolstoilaista aatetta, kun taas sosiaalidemokraattinen liike oli ajamassa kirkon ja valtion eroa, jolloin Järnefeltinkin mainitsema ajatus kirkkojen kuulumisesta kansalle saataisiin käytäntöön. Sosiaalidemokraattien ohjelman avulla kansan varoilla rakennetuista kirkkosaleista saataisiin yleishyödyllisiä kokoustiloja.²³²

Kotimaassa nimimerkki ”Ilmarinen” kuvaili olleensa Kallion kirkossa kuuntelemassa Järnefeltiä, ja pöyristyneensä tästä väkivallan vastustajan väkivaltaisesta kokoontumisesta. Kielellisesti kirjoitus oli hyvin juhlallinen ja isänmaallinen loppuen aika romanttiseen kuvaukseen, jossa kirjoittaja illan hämärässä katsoi Kallion kirkon jyrkää graniittista profiilia ja sai mieleensä kuvan ”Suomen kansan kirkosta, isiemme kirkosta”. Hän piti Järnefeltin puhetta lapsellisena ja valheellisena.²³³

Dagens Pressissä jo aikaisemminkin kommentoinut nimimerkki ”Lucas” kirjoitti sangen ironiseen sävyyn Järnefeltin puheista ja ihmetteli, mitä Järnefelt aikoi tulevana Helluntaina tehdä, kun saisi kahden päivän ajan häiritä muiden hartauksia. Ehkä hän käyttäisi ajan velloen kirkkovihassaan? ”Lucas” myös vinoili Järnefeltin julkiselle lausunnolle, jossa hän selitti mellakoita ja pyysi anteeksi aiheuttamaansa häiriötä. ”Lucaksen” mielestä koko näytelmä sai nolon lopun, lukuun ottamatta Järnefeltin myyntitilastoja, jotka mellakoista johtuen siivittäisivät hänen ”Heräämiseni” kirjan myynnin uuteen nousuun.²³⁴

Uusi Päivä julkaisi 24. toukokuuta mielipidekirjoituksen, jonka oli allekirjoittanut nimimerkki Y.J.E.A, arvatenkin pappi ja teologi Yrjö J.E. Alanen.²³⁵ Kirjoitus pohti Järnefeltin hylänneen pasifismin ja tulleen täysin sokaistuksi uudesta aatteestaan. Kirjoittaja ihmetteli kirjoituksessaan, miten Järnefelt ei ymmärtänyt kirkon olevan seurakuntien ja kirkon omaisuutta, ja ettei työväentalollekaan tultu saarnaamaan työväen aatetta vastaan. Lisäksi kirjoittaja ihmetteli rienaavaa käytöstä kirkoissa, joka kuitenkin oli hiljentymisen paikka. Nyt Järnefelt oli tuonut torikokouksen tapoja kirkkoon. Kirjoitus päättyi

²³¹ Autio 1971, 63.

²³² TM 21.5.1917 Kahakka Kallion kirkossa.

²³³ KM 22.5.1917 Kallion kirkossa 20.V.1917.

²³⁴ DP 24.5.1917 Dagens text.

²³⁵ Autio 2003 Kansallisbiografia.fi.

Shakespearen sitaattiin mitta mitasta näytelmästä. ”Pingotettu, ihmisen omaan voimaan nojautuva ihanteellisuus lepää pettäväällä perustuksella, sen sijaan kristillisestä uskon suhteesta kasvanut kestää vaikeinakin hetkinä.”

Allekirjoittanut kehotti Suomen kansaa muistamaan tämän, koska ”eiköhän isiemme vankka uskonnollinen elämäkatsomus ole sittenkin tukevin pohja tulevaisuuden Suomen, itsenäisen Suomen elämälle.”²³⁶

Mielipidekirjoittelu jatkui samassa lehdessä seuraavana päivänä, jolloin nimimerkki ”Tavallinen ihminen” puolusti Järnefeltiä ja kehotti ihmisiä ottamaan huomioon ajan levottomuudet, jotka itsessään lietsoivat väkijoukkoja hulinoimaan. Hänestä Järnefelt ei siis ollut vastuussa hänen puheistaan nousseesta mellakoinnista. Kirjoittaja myös syytti kirkkoherroja väkivallan lietsomisesta, kun olivat kieltäneet Järnefeltiä väkivalloin puhumasta, ja kun kirkkoherra Kallion kirkossa kutsui väkijoukkoa ryöväreiksi. Hän lopetti toteamalla, että Järnefeltin itsensä takia olisi parasta lopettaa puhumasta kirkossa.²³⁷

Herättäjä ja *Kotimaa* olivat molemmat samoilla linjoilla tovi tapahtumien jälkeen. Molemmissa lehdissä julkaistiin koonti tapahtumien lehdistökirjoittelusta. Niissä iloittiin siitä, että Järnefeltin puheet saivat niin negatiivisen vastaanoton. *Herättäjä* käytti kovempaa kieltä kuvatessaan miten kaikki sanomalehdet olivat tuominneet Järnefeltin puheet. ”Kirkonraiskaajat raivoissaan ... ainoastaan Sunnuntai-lehden pimeäpöllöt ovat ilosta laulaneet.”²³⁸ Kaiken kaikkiaan lehdistössä käyty keskustelu kuvasti hyvin lehtien poliittista ja ideologista linjaa. Mielipidekirjoitukset olivat yhteneväisiä lukijakunnan profiilin kanssa.

Sunnuntai-lehdessä 10. kesäkuuta Arvid Järnefelt julkaisi kirjoituksen, jossa hän kertoi saaneensa matkustaa lentokoneella Helsingistä maaseudulle, ja miten hän yläilmoista katsoessaan maahan yhä selkeämmin ymmärsi, että maa kuului kaikille ja vallankumous tulisi toteuttaa ilman yhtäkään verenpisaran vuodatusta. Hän oli vakuuttunut siitä, että yläilmoista käsin ymmärtäisi oikeat perustuslait ja keinot anarkiasta vapautumiseen.²³⁹ Järnefelt siis itse vastusti anarkiaa ja väkivaltaisuutta, päinvastoin kuin hänen arvostelijansa lehdistössä olivat uskotelleet. Järnefeltin kirkkopuheiden väkivaltaisuudet olivat siis tilaisuuksiin osallistujien provosoimia, eivätkä Järnefeltin lietsomia tilanteita.

²³⁶ UP 24.5.1917 Tolstoilaisuutta!

²³⁷ UP 25.5. 1917 Järnefelt ja kirkko.

²³⁸ KM 1.6.1917 Esiintymiset kaupungin kirkoissa; *Herättäjä* 25.5.1917 Kirkonraiskaajat raivoissaan.

²³⁹ Sunnuntai 10.6.1917 Ylhäältäpäin.

Samassa lehdessä oli myös ilmoitus Järnefeltin *Kirkkopuheiden* ilmestyvän painettuina: hinta 75 penniä.²⁴⁰ Seuraavassa *Sunnuntain* numerossa oli taas ilmoitus *Kirkkopuheiden*, sekä Tolstoin *Evankeliumi* -teoksen myynnistä. Ilmoituksessa oli maininta, että suurimmalla osalla kansalaisista oli väärä kuva Järnefeltin kirkkopuheista. He saivat nyt tilaisuuden tutustua puheisiin tarkemmin.²⁴¹

Järnefeltin puheet lehdistössä tuomittiin laajalti kaikissa muissa paitsi *Sunnuntaissa* ja *Vapaassa Ajatuksessa*. Jos miettii asiaa reseptiotutkimuksen kannalta, on syytä ottaa huomioon, että Järnefeltiä kannattaneet lehdet ainoastaan tavoittivat muutama tuhat ihmistä. Vaikka *Vapaa Ajatuksen* levikki vuodelta 1917 ei ole tiedossa, on epätodennäköistä, että lehdellä olisi ollut kymmenien tuhansien painosten levikkimäärä. Kaikki muut lehdet tavoittivat siis omalla totuudellaan tapahtumien kulusta kymmeniä tuhansia ihmisiä. *Helsingin Sanomat* lähes 50 000 ja *Työmies* lähes 80 000 ihmistä. Osin varmasti eri lukijakuntaa. Ei siis ole ihme, että Järnefeltin kirkkopuheet ovat jääneet kansan muistissa elämään paheksuttavana tapahtumana, jossa kirjailija Järnefelt kiihotti kansaa kirkossa.

3. Boldtin toiminta huipentuu Nikolainkirkon valtauksen kesäkuussa 1917

3.1 Boldtin puheet, hänen kannattajansa sekä tapahtumat kirkossa

Miksi Jean Boldt näki asiakseen vallata Helsingin keskeisimmän kirkon vallankumouksen huumassa ja keitä olivat hänen aatetoverinsa? Boldtin tarina on tiedon silppujen varassa, kuten myös tapahtumien kuvaukset hänen puheistaan ja Nikolainkirkon valtauksesta. On siis syytä hahmottaa Boldtin ja hänen kannattajiensa toimintaa ennen kesäkuuta 1917, jotta Nikolainkirkon valtaus asettuisi oikeaan yhteyteen.

Maaliskuun vallankumous innoitti mitä ilmeisimmin Jean Boldtin uuteen vauhtiin yhteiskunnallisten aatteidensa kanssa. Perjantaina 30. maaliskuuta 1917 Helsingin kadut täyttyivät suuresta hautajaissaattuekulkueesta, vallankumouksen yhteydessä kaatuneiden uhrien kunniaksi. Kulkue lähti Aleksanterinkatua pitkin kohti Lapinlahdenkatua päättyen Kaivopuistoon, jonne uhrin haudattiin Kaivopuiston vallien viereen. Kulkueen perässä nähtiin reki, jossa istui sairaan ja väsyneen näköinen Jean Boldt, joka kuitenkin halusi juhlistaa vallankumouksen

²⁴⁰ Sunnuntai 10.6.1917 Tällä viikolla ilmestyy Arvid Järnefeltin *Kirkkopuheet*.

²⁴¹ Sunnuntai 17.6.1917 Kamala melu ja hälinä, poliisikuulustelut ym.

alkamista.²⁴² Boldt nähtiin tämän jälkeen yhä useammin Senaatintorilla Nikolainkirkon rappusilla pitämässä puheita vallankumousaatteen innoittamana.²⁴³

15. toukokuuta Jean Boldt esiintyi Helsingin kaupunginvaltuuston kokouksessa vaatien valtuuston puoltavan vallankumousaatetta. Valtuusmiehet olivat paukutelleet pöytiensä kansiä koettaen saada Boldtia vaikenemaan. Puheenjohtaja oli vaatinut hänen poistamista. Useimmat valtuuston jäsenet olivat kuitenkin vain hymyilleet välikohtaukselle. Lopulta järjestysmies oli saattanut Boldtin ulos.²⁴⁴ Boldt kuvailtiin jo tällöin murtuneeksi ja sairaaksi mieheksi, joka selvästi tarvitsi hoitoa. Lisäksi esitettiin arveluja, että Boldtin esiintyminen kokouksessa olisi kirvonnut Järnefeltin saaneesta suosiosta Helsingin kirkoissa, ja Boldtin halusta saavuttaa samanlainen maine.²⁴⁵

Boldt yritti uutta esiintymistä kaupunginvaltuuston kokouksessa lauantaina 19. toukokuuta, mutta tällä kertaa hänen puheilleen naurettiin avoimesti.²⁴⁶ Seuraavan päivän *Työmieheissä* oli nähtävänä seuraava ilmoitus: ”Kokous Helsingin valtuustoa vastaan tänään sunnuntaina klo 2 j.pp. Senaatintorilla. Työmiehet! Saapukaa mieslukuisasti! Vaaditaan mm. puolta osaa valtuuston paikoista. Jean Boldt”²⁴⁷. Samassa lehdessä ilmestyi myös Järnefeltin ilmoitus aikeistaan puhua Kallion kirkossa.

Toukokuussa Boldt piti melkein päivittäin Nikolainkirkon portailla kansalaiskokouksia, joissa hän ja muut samanmieliset saivat pitää puheita vallankumousaatteesta. Kokouksissa hurrattiin Suomelle, Venäjälle ja ”Svobodalle”, eli vapaudelle. Lehtitietojen mukaan puhujina toimivat: ”Boldt, eräs venäläinen upseeri, eräs nainen, eräs tšekäläisen toimeenpanevan komitean jäsen, sekä eräs mies.”²⁴⁸

”Tšekäläinen toimeenpaneva komitea” viittasi mitä suurimmalla todennäköisyydellä venäläisen sotaväen neuvoston toimeenpanevaan komiteaan. Vallankumouksen jälkeen sosialistinen neuvosto oli antanut käskyn neuvostojen perustamiseksi kaikkiin kaupunkeihin estämään vastavallankumouksia ja varmistamaan demokratian toteutumisen. Helsingin neuvoston tukikohta oli

²⁴² HBL 1.4.1917 Revolutionens sorgehögtid.

²⁴³ KA HPRA I Cb:104.931 Tutkinnan kuvaus.

²⁴⁴ TM 16.5.1917 Niitä näitä Jean Boldt esiintynyt; HS 16.5.1917 Päivän pakinaa Palolaitosasia Helsingin valtuustossa.

²⁴⁵ HBL 16.5. 1917 Brandmanskapets strejk inför stadsfullmäktige.

²⁴⁶ HBL 20.5.1917 Branverkskonflikten ånyo inför stadsfullmäktige.

²⁴⁷ TM 20.5.1917 Kokouksia.

²⁴⁸ US 26.5.1917 Pikku uutisia Herra Jean Boldt ja ylioppilaat.

Viaporissa. Sen tehtäväksi tuli suuri osa kenraalikuvernöörin ja laivaston päällikön vallasta, sekä vastuu yleisestä järjestyksenpidosta.²⁴⁹ Hyvin nopeasti komitea kuitenkin luovutti valtansa Helsingissä järjestäytyneelle työväelle.

Kaupunginvaltuusto perusti jo maaliskuussa uuden järjestystoimikunnan, jossa oli työväen, venäläisen sotaväen ja kaupunginvaltuuston edustajia, joskin venäläisen komitean edustajat eivät koskaan osallistuneet virallisiin kokouksiin.²⁵⁰ Boldtin vallankumouksellisesta toiminnasta oli siis nähtävästi kiinnostunut sosialistisen vallankumouksen valtuuttaman komitean jäsen.

Samassa lehtiartikkelissa mainitut ”eräs nainen” ja ”eräs mies” olivat lukuisien muiden lähteiden perusteella ”sisar” Josefiina Huttunen ja pastori Juho Uoti. Juho Uoti (1862–1920) oli syntynyt Nakkilassa. Hän oli hakeutunut nuorena opiskelemaan ensin Helsingin yliopistoon lääketieteelliseen tiedekuntaan, mutta vaihtanut opintonsa fyysis-matemaattiseen tiedekuntaan, josta hän oli valmistunut vuonna 1895. Yliopistoa repivät kieliriidat antoivat Uotille kimmokkeen lukea myös teologiaa vuosina 1895–97. Helsingin yliopiston teologinen tiedekunta oli tuohon aikaan yliopiston suomenmielisin ja kansanomaisin, mikä veti yhteiskunnallisista asioista kiinnostunutta Uotia puoleensa. Uoti meni naimisiin vuonna 1896 ja muutti vaimonsa Augustan kanssa mutkien kautta maanviljelijäksi Pahanien kartanoon, mikä kuitenkin ajautui konkurssiin 1904. Suurin syy tilan taloudelliseen ahdinkoon oli Uotin sairastuminen Turussa tuohon aikaan levinneeseen malariaan. Hän ajautui tästä kokemuksestaan kriisiin uskonsa kanssa ja kyseenalaisti modernin lääketieteen menetelmät. Jostain syystä modernit malarialääkkeet eivät auttaneet Uotia, joten hän ajautui kokeilemaan vaihtoehtoisia luonnonparannusmenetelmiä. Hän kehitti itse vesiparannusmenetelmän, jolla hän saikin omia oireitaan helpotettua.²⁵¹

Uoti viimeisteli tämän jälkeen teologian opintonsa, ja hänet vihittiin papiksi vuonna 1906.²⁵² Uoti toimi pappina Koivulahdella, jossa hänen luonnonparannusmenetelmänsä herättivät suurta mielenkiintoa seurakuntalaisten parissa. Tuomiokapituli ei ollut Uotin toiminnasta yhtä mielissään ja määräsikin hänet Ilmajolle kappalaiseksi. Sama kaava toistui seuraavina vuosina: Uoti saapui uudelle paikkakunnalle, ja seurakuntalaiset innostuivat hänen luontaishoidoistaan. Tuomiokapituli nuhteli Uotia sopimattomasta menettelystä ja

²⁴⁹ Harjula 2010, 48.

²⁵⁰ Autio 1971, 10–11.

²⁵¹ Kalske 2012, 21–38.

²⁵² HY ylioppilasmatrikkeli 1853–1899.

siirsi hänet uudelle paikkakunnalle. Vuonna 1909 Uoti siirrettiin Askaisille, jossa tilanne taas muutaman vuoden kuluttua kärjistyi, ja hänet haluttiin siirtää Velkualle, pienelle saaristomerellä sijaitsevalle paikkakunnalle, jossa ei olisi ollut hänen lapsilleen koulua tai perheellä yhteyksiä mantereelle. Uoti anoi siirtoa Porvoon hiippakuntaan, mutta hänen hakemuksensa hylättiin.²⁵³ Tämän seurauksena Uoti kirjoitti Porvoon piispa Råberghille kirjeen pyytäen perusteluja Porvoon Tuomiokapitulin päätökselle. Hän oli ilmeisen tuhtunut Tuomiokapitulin päätöksestä, ja arvosteli kovin sanoin tuomiokapitulia mielivaltaan perustuvista päätöksistä.²⁵⁴

Tapahtumista selvästi pettyneenä Uoti muutti perheineen Helsinkiin, jossa hän keskittyi luontaishoitojensa kehittämiseen.²⁵⁵ Vuonna 1914 Uoti julkaisi pienpainatteen *Mitä Luontainen Terveyskunta tahtoo?* jossa hän kuvaili luontaisen terveydenhoidon menetelmiä sekä selvensi Luontaisen Terveyskunnan suhdetta kirkkoon. Terveyskunnan mielestä kirkko vääristeli Jumalan sanaa, ja vaati ”totuuksien vapaata tutkimusta”. Jumalaa tulisi palvella hänen käskyjään noudattamalla, ei juhlien tai jumalanpalvelusten kautta. Sakramentit olivat heidän mielestään ”taikauskoista temppuilemistä”, ja kirkkoon väkisin kuuluminen ”riisti ihmisen sisäisen ja ulkoisen vapauden”. Heidän mielestään kirkko tulisi puhdistaa kaikista opeista, sakramenteista ja juhlista, jolloin jäljelle jäisi Jeesus, joka oli heidän mielestään ”kyllyksi”.²⁵⁶ Uoti oli siis selvästi jo vieraantunut kirkon piiristä ja kehittänyt oman tulkintansa kristillisestä elämäntavasta, johon hänen luontaisen terveydenhuollon käsityksensä nivoutuivat.

Myös Juho Uotin mielenterveys järkkäsi näinä vuosina. Joulukuusta 1915 toukokuuhun 1916 Juho Uoti vietti Lapinlahden mielisairaalassa, jonne hänet oli lähetetty piispa Herman Råberghin ja poliisin toimesta. Hänen diagnoosinsa oli ”degeneratio psychopatico.”,²⁵⁷ joka sen ajan psykiatriassa tarkoitti yleistä mielen sairautta, joko moraalin tai älyllisen toimintakyvyn saralla.²⁵⁸ Vuonna 1916 hän julkaisi lehtisen *Herran Kansan Tasavallan perusteet*, jossa hän muotoili kehitysehdotuksen demokraattiselle yhteiskunnalle, joka perustuisi kristilliselle uskolle. Lehtisessä hän kuvaili yksityiskohtaisesti, miten yhteiskunta rakentuisi eri yksiköihin aloittaen perheestä, edeten kyliin, kuntiin ja lopulta hallitukseen. Hän

²⁵³ Kalske 2012, 39–42.

²⁵⁴ KK SLS HRA.5 Uoti Råberghille 5.8.1913.

²⁵⁵ Kalske 2012, 47.

²⁵⁶ Uoti 1914, 12–15.

²⁵⁷ KA HYSA Aa:8. Potilas Juho Uoti 15.12.1915.

²⁵⁸ Gutmann 2008, 209.

laski palkkasuhteet eri yhteiskunnan palkkaluokissa ja laati kaavion siitä minkälaiseen yhteiskuntajärjestykseen maailma siirtyisi, kun Jeesus palaisi hallitsijana.²⁵⁹ Lehtisen hyvin yksityiskohtaiset laskelmat yhteiskunnan eri osien tehtävistä, ja piirretyt kaaviot Jeesuksen toisen tulemisen myötä toteutumasta maailmanjärjestyksestä antavat jopa ymmärtää, että Uoti olisi kirjoittanut tekstinsä sairaalassa ollessaan tai ainakin hyvin vaihtoehdoisessa todellisuudentajussa. Mielisairaala-diagnoosia mietittäessä on tietenkin myös otettava huomioon, että mielisairauden kriteerit olivat vuosisadan alussa hyvin erilaiset kuin nykyinen diagnostinen lääketiede tunnustaa. Mielisairaaksi luokittelu oli ehkä helppo tapa vaientaa liian erilaiset yhteiskuntaa kritisoivat äänet. On kuitenkin selvää, että Juho Uoti oli hyvin omaperäinen ajattelija ja varsin älykäs mies, joka etsi omaa kanavaansa aatteidensa julki tuomiseen.

Mitä kautta Boldt ja Uoti toisiinsa tutustuivat on toistaiseksi epäselvää. Olisiko Boldt kenties hakenut apua vaivoihinsa (hänen terveydentilansa nousee melkein kaikissa lähteissä esille) Uotin luontaishoidoista, jotka olivat jo melko tunnettuja 1900-luvun alussa? Toisaalta Helsingin pienet vaihtoehotohoitopiirit olivat myös niin pienet, että vaihtoehdoista elämäntapaa noudattaneet tunsivat väkisinkin toisensa. Boldt oli tunnetusti pasifisti, teosofi ja kasvissyöjä. Uoti oli pappi ja luontaishoitoihin perehtynyt yhteiskunnallista uudisjärjestystä toivova keksijä. Yhteistä heillä oli halu nähdä aatteidensa toteutuminen yhteiskunnallisella tasolla.

Boldtin näkyvin ja kenties ainoa naispuolinen kannattaja, sisar Josefiina Huttunen, oli syntynyt Liperissä 1865. Hän asui kirkkomellakoiden aikana Richardinkatu 4:ssä, ja piti pientä naisten muotiliikettä Korkeavuorenkatu 36:ssa.²⁶⁰ Hänen uskonnolliset juurensa olivat vapaakirkolliset. Hänet mainittiin vapaakirkollisten lehdessä *Suomen Viikkolehti* jo syyskuussa 1898 eräänä puhujista Lahden lähetyskokouksessa, sekä huhtikuussa 1901, erään saarnaajan kertoessa matkastaan Savonlinnaan, jossa hän kohtasi siellä työskentelevät sisaret Huttusen ja Lindin.²⁶¹ Huttunen oli myös vuosisadan alussa pitänyt pientä ompeluliikettä Savonlinnassa, kunnes se oli mennyt konkurssiin vuonna 1903.²⁶² Huttusen toiminta siirtyi konkurssin jälkeen Helsinkiin. Jo helmikuussa 1904 oli

²⁵⁹ Uoti 1916, 1–32.

²⁶⁰ KA HPRA I Cb:104.931 Josefiina Huttusen lausunto; HS 25.3.1917 Suuri valikoima kevätkauden uutuuksia, muotiliike Marcella.

²⁶¹ SV 1.9.1898 Lähetyskokous Lahdessa; 4.4.1901 Kirje.

²⁶² Suomen wirallinen lehti 17.6.1903 Proklama-, konkurssi- ja velkomisasioita.

Työmieheissä nähtävissä ilmoitus, jossa lukijat kutsuttiin lauantaina Annankatu 8:aan NNKY:n hartaustilaisuuteen, jossa puhujana olisi Fiina Huttunen. Sunnuntaina pidettiin samassa tilassa Ev. Luth. Nuorukais-Yhdistyksen kaksi hartaustilaisuutta: Klo. 13 ruotsalainen hartaushetki, puhujana Jean Boldt, ja klo. 18 suomalainen hartaus; saarnaajana Fiina Huttunen.²⁶³ Evankelis-luterilainen nuorukaisyhdistys oli evankelisen liikkeen vastaus NMKY:lle, ja selvästi tiukemmalle uskonnolliselle aatepohjalle rakennettu nuorisjärjestö.²⁶⁴ Toukokuussa 1904 Josefiina Huttunen anoi muuttokirjojaan Helsinkiin.²⁶⁵ Hän perusti pienen naisten vaatetusliikkeen Marcellan osoitteeseen Fredrikinkatu 33, 14. Myöhemmin liike muutti Korkeavuorenkadulle.²⁶⁶

Boldt ja Huttunen saattoivat siis jo tavata toisensa Annankadulla vuonna 1904. Lisäksi Josefiina Huttunen oli suuremman yleisön parissa tunnettu yhteyksistään vuoden 1905 punakaartin perustajan Johan Kockiin.²⁶⁷ Kock taas oli Boldtin ja Matti Kurikan kanssa valmistelemassa Viaporin kapinaa ja punakaartin perustamista.²⁶⁸ Boldt ja Huttunen liikkuvat siis selvästi samoissa piireissä vuosisadan alusta asti. Touko- ja kesäkuun 1917 Huttunen osallistui useiden eri lähteiden perusteella Boldtin kokouksiin Senaatintorilla.

Jean Boldtilla oli siis vakiintunut kannattajaryhmänsä, joka koostui kirkon piiristä vieraantuneesta papista, naispuolisesta vapaakirkollisesta sosialistisesta maallikkosaarnaajasta sekä Venäjän armeijan vallankumouksellisesta upseerista.

Helluntaina 27. toukokuuta Boldt esiintyi taas torilla.²⁶⁹ Tämän mainitsi myös Erkki Kaila päiväkirjassaan, johon hän kirjoitti, miten hänen jumalanpalvelusta toimittaessaan piti sulkea Nikolainkirkon ovet meluhaitan takia. Torin puoleisilla portailla kokoontuivat Venäläiset sotamiehet vallankumousaatteineen, ja yliopiston puoleisilla portailla Boldt piti omaa vallankumouskokoustaan kehottaen köyhälistöä nousemaan yhteiskuntaa vastaan.²⁷⁰

Kailan mainitsemat venäläiset sotamiehet mainitaan myös monissa muissa lähteissä Senaatintorin tapahtumia kuvailtaessa. Vallankumouksen jälkeen Suomeen sijoitetut venäläiset sotilaat olivat järjestyksellisessä rappiotilassa. He

²⁶³ TM 6.2.1904 Jumalanpalveluksia.

²⁶⁴ Vainio 1973, 10–13.

²⁶⁵ Keski-Savo 10.5.1904 Muuttokirjaa anoo.

²⁶⁶ HNSO 1915, 564.

²⁶⁷ Uola 1998, 81.

²⁶⁸ Luntinen 2001 Kansallisbiografia.fi

²⁶⁹ DP 29.5.1917 Jean Boldt.

²⁷⁰ KA EKA 4X.Vihko IX, 2–11.

hakeutuivatkin usein suomalaisten sosialistien kokouksiin. Elintarvikepula oli ulottunut myös kasarmeihin, ja vallankumousaatteet levisivät helposti sotilaiden joukossa. Joukkohurmio yllytti myös väkivaltaisuuksiin siviilejä kohtaan.

Varsinkin jos kyseessä oli suurempi tapahtuma, houkutteli se miltei varmasti paikalle vallankumousintoisia venäläisiä sotilaita. Sotilaat eivät niinkään olleet kiinnostuneet Suomen poliittisista päätöksistä, eivät edes Suomen ja Venäjän yhteisestä tulevaisuudesta. Kyse oli usein eräänlaisesta ajankulusta.²⁷¹

Boldtin toiminta oli herättänyt kevään mittaan suurta huomiota ja sai lopulta myöskin viranomaiset huolestumaan. Poliisietsivien käydessä hänen luonaan 29. päivä Boldt lupasi luovuttaa täydellisen kirjallisen raportin toiminnastaan. Hän sanoi mielellään levittävänsä oppejaan laajemmalle yleisölle. 31. toukokuuta Boldt kuitenkin perui lupauksensa ja ilmoitti, että oli loukkaantunut *Hufvudstadsbladetin* perättömistä kirjoituksista, että hän olisi luvannut lopettaa toimintansa. Hän ei siis aikonut totella poliisin kutsua saapua kuulusteluihin. Hän vetosi omiin kontakteihinsa, venäläisiin sotilaisiin, jotka eivät epäröisi puolustaa häntä, jos joku häneen väkisin koskisi²⁷²

Samana päivänä Boldt kuitenkin pidätettiin kuulusteluja varten. Hän vastusteli ankarasti miliisin pidätystä huutaen, ettei Suomessa sallittu mielipidevankeja. Pidätyksen jälkeen järjestysmiesten esimiehelle soitettiin sotaväen toimeenpanevesta komiteasta, ja vaadittiin Boldtin vapauttamista. Hänet oli kuulemma vangittu mielipiteidensä takia. Venäläisen sotaväen edustajat uhkailivat, että ellei Boldtia vapautettaisi tulisivat sotaväen komitean miehet vapauttamaan hänet ja vangitsemaan ne, jotka Boldtin olivat pidättäneet.²⁷³ Selkeästi Boldtin kannattajia siis oli myös korkeammalla venäläisen laivaston miehistön joukossa.

Ensimmäisenä päivänä kesäkuuta Boldtin kokous Senaatintorilla ylyti levottomaksi, kun ohikulkevat ylioppilaat puuttuivat kokouksen pitoon. Jean Boldt joutui pakenemaan paikalta hevosvaunuissa.²⁷⁴ Kokouksessa hän oli huutanut: ”Alas poliisimestari, hän on suurin anarkisti mitä löytyy. Alas nykyiset lait, sillä ne ovat anarkistisia! Alas ylioppilaat, yliopiston otamme haltuumme aivan näinä päivinä!”²⁷⁵ Hän oli myös kertonut aiemmasta pidätyksestään ja siitä, miten pääsi vapaaksi sotilaskomitean avulla. Hän oli myös uhonnut: ”Vähän ajan

²⁷¹ Uola 1998, 102–103.

²⁷² KA HPRA I Cb:101.592 Jean Boldtin lausunto.

²⁷³ TM 1.6.1917 Jean Boldt.; HBL 2.6.1917 Helsingforsbrevet.

²⁷⁴ HBL 2.6.1917 Smånotiser.

²⁷⁵ KA HPRA I Cb:101.592 Etsivä Pekka Koivulaisen lausunto.

perästä kaikki ylioppilaat ovat päättään lyhyempiä.” Hän oli kehottanut kuulijoitaan menemään Helenankadun varrella sijaitsevaan panttilainaamoon ja ottamaan sieltä arvotavarat ja levittämään ne Aleksanteri II:n patsaan juurelle. Sieltä kaikki saisivat tulla ottamaan tarvitsemansa. Boldt oli myös kutsunut yliopiston rehtoria Valdemar Ruinia ”suureksi roistoksi” ja huutanut: ”Alas Kerenski, sillä hän on kuin Juudas pettäessään Venäjän kansan!”²⁷⁶ Boldtin yhteiskunnallinen sanoma vaikutti siis kohdistuvan kaikkia instituutioita ja niiden edustajia vastaan. Hänen radikaalit anarkistiset ehdotuksensa houkuttelivat luultavimmin paikalle vallankumousaatteesta kiinnostuneita työläisiä ja radikaalista yhteiskuntamuutoksesta kiinnostuneita yksilöitä.

Kuudentena päivänä kesäkuuta klo. 17:30 Jean Boldt kannattajineen kokoontui Kaivopuiston urheilukentälle punakaartin perustajakokoukseen. Tavoitteena oli vallankumouksen toteuttaminen väkivalloin ja asein. Noin 50 miestä ilmoitti halukkuutensa liittyä kaartiin, minkä jälkeen joukko marssi punalippuja heilutellen Senaatintorille. Perille päästyään kaarti oli kuitenkin kutistunut vain 34 miehen kokoiseksi. Boldt lupasi hankkia miehille aseet, kunhan kaarti olisi kasvanut muutaman tuhannen vahvuiseksi.²⁷⁷

Itse Nikolainkirkon valtaus eteni mitä luultavimmin seuraavalla tavalla. Lauantaina 16. kesäkuuta Boldt ilmoitti kuulijoilleen, että seuraavana päivänä tulisi tapahtumaan jotain suurta. Kommunistiset aatteet toteutettaisiin silloin käytännössä. Sunnuntaina Boldtin kuulijakunta marssi Nikolainkirkkoon päiväjumalanpalveluksen aikana ja jäi odottamaan jumalanpalveluksen päättymistä.²⁷⁸ Heti jumalanpalveluksen loputtua ”vallankumouksellinen joutomies” Kaarlo Wilho Lindberg ryntäsi toisen miehen kanssa alttarin luokse repimään alas tsaarin manifesteja²⁷⁹ kuuluttaen, että Jean Boldt halusi puhua kirkossa.²⁸⁰ Boldt nousi saarnastuoliin ja totesi: ”Me olemme tämän talon valloittaneet, emmekä mene siitä vielä huomennakaan, sillä se olisi suuri rikos koko yhteiskuntaa vastaan. Lähipäivinä valloitamme useita muita taloja, eikä yksin niitä vaan myös kapitaaleja”²⁸¹ ”Otamme 10 tai 20 miljoonaa markkaa rahaa”²⁸². Hankitut varat Boldt aikoi käyttää vähäosaisten auttamiseen.²⁸³

²⁷⁶ KA HPRA I Cb:101.592 Etsivä Arttur Erikssonin lausunto; etsivä Hjalmar Lindbergin lausunto.

²⁷⁷ DP 7.6.1917 Ett ”rödt garde”.

²⁷⁸ UP 18.6.1917 Taistelu Nikolain kirkosta.

²⁷⁹ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Hjalmar Marttisen lausunto.

²⁸⁰ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Gustav Hyskeen lausunto.

²⁸¹ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Kaarlo Sorsavirran lausunto.

²⁸² KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Gustav Hyskeen lausunto.

Puheen jälkeen Boldt kehotti kuulijoita laulamaan *Työväen marssin*, joka laulettiin. Seuraavaksi saarnastuolista puhui pastori Juho Uoti sekä pari tuntematonta miestä. He olivat huudelleet yleisölle saarnastuolista: ”kyllä täältä puhe kuuluu, täällä on samettia ja silkkiä.”²⁸⁴ Puheita piti myös ”eräs Viljanen” ja Olli Alku. Pitipä joku myös puheen Boldtin menettelyä vastaan. Hänet kuitenkin keskeytettiin buuauksin ja alas -huudoin.²⁸⁵ *Työväen marssin* laulamisen aikana kaksi miestä poistuivat kirkosta sanoen: ”Pirut ovat kerääntyneet kirkkoon.” Tämän kaksi Boldtin kannattajaa kuulivat. He puolestaan sanoivat ”mennään antamaan päihin”. He saivat edellä mainitut miehet kiinni ja löivät toista nyrkillä niskaan.²⁸⁶ Kirkon valtaus alkoi siis jo selvästi sekasortoisissa tunnelmissa. Saarnastuolista puhuivat eri ihmiset vuorotellen varsin spontaanein sanankääntein. Kenelläkään ei vaikuttanut olevan selkeää suunnitelmaa tapahtumien kulusta. Tunnelma kuulijakunnan joukossa oli myös varsin väkivaltainen.

Illan tullen kirkkoväki saapui iltajumalanpalvelukseen klo. 18. Koska jumalanpalvelusta ei kirkossa voitu pitää, kokoontuivat seurakuntalaiset kirkon portaille laulamaan *Suvivirren*. Lisäksi pastori A. Lehtonen piti hartauden ja luki päivän tekstin.²⁸⁷ Jumalanpalveluksen aikana kirkon sisällä olleet lauloivat kovaäänisesti *Työväenmarssia* ja *Kansainvälistä* ikään kuin protestiksi.²⁸⁸ Puheiden pitäminen kirkossa jatkui pitkin iltaa. Puheita pitivät ainakin Boldt, Huttunen ja Uoti. Keskiyöllä kirkkoon saapui kaupungin poliisimestari Voss Schrader ja hänen apulaisensa Rovio miliisimiehineen.²⁸⁹

Boldt oli aikaisemmin varoittanut miliisiä tulemasta paikalle, koska hänen vieressään seissyt venäläinen matruusi olisi hakenut lisää sotilaita apuun. Hän oli kehottanut kannattajiaan väkivaltaan, jos miliisi saapuisi ja oli käskenyt kaikkien kirkon ovien suljettavan. Miliisin saapuessa paikalle kuultiin seuraava dialogi:

”Boldt: Hvem är ni?

Voss-Schrader: Jag är stadens polismästare

Boldt: Med hvilken rätt försöker ni aflägsna folket härifrån?

Voss-Schrader: I ordningens namn.”²⁹⁰

²⁸³ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Kaarlo Sorsavirran lausunto.

²⁸⁴ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Gustav Hyrskeen lausunto.

²⁸⁵ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Hjalmar Marttisen lausunto.

²⁸⁶ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Kaarlo Sorsavirran lausunto.

²⁸⁷ UP 18.6.1917 Taistelu Nikolain kirkosta.

²⁸⁸ KA HPRA I Cb:104.931 Kirkkovahtimestari August Bymanin lausunto.

²⁸⁹ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Karl Sateen lausunto.

²⁹⁰ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Ragnar Eklundin lausunto.

Tämän jälkeen ”eräs mies” laskeutui saarnastuolista ja käski noin 25 vahvaa miestä hyökkäämään miliisin kimppuun, mikäli Boldt pidätettäisiin.²⁹¹ Poliisimestari Rovio kehotti järjestäytyneitä työmiehiä rauhallisesti poistumaan kirkosta, jolloin osa kirkossa olijoista poistui. Boldt uhosi, että hän ei itse poistuisi, vaan taistelisi viimeiseen verensiparaan saakka. Hän saisi viidessä minuutissa venäläisiä sotilaita puolustamaan itseään. Tämän jälkeen miliisit poistuivat kirkosta.²⁹² Boldt käski kirkossa olleita miehiä nostamaan kirkon penkkejä ovien eteen, jotta niitä ei saisi auki,²⁹³ minkä jälkeen hän kehotti ihmisiä asettumaan levolle odottamaan aamua.²⁹⁴

Puoli kuudelta aamulla kirkkoon lähetettiin noin 40 järjestysmiestä, jotka häätivät vallankumoukselliset kirkosta. Osa teki vastarintaa, osa lähti vapaaehtoisesti. Yksi sotamies pääsi hakemaan lisäjoukkoja ja saapui hetken kuluttua takaisin mukanaan noin 50–60 venäläistä sotilasta. Siinä vaiheessa kirkko oli kuitenkin jo tyhjennetty. Kirkon tyhjennettyä Boldtin kannattajat siirtyivät poliisikamarin eteen yrittäen murtautua sisälle. He rettelöivät myös Senaatintorilla, jolloin joku ampui laukauksen ilmaan. Boldt vangittiin ja vietiin poliisilaitokselle, josta hän onnistui pakenemaan. Hurjan ajohahdin päätteeksi hänet otettiin uudestaan kiinni. Loput Boldtin kannattajista seisoivat poliisilaitoksen ulkopuolella vielä seuraavan päivän aikana, mutta heidän kiihkonsa laantui hieman, varsinkin kun järjestäytyneet työläiset saapuivat paikalle paheksumaan anarkistisia menetelmiä.²⁹⁵

Boldtin pidätyksen vaiheista on jokseenkin ristiriitaista tietoa, mutta useimmat lähteet kertovat, että hänet lopulta vietiin kaupungista säilöön, vastoin omaa tahtoaan. Samu Nyström väittää tutkimuksessaan, että Boldt olisi viety Niuvaniemen mielisairaalaan,²⁹⁶ mutta hänen potilastietojaan ei ole kyseisen sairaalan rekistereissä. Yksi lähde kertoo, että hänet vietiin Nikkilän mielisairaalaan Sipooseen, josta hänet siirrettiin Jopaksen-tilalle Paipisten kylään. Boldt olisi siellä karannut metsään, josta poliisi olisi hänet löytänyt ja vienyt takaisin sairaalaan.²⁹⁷ Juho Uoti katosi kirkosta, eikä ollut edes

²⁹¹ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Ragnar Eklundin lausunto.

²⁹² KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Karl Sateen lausunto.

²⁹³ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivän osaston vahtimestarin Gustaf Strandmanin lausunto.

²⁹⁴ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Ragnar Eklundin lausunto.

²⁹⁵ UP 18.6.1917 Taistelu Nikolain kirkosta.

²⁹⁶ Nyström 2013, 137.

²⁹⁷ SVT 11.8.1917 Jean Boldts öden.

poliisikuulusteluissa kuultavana. Josefiina Huttunen ilmoittautui poliisille kuulusteltavaksi.

Torikokoukset eivät päättyneet Boldtin katoamiseen. Venäläiset bolševikit ja menševikit jatkoivat torilla aatteidensa edistämistä vallankumouksen tulevaisuudesta.²⁹⁸ Myös Boldtin kannattajat jatkoivat toimintaa ja puhumista torilla. Työväenjärjestöjen harmiksi Boldtilaiset puhujat hankkivat työväenjärjestön jäsenkirjan itselleen, ja saivat täten järjestää kokouksia järjestäytyneen työväen nimissä. Boldtilaisten kokoukset muuttuivatkin työväen kokouksiksi, julistaen Boldtilaista anarkistista sanomaa.²⁹⁹

Kirkkomellakoiden jälkeen Josefiina Huttusta kuulusteltiin ja hänet päästettiin vapaaksi. Hänen elämästään Boldtin vallankumouksen jälkeen ei ole paljon tietoja. Huhtikuussa 1918 hänet vangittiin punapropagandan levittämisestä.³⁰⁰ Vankileiriltä hän anoi apua Arvid Järnefeltiltä, jotta kirjailija olisi todistanut hänen puhuneen kristillisistä arvoista eikä levittäneen punaista aatetta puheissaan.³⁰¹ Järnefelt vastasi hänen kirjeeseensä, tosin kirjeen sisällöstä ei ole tietoa.³⁰² Huttunen vapautettiin lopulta vankileiriltä joko Järnefeltin kirjeen ansiosta tai tuomionsa kärsittyään. Seuraava julkinen merkintä hänestä on vuodelta 1932, jolloin hänen nimensä esiintyi Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton Suomen osaston vuosikokouksen pöytäkirjoissa.³⁰³ Hän ilmeisesti jatkoi toimintaansa hänelle tärkeissä järjestöissä, mutta pysyi poissa näkyvästä radikaalista toiminnasta. Josefiina Huttusen kuolinvuosi ei ole tiedossa. Juho Uoti jatkoi luontaishoitotoimintaansa, mutta kuoli tapaturmaisesti 1920.³⁰⁴ Jean Boldt vietti ilmeisesti jonkin aikaa mielisairaalassa. Hän menehtyi sairauteen Helsingissä vuonna 1920.³⁰⁵

3.2. Boldtin toiminta arkijulkisuuden näkökulmasta

Ymmärtääkseen Boldtin toimintaa, sekä helsinkiläisten elämää arkijulkisuuden näkökulmasta keväällä 1917, on perehdyttävä hieman maaliskuun vallankumoukseen, ja sen tuomiin levottomuuksiin kaupungin kaduilla. Maaliskuun vallankumous alkoi Pietarissa maaliskuun seitsemäs päivä lakkoilulla.

²⁹⁸ Autio 1971, 74.

²⁹⁹ TM 5.7.1917 Hajoitushommia.

³⁰⁰ US 21.4.1918 Pidätettyjä punaisia.

³⁰¹ SKS KIA AJA 1191:36 Huttunen Järnefeltille 5.1.1919.

³⁰² Toinen herääminen 2010, 132.

³⁰³ Suomen sosiaalidemokraatti 28.2.1932 Kansainvälisen naisten rauhan ja vapauden liiton Suomen osaston vuosikokous.

³⁰⁴ Kalske 2012, 60.

³⁰⁵ Knif 2010 Kansallisbiografia.fi.

Se levisi pian suuriksi mielenosoituksiksi elintarvikepulaa ja yhä jatkuvaa maailmansotaa vastaan. Maaliskuun 13. päivänä Helsingissä oli jo levotonta laivaston matruusien aloittaessa laivoillaan upseerien surmaamisen ja yleisen vallankumousmentaliteetin lietsomisen. Alkukevästä 1917 Viaporin linnoituksessa ja Helsingissä arvioidaan olleen noin 25 000 Venäläistä sotilasta. Matruusit olivat lähinnä sosialistivallankumouksellisen puolueen, eserrän tai yleisen anarkian kannattajia.³⁰⁶

Lauantaina 17. maaliskuuta helsinkiläiset kokoontuivat jo kaduille, jossa torvisoittokunnat soittivat marseljeesia. Kadulla kaikui hurraa-huutoja ja joka puolella liikkui paljon sotilaita. Päivän edetessä kaduille ilmestyi myös venäläisten upseerien ruumiita, mutta poliiseja ei näkynyt lainkaan. Yleinen ilmapiiri oli odottavan toiveikas; vallankumouksen huumassa tulevaisuus oli avoin. Kaikki oli mahdollista.³⁰⁷ Vallankumouspäivinä surmattujen upseerien hautajaiskulkueen päässä nähtiin, kuten aiemmin on todettu, vallankumousaatteelle omistautunut Jean Boldt. Vallankumouksen toteutuminen herätti hänessä varmasti vanhoja Viaporin kapinan aikaisia muistoja. Hän koki asiakseen osallistua vallankumoukselliseen toimintaan. Kevään aikana hän aloitti puheidensa pitämisen Senaatintorilla.

Miten ihmiset siis kokivat Boldtin toiminnan arkensa keskellä? Ketkä olivat Boldtia kuuntelemassa? Ketkä osallistuivat Nikolainkirkon valtaukseseen? Poliisikuulusteluraporttien, lehtimainosten ja muistelmien perusteella piirtyy Boldtin toiminnasta seuraavanlainen kuva.

17-vuotias Julius Hagström, joka oli töissä Viaporissa höyrylaivan lämmittäjänä, kävi usein kevään aikana kuuntelemassa Boldtia Nikolainkirkon rappusilla. Hagström muisteli Boldtin kehottaneen ”kaikki matalaksi vaan, ja viitanneen yliopistoon päin” Boldt aloitti aina aloitti aina puheensa: ”tavarischi, soldati, raborschi, arbetare ja työläiset.”³⁰⁸ Miksi Hagström oli päätenyt kuuntelemaan Boldtia jää tietenkin arvoitukseksi, mutta yksi johtolanka voisi olla hänen työnsä laivan lämmittäjänä Viaporissa. Helsinkiläisten lisäksi Boldtin kuulijakunnassa oli nimittäin myös venäläisiä vallankumousaatteen kannattajia. Huhtikuun 1917 alussa bolševikit olivat lähettäneet jäseniään Helsinkiin perustamaan puoluesolua. Helsingin sosiaalidemokraatit olivat maltillisempien menševikien johtamia, joten bolševikit perustivat oman komiteansa juuri

³⁰⁶ Halén 2015, 68; 71.

³⁰⁷ Nyström 2013, 126–127; 129.

³⁰⁸ SKS KRA 1918-kok. Julius Hagströmin muistelmat.

Viaporiin ja ryhtyivät värväämään eserrälaisia matruuseja toimintaansa.

Toukokuussa bolševikkien puoluekomitealla oli jo 1200 matruusia ja 1800 muuta helsinkiläistä jäsenenään.³⁰⁹ On siis mahdollista, että Hagström tutustui Viaporissa bolševikkimatruseihin ja lähti mielenkiinnosta kuuntelemaan myös Boldtia.

Kevät Helsingissä oli myös poikkeuksellisen kylmä. Jäät lähtivät vasta huhtikuun lopulla, jolloin esimerkiksi Venäjän laivaston miehistö oli jo niin kuritonta, ettei aluksia enää saatu liikkeelle.³¹⁰ Kylmä sää toimi siis kuten painekattila laivaston miehistön keskuudessa. Tyytymättömyys matruusien kesken kasvoi. Sotilaat pitivät suuren mielenosoituksen Nikolainkirkon rappusilla 29. huhtikuuta.³¹¹ Bolševikkien rekrytointi, sekä sääolosuhteet toimivat siis jonkinlaisena katalysaattorina myös Boldtin toiminnalle.

Boldtia oli todistettavasti kuuntelemassa lähinnä työläisiä, mikä saattoi kevään mittaan olla monille työläisille mahdollista tietenkin työttömyyden seurauksena, mutta myös erilaisten työnseisausten aiheuttaman ”vapaa-ajan” myötä. Pelkästään kaupungin teollisuudessa pidettiin kevään aikana 177 lakkoa. Puhtaanapitolaitoksen lakon aikana Boldtin kuuntelijat joutuivat kahlaamaan nilkkoja myöten jätteissä, jotka tulvivat kaduilla. Liikennelaitoksen lakon aikana oli käveltävä paikalle.³¹² Poikkeustila yhteiskunnassa, sekä nuorten miesten toimettomuus on historian saatossa aina yhdistetty levottomuuksiin ja vallankumouksiin. On siis aivan luonnollista, että Boldtkin sai näitä kuulijoita puheilleen.

Toisaalta Boldtin puheet keräsivät myös uteliaita kansalaisia ympärilleen, ja hänen puheensa herättivät kuulijakunnassaan mitä odottamattomimpia tunteita. Boldt oli yhdessä puheessaan uhannut surmata kaikki kaupungin miljonäärit ja luetellut Stockmannin, Krögiuksen, Ahlströmin, Hackmannin jne. Paikalla ollut vuorineuvos Elfving oli kuullut tämän ja tokaissut närkeästyneenä ”De va nu de miljonärererna”, eli ”no siinä olivat nyt ne miljonäärit”, koska ei kuullut omaa nimeään tässä arvovaltaisessa joukossa.³¹³

Nikolainkirkon valtauksen päivä valkeni lämpimänä ja aurinkoisena. Aamulämpötila oli noin 15 astetta.³¹⁴ Edellisenä iltana Kansallisteatterissa oli nähty näytelmä *Johan Ulfstierna*, joka käsitteli Bobrikovin murhaa 1904.

³⁰⁹ Harjula 2010, 51.

³¹⁰ Harjula 2010, 56.

³¹¹ HS.4.1917 Pikku uutisia.

³¹² Nyström 2013, 153.

³¹³ TYA YKA Keskustelu Tokoin senaatin synnyistä 7.2.1930.

³¹⁴ Ilmastopalvelu Sää Kaisaniemi 1917.

Esityksellä oli näytös myös Nikolainkirkon valtauksen aikana.³¹⁵ Jumalanpalvelus kirkossa alkoi kello kymmenen. Hieman ennen kahtatoista rupesi kirkkoon kokoontumaan muitakin ihmisiä kuin seurakuntalaisia. Kun Järnefeltin kirkkopuheisiin kokoontui eri alojen työläisiä lähinnä *Työmiehessä* olleen ilmoituksen perusteella, vaikutti Boldtin tapahtuma houkutelleen kirkkoon laivastoon kytköksissä olleita henkilöitä, käsityöläisiä, eri uskontokuntaan kuuluvia sekä yhteiskunnan laitamilla olleita henkilöitä Boldtin toripuheiden seurauksena.

Patterityöläinen Adolf Liehunen (s. 1897) muisteli olleensa Nikolainkirkossa kuuntelemassa Boldtia. Hän kuvaili Boldtia pieneksi mieheksi, joka oli ”jaloistaan jotenkin viallinen.”³¹⁶ Boldtilla oli selvästi vaikeuksia kävellä, sillä merimies Karl Sjöblom Maarianhaminasta talutti Boldtin kirkonpenkkiin, jossa he istuivat kunnes jumalanpalvelus oli ohi.³¹⁷ Adolf Liehunen istui myös Boldtin vieressä kirkonpenkissä ja kuuli kuinka Boldt mutisi: ”Nyt saimme tämän kirkon. Huomenna vallotamme miliisilaitoksen, sitten pankit.”³¹⁸ Tämän jälkeen Boldt talutettiin saarnastuoliin.³¹⁹

Pian Boldtin jälkeen Juho Uoti nousi saarnastuoliin. Kirkon vahtimestari oli kysynyt kuka hän oli – ettei kenelläkään paitsi papeilla ollut lupaa saarnata kirkossa. Uoti vastasi ”pappi minä olenkin ja Jumalasta alan puhumaan.”. Uotin jälkeen puhui monta eri ihmistä. Yksi puhuja oli ilmoittanut ”saapuneensa Tampereelta tähän historialliseen tapahtumaan”.³²⁰ Yksi näistä monista puhujista oli asiamies Olli Alku (s. 1886). (Hänet mainitaan monissa eri lähteissä myös nimellä Onni Alku). Hän asui osoitteessa Läntinen Heikinkatu 24 ja oli kirjoilla Helsingin baptistiseurakunnassa. Hän kertoi esiintyneensä Boldtin kokouksissa ennenkin, ja tuli myymään Järnefeltin *Kirkkopuheita* kirkon ulkopuolelle. Hän puhui myös saarnastuolista, ja kehotti ihmisiä istuutumaan kirkon penkeille sekä välttämään epäjärjestystä. Hän teki ehdotuksen, että kirkossa perustettaisiin järjestystoimikunta, jolla olisi kirkon avaimet hallussaan. Tämä toimikunta saisi sitten päättää mikä puolueyrhmä milloinkin saisi kirkon haltuunsa.³²¹ Alku oli siis mitä suurimmalla todennäköisyydellä ollut kuuntelemassa Järnefeltiä, olihan

³¹⁵ TM 17.6.1917 Tänäään näytelmät ja teatterit; HS 16.6.1917 Pikku uutisia.

³¹⁶ SKS KRA TK 1917 Adolf Liehusen muistelmat.

³¹⁷ KA HPRA I Cb:104.931 Karl Sjöblomin lausunto.

³¹⁸ SKS KRA TK 1917 Adolf Liehusen muistelmat.

³¹⁹ KA HPRA I Cb:104.931 Karl Sjöblomin lausunto.

³²⁰ SKS KRA TK 1917 Adolf Liehusen muistelmat.

³²¹ KA HPRA I Cb:104.931 Olli Alkun lausunto.

hänellä *Kirkkopuheet* mukanaan ja hän oli Järnefeltin aatteen mukaisesti antamassa kirkkoja kansan käyttöön. Lausuntonsa mukaan hän ei vaikuttanut olleen Boldtin yhteiskunnallisen vallankumouksen kannalla. Ei edes selvillä tämän suunnitelmista. Hän vaikutti poliisikuulustelunsa perusteella järjestelmälliseltä ja rauhanomaiselta henkilöltä.

Toinen pragmaattisesti kirkonvaltauksen suhtautunut oli puuseppä Johan Kivikoski (s.1856). Hän oli käynyt viime viikkoina Boldtin kokouksissa, ja puhunutkin yhteiskunnallisista asioista. Kirkossa hän kuitenkin kehotti joukkoa poistumaan kirkosta ja jättämään avaimet vahtimestarille, jolta ne sitten saisi seuraavana aamuna käyttöönsä.³²²

Jos Kivikoski ja Alku yrittivät hillitä kirkossa olijoiden käytöstä, nousi Boldtia jopa vastustamaan räätäli Samppa Malinen (s.1886). Häntä oli kuulusteltu jo Järnefeltin puheista Johanneksen ja Kallion kirkoissa, jossa hän oli ollut läsnä. Malinen kertoi nyt osallistuneensa Boldtin kokouksiin aikaisemmin ja halunneensa korjata Boldtin toiminnan vääryyttä. Hän nimittäin tuomitsi Boldtin lietsomat väkivaltaisuuudet. Malinen oli puhunut Nikolainkirkossa, ja lähtenyt kirkosta illalla poliisimestarin kehotuksesta. Aamuyöstä hän kuitenkin palasi kirkkoon ja joutui kiivaaseen väittelyyn Boldtin kanssa toiminnan tulevaisuudesta. Malinen oli kutsunut Boldtin toimintaa järjettömäksi. Boldt oli kehottanut häntä poistumaan kirkosta. Malinen oli lopulta lähtenyt kotiin.³²³

Kirkossa vaikutti siis olleen liikettä edes takaisin. Ilmeni myös epäselvyyttä tapahtuman toteutuksesta ja päämäärästä. Monissa lähteissä on maininta ihmisten käyneen muualla välillä, ja palanneen kirkkoon takaisin. Boldt oli myös kehottanut ihmisiä käymään vuoroissa syömässä, muiden jäädessä kirkkoon vahtimaan. Julius Hagström (s. 1900) muisteli, että Boldtille oli luultavasti kesken valtauksen tullut nälkä, sillä ”yksi mummo” oli tuonut hänelle voileivän, jonka hän oli hyvällä ruokahalulla syönyt.³²⁴

Kirkossa oli myös läsnä yhteiskunnan laitapuolen kulkijoita. Poliisikuulusteluraportissa kyseenalaisen tittelin saanut ”vallankumouksellinen joutomies”, Lauri Wilho Lindberg (s. 1889) kertoi, että oli ollut useassa Jean Boldtin kokouksessa läsnä. Hän oli mennyt Nikolain kirkkoon ja heti jumalapalveluksen päätyttyä alkanut ottaa alttarilla tsaarin manifestitauluja seinältä. Hän oli jäänyt kirkkoon yöksi ja tehnyt voimakasta vastarintaa miliisin

³²² KA HPRA I Cb:104.931 Johan Kivikosken lausunto.

³²³ KA HPRA I Cb:104.931 Samppa Malisen lausunto.

³²⁴ SKS KRA 1918-kok. Julius Hagströmin muistelmat.

tyhjentäessä kirkkoa aamulla.³²⁵ Paikalla oli myös kauppapalvelija Konrad Kvist (s. 1888), joka asui Kapteeninkatu 22:ssa. Hän oli Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan jäsen. Hänet oli aikaisemmin tuomittu kuritushuonerangaistukseen törkeästä varkaudesta.³²⁶ Läsna oli myös kelloseppä Niilo Saarenheimo (s. 1892), joka asui Vuorikatu 16:ssa. Hän kertoi menneensä kirkkoon kuuntelemaan Boldtia ja tunnusti nauttineensa ”jonkun verran väkijuomia” ennen kirkkoon menoaan, mutta ei niin että se olisi vaikuttanut hänen ajattelukykyynsä.³²⁷ Tosin Saarenheimo nähtiin potkimassa rikki maahan nostettuja manifestitauluja ilmeisen päihtyneenä³²⁸, joten hänen oma arvio tilastaan ei ehkä pidä paikkaansa. Boldtin toiminta houkutteli siis selvästi paikalle ihmisiä yhteiskunnan laitamilta, joiden käyttäytyminen ei ollut enemmistön moraalikoodien mukaista. Heidän asuinpaikkansakin olivat eri puolilla Helsinkiä työläiskortteleissa.

Paikalla oli myös peltiseppä Viktor Wiljanen, (s.1890), joka asui Konstantininkadulla 26 (nykyinen Meritullinkatu). Hän kertoi poliisikuulusteluissa olleensa useasti puhujana Boldtin kokouksissa, ja seuranneensa kyseisenä päivänä Boldtia kirkkoon. Poliisikuulusteluissa hän tosin kielsi tehneensä kirkossa mitään. Hän väitti ihmisten istuneen kiltisti kirkonpenkeissä, kun jumalanpalvelusta pidettiin kirkon portailla.³²⁹

Hyvin ratkaisevaksi henkilöksi Nikolainkirkon valtauksessa meinasi nousta seppä Aarne Kanerva (s. 1898). Hän kertoi olleensa viimeksi töissä Hagalundissa (nykyisessä Tapiolassa) ”betonkitöissä”. Hän meni kirkkoon sunnuntaina päivällä jumalanpalveluksen loputtua ja sanoi tunteneensa puhujista vain Boldtin ja sisar Huttusen.³³⁰ Aamulla kirkkoa tyhjennettäessä oli enää noin 200 henkilöä paikalla. Miliisi sai lopulta ihmiset poistumaan, mutta väkijoukko kerääntyi poliisikamarin edustalle. Miliisi Fredrik Renvallin kimppuun hyökättiin, ja venäläiset sotilaat potkivat häntä kasvoihin ja päähän, kun hän makasi maassa.³³¹ Siinä sekasorrossa Aarne Kanerva näki eräällä miliisillä revolverin kädessä ja yritti hivuttautua lähemmäksi, jotta olisi saanut anastettua revolverin itselleen. Juuri silloin Kanerva näki kahden miehen kuljettavan Boldtia poliisiasemalle, jonne hän meni vaatimaan Boldtia vapautettavaksi. Jotenkin Kanerva sai Boldtin vapaaksi, ja otti

³²⁵ KA HPRA I Cb:104.931 Lauri Lindbergin lausunto.

³²⁶ KA HPRA I Cb:104.931 Konrad Kvistin lausunto.

³²⁷ KA HPRA I Cb:104.931 Niilo Saarenheimon lausunto.

³²⁸ KA HPRA I Cb:104.931 Etsivä konstaapeli Ragnar Eklundin lausunto.

³²⁹ KA HPRA I Cb:104.931 Viktor Wiljasen lausunto.

³³⁰ KA HPRA I Cb:104.931 Aarne Kanervan lausunto.

³³¹ KA HPRA I Cb:104.931 Fredrik Renvallin lausunto.

hänet pika-ajurin kyytiin kohti Boldtin kotia. He kiisivät ensin Esplanadinkadun päähän, siitä Boulevardinkadulle, vasemmalle Fredrikinkatua pitkin, jossa kaksi autoa lopulta saivat heidät kiinni. Kaksi miestä veivät Boldtin autoonsa ja ajoivat tiehensä.³³²

Tämä täydellinen sekasorto Nikolainkirkon tyhjentämisen sekä Boldtin pidätyksen yhteydessä osoittaa paitsi järjestysvallan heikon tilan jo kesällä 1917, mutta myös Boldtin kannattajien lojaalisuuden häntä kohtaan. Vaikka suuri yleisö piti häntä sairaana ja naureskeli hänen toiminnalleen, oli hänen kannattajansa valmis pelastamaan hänet poliisilta keinolla millä hyvänsä. Venäläiset sotilaat vaikuttivat olleen enemmän anarkian ja väkivallan lietsojia, ja mukana toiminnassa saadakseen rettelöidä. Boldtin kannattajat olivat taas selvästi häneen kiintyneitä, ja kannattivat hänen aatteitaan.

Tämä jännitysnäytelmä aamuisilla Helsingin kaduilla antaa myös mielikuvitukselle tilaa sinänsä turhalle, mutta herkulliselle historialliselle jossitellulle Boldtin tulevaisuudesta. Miten olisikaan käynyt, jos hän olisi päässyt pakenemaan? Olisiko Boldt kenties jatkanut yhteiskunnallista vaikuttamistaan maan alla? Olisiko hän voinut löytää kanavan, jonka kautta hänen aatteensa olisivat löytäneet suuremman yleisön? Boldtin omista ajatuksista saa pienen vihjeen Josefiina Huttusen poliisikuulusteluraportissa, jossa hän kertoi, miten Boldt kirkossa oli julistanut Nikolainkirkon vallankumouksen päämajaksi ja kaavaili Arvid Järnefeltistä vallankumouksellisen toiminnan jatkajaa, jos tämä vain siihen suostuisi. Itse Boldt vetäytyisi maalle eläkkeelle.³³³

3.3. Sisäpiiri pui ”Boldtilaisten päivää”

Heti Nikolainkirkon valtauksen jälkeen Helsingin pohjoinen suomalainen ja ruotsalainen seurakunta pitivät yhteisen kirkkoneuvoston kokouksen. Läsnä olivat mm. Lauri Ingman, pastori Ernst Sjöblom, kirkkoherra C.G. Olsoni sekä neuvoston maallikkajäseniä. Kokous mietti, mihin toimenpiteisiin seurakuntien pitäisi ryhtyä kirkossa tapahtuneiden ”vakavien häiriöiden johdosta”. Neuvosto päätti, että kirkonmenojen oli syytä jatkua mahdollisimman tavallisesti, mikäli järjestysvalta katsoi asian mahdolliseksi. Lisäksi kirkkoherrojen tuli antaa selonteko tuomiokapitulille. Koska poliisi jo oli asiaan sekaantunut, ei erityistä selontekoa prokuraattorille katsottu tarpeen tehdä.³³⁴

³³² KA HPRA I Cb:104.931 Aarne Kanervan lausunto.

³³³ KA HPRA I Cb:104.931 Josefiina Huttusen lausunto.

³³⁴ SYA IICb1. Yhteinen kirkkoneuvoston kokous 18.6.1917.

On huomionarvoista, että läsnä kokouksessa oli jälleen Lauri Ingman, joka aikaisemmin jo neuvoi Kailaa suhtautumaan Järnefeltin puheisiin maltillisesti. Ingmanin vaikutusta tähän kokoukseen on mahdotonta arvioida, mutta voisi turvallisesti olettaa, ettei Ingmanin kanta suuresti ollut muuttunut Järnefeltin puheiden jälkeen. Kokouksen lopputulos oli myös hyvin linjassa Ingmanin maltillisen yhteiskuntapolitiikan kanssa.

21. kesäkuuta seurakuntien yhteisen kirkkoneuvoston kokouksen kirje saapui Porvoon hiippakunnan Tuomiokapitulille. Kirkkoherrojen selonteko oli sangen lyhyt ja asiallinen. He totesivat kommunisti Boldtin johdattaneen kannattajansa kirkkoon, mutta korostivat ettei jumalapaalvelusta häiritty, ja että seurakuntalaiset saivat poistua rauhassa. Tämän jälkeen Boldt oli vallannut kirkon ja pitänyt sitä hallussaan, kunnes miliisi väkisin oli tyhjentänyt kirkon ja sulkenut sen ovet. Jumalanpalvelus klo 18 oli jouduttu pitämään ulkona. Kirkon kärsimistä vahingoista kirkkoherrat eivät pystyneet sanomaan mitään, koska tutkinta vielä oli kesken.³³⁵

26. päivä tuomiokapituli päätti lähettää asian eteenpäin prokuraattorille. Siinä kokouksessa oli läsnä Erkki Kaila, Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan kirkkoherra Roos sekä piispa Herman Råbergh.³³⁶ Kaila oli siis vuodesta 1912 asunut Porvoossa hoitaen asessorin tehtäviä ja pistäytyi vain Helsingissä hoitamassa virkatehtäviään.³³⁷ Hän oli siis katsomassa Nikolainkirkon tapahtumia Porvoosta käsin. Erkki Kaila kirjoitti tapahtumista myös päiväkirjaansa: ”Viime sunnuntai (17/6) oli ”Boldtin” päivä, kun hän huligaanijoukkoineen valtasi Nikolainkirkon ja piti sitä hallussaan maan. aamuun. klo ½ 6. Merisotilaat avustivat.” Hän jatkoi toteamalla ruplan kurssin vajonneen ja pohti Ukrainan kysymystä. Hän lopetti merkintänsä lakoniseen toteamukseen: ”Olen jo saavuttanut kannan: ei mikään hämmästyttä”.³³⁸ Erkki Kaila vaikutti siis jo jokseenkin masentuneelta erilaisten yhteiskuntakriisien puhjetessa hänen ympärillään.

Kesällä 1917 kirkko- ja seurakuntaväki oli lomalla, eikä tapahtumiin Nikolainkirkossa ehditty ottaa laajemmin kantaa. Elokuussa tuomiokapituli ryhtyi valmistelemaan synodaalokokousta. Piispa Råbergh lähetti kiertokirjeen kutsuakseen papiston koolle. Kiertokirjeen esipuheessa Råbergh kirjoitti näin:

³³⁵ KA ProTA KD-akti 590/110, 1917. Kirkkoherrat Tuomiokapitulille 19.6.1917.

³³⁶ HMA PTA I Ca:224.540 Tuomiokapitulin ptk. 26.6.1917.

³³⁷ Toiviainen 2007, 144.

³³⁸ KA EKA 4X.Vihko IX, 6.

”Nykyisen ajan vakavuus vaatii meiltä paljon. Vaikuttakoon tuleva kokous meissä yhä enemmän sitä hengen yhteyttä, joka voi meitä yhdistää uskollisesti työskentelemään kirkkomme ja isänmaamme hyväksi.”³³⁹

Seurakunnissa synodaalikokoukseen valmistauduttiin kirjoittamalla vuosittaiset raportit seurakuntien tilasta, joskin Nikolainkirkon tapahtumat vaikuttivat kesän aikana pyyhkiytyneen kirkkoherrojen mielistä. Helsingin seurakuntien reaktioita tapahtumiin Nikolainkirkossa voi siis lukea puuttuvien rivien välistä seurakuntien raporteista Porvoon Tuomiokapitulin synodaalikokousta varten 1917.

Helsingin eteläinen suomalainen seurakunta ei maininnut tapahtumia sanallakaan.³⁴⁰ Helsingin eteläinen ruotsalainen seurakunta ei myöskään kirjoittanut levottomuuksista mitään. Jakob Stenbergin perusteellinen siistillä käsialalla ja huolella kirjoitettu selonteko ei maininnut mitään kirkkokritiikkiä, päinvastoin antoi seurakunnan toiminnasta varsin ruusuisen kuvan.³⁴¹ Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan kirkkoherra C.G. Olsoni ei myöskään maininnut levottomuuksia millään tavalla. Hän ei myöskään katsonut osaavansa vastata kysymykseen seurakunnan uskonnollisesta elämästä, eikä liioin seurakuntalaisten siveellisyydestä. Siihen kohtaan hän totesi lakonisesti: ”Detta är väl nog som det kan i en så stor stad som denna!”³⁴² eli tilanne on kai sellainen, mitä tämän kokoisesta kaupungista voi olettaa. Sörnäisten ruotsalaisen seurakunnan selonteko ei myöskään kertonut mitään levottomuuksista. Kirkkoherra Roos oli ainoastaan huolissaan seurakuntalaisten siveellisestä elämästä ja kiinnostuksen puutteesta hengelliseen elämään.³⁴³ Selonteosta puuttuivat Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan sekä Sörnäisten suomalaisen seurakunnan raportit. Nämä seurakunnat raportoivat ainoastaan vuodesta 1916.

Pertti Haapala on todennut, että kirkon johdolla oli vuonna 1917 kaksi suhtautumistapaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin: Vaieta tai yrittää ratkaista ongelmia. Arkkipiispan edustaessa jälkimmäistä vaihtoehtoa esti se myös muita aktiivisesti toimimasta.³⁴⁴ Seurakuntien totaalinen vaikeneminen mellakoista kirkoissa on siis ehkä nähtävä kirkon linjauksen mukaisena.

³³⁹ Porvoon TK:n kiertokirje 1917 no. 544.

³⁴⁰ HMA PTA I Cg 4:8 Kertomus eteläisen suomalaisen seurakunnan tilasta 1917.

³⁴¹ HMA PTA I Cg 4:8 Berättelse över Helsingfors södra svenska församling 1917.

³⁴² HMA PTA I Cg 4:8 Berättelse över Helsingfors norra svenska församling 1917.

³⁴³ HMA PTA I Cg 4:8 Berättelse öfver Sörnäs svenska församlings tillstånd 1917.

³⁴⁴ Haapala 2009, 20.

Poikkeuksen vaikenemiselle teki kuitenkin Helsingin pohjoinen ruotsalainen seurakunta, joka painatti seurakuntalaisilleen pienen lehtisen vuoden 1917 tilasta. Lehtisessä oli kannessa Nikolainkirkon kuva. Alkutervehdyksessä toivotettiin seurakuntalaisille hyvää uutta vuotta. Vuosikatsauksessa mainittiin vallankumous ja sen seurauksena rauhattomuudet kaupungissa ja kirkoissa, jotka lopulta johtivat anarkiaan. Vuoden jumalanpalveluksista kerrottiin, että kaikki paitsi yksi palvelus pidettiin kamalan kirkonhäväisyn takia, jolloin kirkko vallattiin. Teksti käytti kirkon valtaajista alentavaa ilmaisua ”pöbelhopar”, joka vapaasti käännettynä olisi roskaväkeä.³⁴⁵

Ruotsinkielisen seurakunnan suhtautuminen Nikolainkirkon valtaukseseen oli siis avoimen halveksuva ja osallistujia halventava. Selvästi seurakuntalaiset nähtiin parempana väkenä, jotka osasivat noudattaa kirkon moraalikoodia ja yleistä järjestystä. Että nämä mielipiteet niinkin suorasanaisesti painettiin lehtiseen, on tämän päivän näkijän silmin hämmentävää. Vaikuttaisi siltä, että seurakunnan viralliseen tiedonantoon jo vaikutti sisällissotaan johtaneen kansan kahtiajakautuminen ja julkinen vastakkaisen osapuolen mustamaalaaminen.

Itse synodaalokokouksessa lokakuussa 1917 mellakoita ei myöskään mainittu millään tavalla. Papit keskustelivat muun muassa reformaation juhluvuodesta, valtion ja kirkon erosta, sekä muista lainsäädännöllisistä asioista. Herman Råberghin avauspuheenvuoro keskittyi reformaation juhluvuoteen, mutta hän mainitsi kuitenkin heidän elävän poikkeuksellisen synkkiä aikoja, joista kuitenkin selvittäisiin hengellisin asein taistellen. Kokouksessa suurta huolta herätti myös Helsingin saksalaisen seurakunnan pastori Israelin laitton pidätys. Erkki Kaila piti kokouksessa puheenvuoron valtion ja kirkon eroa käsiteltäessä ja korosti Jumalan tahdon kunnioittamista. Hän totesi, että valtion ja kirkon ero saattoi olla Jumalan tahto. Jos kirkko kynsin ja hampain taistelisi muutoksia vastaan, saattoi se tietämättään vastustaa Jumalaa. Hän kehotti lopulta pappeja olemaan kuin ”vahtisotilas tornissa, joka seuraa vihollisten toimia ja joka hetki katsoo, mitä hetkellinen tilanne vaatii.”³⁴⁶ Tämä Kailan mainitsema taktiikka vaikuttaa olleen yhteensopiva Ingmanin maltillisen taktiikan kanssa.

Kirkon kanta levottomuuksiin keväällä 1917 vaikuttoi mitä ilmeisimmin myös sisällissodan jälkipuinnista. Vuonna 1922 Jaakko Gummerus kirjoitti painatteessa *Porvoon Hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1917-1922*

³⁴⁵ HMA PTA I Cg 4:8 Året 1917 Helsingfors norra svenska församling.

³⁴⁶ Porvoon. hpk. ppk. ptk. 1917, 87.

katsauksen tapahtumista hiippakunnassa. Hän mainitsi Nikolainkirkon valtauksen ja kuvaili, miten hurmoshenkisyys vaihtui järjen ääniin, jotka miettivät itsenäisyyttä. Hän kirjoitti myös sisällissodasta kapinana, joka ikään kuin sivutettiin kirkon kannalta hyvin.³⁴⁷ Nikolainkirkon valtaus vaikutti siis jääneen kirkon kannalta marginaaliin muiden tapahtumien, kuten uskonnonvapauslain, itsenäistymisen, sisällissodan, ja muiden kirkon asemaan vaikuttaneiden tapahtumien vaatien enemmän kannanottoa. Boldtin toiminta oli helppo lokeroida lyhyenä välikohtauksena, joka saatiin ratkaistua Boldtin poistamisella paikalta. Hänen kannattajiaan yksi seurakunta luonnehti roskaväeksi. Muut seurakunnat vaikenivat välikohtauksesta täysin.

3.4. Lehdistöissä käyty keskustelu Boldtin toiminnasta

Jean Boldtin toiminta vallankumouksesta lähtien huomioitiin useimmissa sanomalehdissä. Useimmiten keskustelu lehdistöissä ilmaisi joko huvittuneisuutta tai kyllästymistä Boldtin toimintaan. Ensimmäisenä päivänä huhtikuuta *Hufvudstadsbladet* kuvaili Boldtin istumassa reessä vallankumousuhrien hautajaissaattueessa. ”Han såg trött och sjuk ut, men revolutionsbruset omkring honom ljöd nog i hans öra som ljufvaste musik.”³⁴⁸ Boldtia kuvailtiin kuin vanhaa tuttua, joka oli palannut Helsingin kaduille viihdyttämään ihmisiä. Hänen terveydentilastaan oltiin huolestuneita. Hänen läsnäolonsa vaikutti ennemminkin herättäneen jonkinlaista myötähäpeää tai huvittuneisuutta.

15. toukokuuta Boldt esiintyi kaupunginvaltuuston kokouksessa yrittäen saada valtuustoa hyväksymään vallankumousaatteen. Monet sanomalehdet huomioivat hänen esiintymisensä ja yksimielisesti katsoivat Boldtin olleen häiriöksi, jopa sairas. Ainoastaan *Työmies* kuvaili Boldtin esiintymisen valtuuston kokouksessa hyvin asiallisesti.³⁴⁹ *Helsingin Sanomat* mainitsi tapahtuman kutsuen sitä välikohtaukseksi.³⁵⁰ *Hufvudstadsbladetin* toimittaja oli nähnyt Boldtin salin ulkopuolella ja tulkitsi Boldtin olleen sairas ja tarvitsevan hoitoa.³⁵¹ *Uusi Suometar* kutsui Boldtia ”rauhanhäiritsijäksi” ja referoi tapahtumat hyvin lyhyesti.³⁵² Boldtin toinen esiintyminen valtuustossa 19. päivä mainittiin *Hufvudstadsbladetissa* hyvin lyhyesti.³⁵³

³⁴⁷ Gummerus 1922, 15.

³⁴⁸ HBL 1.4.1917 Revolutionens sorgehögtid.

³⁴⁹ TM 16.5.1917 Niitä näitä.

³⁵⁰ HS 16.5.1917 Palolaitosasia Helsingin valtuustossa.

³⁵¹ HBL 16.5.1917 Brandmanskapets strejk inför stadsfullmäktige.

³⁵² US 16.5.1917 Pikku-uutisia.

³⁵³ HBL 20.5.1917 Brandverkskonflikten ånyo inför stadsfullmäktige.

19. päivä lehdistön keskusteluun puuttui Lauri Ingman. Hän käytti äänitorvena *Uusi Päivä* lehteä, jossa hän kirjoitti pääkirjoituksen ”Anarkiaa vastaan”. Kirjoituksessa hän tuomitsi laajan lakkoilun ja vaati työväenliikkeitä puuttumaan anarkiaan. Anarkian avulla ei Ingmanin mukaan saavutettu mitään, vaan parannukset yhteiskunnassa oli saavutettava laillisin keinoin.³⁵⁴ Ingmanin kirjoituksella oli nopeat seuraukset. 20. toukokuuta *Työmiehellä* oli Boldtin oma ilmoitus, jossa hän pyysi työmiehiä Senaatintorille kokoukseen valtuustoa vastaan. ”Kokous Helsingin valtuustoa vastaan tänään sunnuntaina klo 2 j.pp. Senaatintorilla. Työmiehet! Saapukaa mieslukuisasti! Vaaditaan mm. puolta osaa valtuuston paikoista. Jean Boldt”³⁵⁵ Boldtin ilmoituksen alapuolella oli Helsingin sosiaalidemokraattien kunnallistoimikunnan ilmoitus, jossa Helsingin järjestäytynyt työväestö sanoutui irti Boldtin ”puuhista”.³⁵⁶

Joko Helsingin järjestäytynyt työväestö oli reagoinut Ingmanin kirjoitukseen tai sitten *Työmies* oli vaikuttanut sosiaalidemokraattien reaktioon. Samassa lehdessä ilmestyi nimittäin myös Järnefeltin ilmoitus aikeistaan puhua Kallion kirkossa. Myös teosofi Pekka Ervast aikoi pitää esitelmän sunnuntaina klo 12. Bulevardinkatu 7:ssä. Joku voisi siis ajatella, että *Työmies* oli tolstoilaisen ja teosofin äänitorvena toimiva lehti. On kuitenkin pidettävä mielessä, että *Työmies* ei itse ajanut kyseisiä aatteita, vaan päinvastoin oli kieltäytynyt ottamasta lehteensä kyseistä Arvid Järnefeltin uutista aikeistaan puhua Kallion kirkossa. Järnefelt joutui ostamaan ilmoituksen lehteen itse.³⁵⁷ *Työmiehen* toimitus oli siis mahdollisesti kehottanut puoluetta julkaisemaan lausunnon anarkiaa vastaan, ja halusi varmasti myös vastapainoa teosofisille ja anarkistisille ajatuksille lehden sivuilla.

25. toukokuuta ilmestyi *Uudessa Päivässä* ”Ollin” pakina, jossa hän irvaili Senaatintorilla puheita pitäneiden kustannuksella. Hän hahmotteli eräänlaisen puhuja-automaatin rakentamista, joka eri ilmansuuntiin kääntämällä saisi puhujan kohdistamaan Alas! –huutonsa oikeaan suuntaan. Senaattia kohden saisi huutaa ”Alas hallitus”, yliopistoa kohtaan ”Alas sivistys!”. Stockmannia kohtaan saisi huudella ”Alas mitä tahansa!”, koska tavaratalolla oli kuulemma hyvin lajiteltu varasto ”mitä tahansa”. Kuulijoillakin olisi oma automaattinappinsa, jota painamalla puhujan saisi ”Alas!”. Lopulta hän mainitsi ”kommunisti Boldtin”

³⁵⁴ Vares 1993, 209.

³⁵⁵ TM 20.5.1917 Kokouksia.

³⁵⁶ TM 20.5.1917 Kokouksia.

³⁵⁷ Toinen herääminen 2010, 166.

yhtenä puheiden pitäjänä.³⁵⁸ On siis ilmeistä, että kevään esiintymiset Senaatintorilla herättivät jo kyllästymistä ja kyynistäkin suhtautumista joissakin tahoissa. Boldt ei myöskään ollut ainoa puhuja, vaan sai ilmeisimmin kilpailevia puhujia vierelleen.

Saman päivän *Dagens Press* mainitsi Jean Boldtin vaarallisena kansankiihottajana, joka joko pitäisi lukita mielenhäiriöisenä sairaalaan tai pidättää kiihottamisesta rikollisiin tekoihin. Lehti kehotti poliisimestari Voss-Schraderiä edes menemään kuuntelemaan Boldtia joskus, jotta ymmärtäisi, että tämä kehotti proletariaattia väkivaltaan muita kansalaisia kohtaan.³⁵⁹ Seuraavana päivänä *Uusi Päivä* kirjoitti Boldtin kokouksesta varsin ivalliseen sävyyn ja kehotti kaikkia, jotka halusivat kuluttaa aikaansa menemään Vapauden kirkon portaille. (HUOM! Lehti käytti Järnefeltin ehdottamaa nimeä kirkolle.) Kirjoittaja kuvasi keskustelun kulkua yhdessä kokouksessa antaakseen ymmärtää, miten järjettömiä kokousten puheenvuorot olivat. Kokouksessa keskusteltiin mm. siitä, miten työväen olisi syytä pitää lanta itsellään, eikä antaa sitä työläisiä riistäville puutarhureille.³⁶⁰ *Uusi Päivä* oli siis ilmeisen kyllästynyt torilla puhuvaan Boldtiin ja hyökkäsi häntä vastaan aika suoraan lehden sivuilla. *Dagens Press* vaikutti taas olleen ainoa sanomalehti, joka oli huolestunut Boldtin kasvavasta suosiosta ja jyrkästä yhteiskuntakritiikistä. Lehti kuitenkin käytti Järnefeltin ehdottamaa nimeä Nikolainkirkolle. Joko kyseessä oli ivallinen ilmaus tai sitten päätoimittaja *Axel Lille* halusi edelleen edistää Järnefeltin tolstoilaista aatetta.

26. toukokuuta *Uusi Suometar* kuvaili Boldtin kokouksen kulkua. Se mainitsi, että Boldt uhkasi kokoukseen puuttuneita ylioppilaita venäläisillä sotamiehillä.³⁶¹ Tämä oli ensimmäinen kerta, kun lehdistö mainitsi sotamiesten läsnäolon Boldtin kokouksissa. Joko he eivät olleet aikaisemmin mukana tai ehkä lehdistö ei pitänyt asiaa merkittävänä.

Boldtin toiminta uutisoitiin sanomalehdistössä myös hyvin ristiriitaisin tiedoin. *Hufvudstadsbladet* ilmoitti ensin Boldtin lopettavana toimintansa 27. toukokuuta.³⁶² Helluntaina Boldt oli kuitenkin puhunut Senaatintorilla. 29. päivä *Dagens Press*, *Uusi Suometar* ja *Hufvudstadsbladet* ilmoittivat Boldtin kyllä luvanneen lopettaa puhumisen ja helluntaina yrittäneen torilla selittää sanomisiaan

³⁵⁸ UP 25.5.1917 Senaatintori.

³⁵⁹ DP 25.5.1917 Offentliga pratmakare.

³⁶⁰ UP 26.5.1917 Kansankokous.

³⁶¹ US 26.5.1917 Pikku-uutisia.

³⁶² HBL 27.5.1917 Jean Boldts ”föredrag”.

parempaan päin.³⁶³ Boldt pidätettiin päivää myöhemmin. *Hufvudstadsbladet* ja *Uusi Suometar* mainitsivat Boldtin tällöin kieltäytyneen toimintansa lopettamisesta.³⁶⁴ Boldt itse puuttui lehdistökeskusteluun julkaisemalla *Dagens Pressissä* oman ilmoituksen, jossa hän ilmoitti, ettei lopettaisi toimintaansa, koska hän nautti venäläisten sotamiesten suojelua.³⁶⁵ Mistä *Hufvudstadsbladet* sai tiedon, että Boldt oli luvannut lopettaa toimintansa, jää epäselväksi. Ilmeisesti lehden ilmoitus sekä Boldtin pidätys provosoi hänet kuitenkin uuteen vauhtiin toimintansa kanssa. Lehtien kirjoittelu aiheesta sai kuitenkin sangen sekavan sävyn mikä ehkä toisaalta kuvastui myös Boldtin kokousten ilmapiiriä.

Boldtin poliisikuulustelu sekä sotilaskomitean puhelinsitto poliisille Boldtin pidätyksen jälkeen huomattiin monissa sanomalehdissä. *Dagens Press* mainitsi, että Boldtia oltiin kuulusteltu, ja että sotilaskomitea oli soittanut poliisille vaatien Boldtin vapauttamista.³⁶⁶ Myös *Työmies* kertoi Boldtin kuulusteluista varsin asiallisesti.³⁶⁷ *Uusi Päivä* ja *Helsingin Sanomat* kertoivat asiasta hieman laajemmin kuin muut lehdet.³⁶⁸

Boldtin toiminta herätti lehdistössä myös uudenlaisia ääniä. *Hufvudstadsbladet* kertoi ensimmäisenä päivänä kesäkuuta Boldtin pidätyksestä ja kuvaili Boldtin kokouksen tapahtumia, jossa Boldtin puheita oli kritisoitu ja kehotettu Boldtilaisia noudattamaan maan lakeja. Joukko ”huligaaneja” oli silloin hyökännyt kritisoijan kimppuun ja houkutellut muutaman sotilaan mukaansa.³⁶⁹ *Hufvudstadsbladet* ilmaisi myös huolensa venäläisen sotaväen kurittomasta käyttäytymisestä. Lehti käytti esimerkkinä sotaväen komitean puhelinsittoa Boldtin pidätyksen aikana.³⁷⁰ *Uudessa Päivässä* oli myös kirjoitus ”Ylioppilaat ja Boldtin torikokoukset”, jossa oli kehoitus ylioppilaille ja kaikille Helsingin akateemisille pysyä poissa Boldtin kokouksista. Ylioppilailla oli tapana osallistua Boldtin kokouksiin provokaatiomielessä ja nauraa hänen uhittelulleen yliopistoa kohtaan. Kirjoittaja kuitenkin oli huolissaan Boldtin saamista kannattajista ja arveli Boldtin kokousten olleen oiva tilaisuus provokatiivisille henkilöille päästä ääneen. Muun muassa entisen ”Bobrikoffin ja santarmiston kätyrin” oli kuultu

³⁶³ DP 29.5.1917 Jean Boldt; US 30.5.1917 Pikku-uutisia; HBL 30.5.1917 Smånotiser.

³⁶⁴ US 31.5.1917 Jean Boldt; HBL 31.5.1917 Jean Boldt.

³⁶⁵ DP 31.5.1917 Notisöfversikt.

³⁶⁶ DP 31.5.1917 Jean Boldt.

³⁶⁷ TM 1.6.1917 Jean Boldt.

³⁶⁸ HS 1.6.1917 Hra. Jean Boldtia kuulusteltu; UP 1.6.1917 Jean Boldtin asia.

³⁶⁹ HBL 1.6.1917 Jean Boldt.

³⁷⁰ HBL 1.6.1917 Dagens företeelser.

uhkailevan ylioppilaita.³⁷¹ Boldtin kannattajat sekä yhteiskunnan muiden toimijoiden liittoutuminen anarkistin kanssa herätti siis jo *Hufvudstadsbladetin* ja *Uuden Päivän* huolen. Selvästi Boldtin toiminta nähtiin lehdistössä vähitellen eri valossa. Hieman närkästyneen ja huvittuneen suhtautumisen tilalle ilmestyi aito huoli yhteiskunnallisen tilanteen puolesta.

Keskustelu Boldtin mielentilasta ja toiminnasta jatkui kuitenkin lehdistössä aktiivisesti. Useimmat lehdet jatkoivat Boldtin ivaamista, mutta yksi lehti korosti myötätunnon merkitystä. Keskusteluareenalle astui ensimmäisenä päivänä kesäkuuta *Kotimaa*, joka oli huolestunut tapahtumien kehityksestä. Lehti muistutti, ettei ollut oikein nauraa sairaan miehen sairaille puheille. Toisaalta oli myös vaarallista, että ”järjettömät puheet kehottivat ehkä järjettömiä järjettämiin tekoihin.” Boldtin kokouksissa vaadittiin kuulemma Järnefeltiä ja Boldtia presidenteiksi.³⁷² Muut lehdet eivät olleet yhtä ymmärtäväisiä. Muutama päivä myöhemmin *Helsingin Sanomissa* oli pakina, jossa Boldtin kokousta ja roolia ivattiin. Boldt oli selvästi kaupungin viisain mies, jota ylioppilaat kerääntyivät kuuntelemaan.³⁷³ *Hufvudstadsbladetin* kirjoittaja oli selkeästi kyllästynyt Boldtin ”hölynpölyyn”. Kirjoitus kuvaili, miten Boldt oli kokouksessaan kerskaillut poliisikuulusteluistaan ja siitä, miten oli päässyt poliisia painostamalla vapaaksi. Moinen ylimielisyys herätti *Hufvudstadsbladetin* toimittajan halveksunnan.³⁷⁴

Dagens Press kertoi seitsemäs päivä kesäkuuta Boldtin edellisen päivän punakaartin perustamisesta. Lehti oli asiasta jo selvästi huolissaan ja mainitsi, että vaikka Boldt itse ei ollut vakavasti otettava henkilö, oli hänen ajatuksillaan vaarallisen tietämätön kuulijakunta, joka oli valmis toteuttamaan anarkistiset ajatukset väkivallan keinoin. Lopuksi lehti kuitenkin muistutti, ettei järjestäytynyt työväki ollut väkivallan kannalla.³⁷⁵ Sama uutinen julkaistiin *Hufvudstadsbladetissa*, *Helsingin Sanomissa* ja *Uudessa Suomettaressa*. Lehdistön ääni muuttui selvästi viimeistään Boldtin punakaartin perustamisyhteyden jälkeen. Hänen puheensa olivat lähinnä herättäneet närkästyksiä, huvittuneisuutta ja kyllästymistä. Punakaartin perustaminen ja paikalle saapunut satapäinen kannattajajoukko herätti kuitenkin monen lehden huolen. Boldt nähtiin selkeästi edelleen sairaana ja mielenterveydeltään

³⁷¹ UP 1.6.1917 Ylioppilaat ja Boldtin torikokoukset.

³⁷² KM 1.6.1917 Millaista oli Senaatintorilla helluntaiaaton.

³⁷³ HS 3.6.1917 Päivän pakinaa.

³⁷⁴ HBL 4.6.1917 En tidsbild för dagen.

³⁷⁵ DP 7.6.1917 Ett ”rödt garde”.

epäluotettavana. Uusi huoli koski hänen kannattajiensa sokeaa uskoa anarkiaan ja väkivaltaan.

Ainoa eriävä mielipide ilmestyi 10. kesäkuuta, jolloin nimimerkki Teemu ihmetteli *Sunnuntai*-lehdessä virkavallan suurta kiinnostusta Järnefeltin ja Boldtin puheisiin. Hänen mukaansa kumpikaan ei ollut syyllistynyt mihinkään rikokseen, vaan he olivat ainoastaan laillisesti puhuneet mielipiteistään julkisesti. Sen sijaan järjestysvalta loisti poissaolollaan, kun maanviljelijöitä riistettiin pelloiltaan, liikkeitä suljettiin väkivalloin, tai kun ihmisten arki oli täynnä Venäläisten pistimiä.³⁷⁶ *Sunnuntai* ilmestyi 24. kesäkuuta asti, ja seuraavan kerran vasta elokuussa. Lehdessä oli vain tämä yksi maininta Boldtista. Sinänsä on huomionarvoista, että *Sunnuntai* oli ainoa Järnefeltin tekoja ylistänyt lehti. Se oli nyt ainoa lehti, jonka sivuilla painettiin Boldtin toimintaa puolustava kannanotto. Muiden lehtien kanta oli joko huolestunut, säälivä tai tuomitseva.

Nikolainkirkon valtaukselta lehdet uutisoivat luonnollisesti varsin näyttävästi. Lehtien kesken ei kuitenkaan ilmennyt mitään keskustelua, jolloin on luontevaa esitellä lehtien kirjoittelut lehtikohtaisesti. *Uusi Päivä* kirjoitti yksityiskohtaisen selonteon tapahtumista varsin neutraaliin sävyyn. Puhujiksi kirkossa lehti mainitsi pastori Uotin, Sisar Huttusen, toveri Alkun ja toveri Malisen. Miksi Alku ja Malinen olivat ”tovereita”, olisi mielenkiintoista tietää. Olikohan lehden toimittaja haastatellut heitä tai heidän vasemmistolaisia aatetovereitaan?³⁷⁷

Dagens Press kirjoitti myös hyvin yksityiskohtaisen selostuksen tapahtumista kirkossa ja lisäsi uusia näkökulmia tapahtumiin. Boldt oli lehden mukaan puhunut suomeksi, ruotsiksi ja venäjäksi omaan palopuhe-tapaansa. Tarkoituksena oli myös pitää kirkko hallussaan kunnes kunnallislaki olisi käsitelty eduskunnassa. Lehti myös mainitsi Boldtin lähteneen kaupungista ”ei-vapaaehtoisesti”.³⁷⁸ *Dagens Pressin* nimimerkki Lucas iloitsi Boldtin pidätyksestä. Hän toivoi vain, että hänen vangitsemisensä olisi tapahtunut muutama viikko aikaisemmin. Hän totesi, että ei ollut niin suuri skandaali, että hullu tunkeutui kirkkoon vaan se, että hän onnistui kokoamaan niin suuren kannattajajoukon.³⁷⁹ 19. päivä *Dagens Press* julkaisi varoituksen työmiehille, että pysyisivät poissa Senaatintorilta. Boldtin joukko suunnitteli jotain vielä

³⁷⁶ Sunnuntai 10.6.1917 Mistä aita on matalin.

³⁷⁷ UP 18.6.1917 Taistelu Nikolain kirkosta.

³⁷⁸ DP 18.6.1917 Jean Boldt.

³⁷⁹ DP 19.6.1917 Dagens text.

suurempaa ja agitoisi väkeä tehdasalueilta. Lehdessä oli myös maininta kirkon siivouksesta seuraavana päivänä, jolloin iltajumalalpalvelus olisi peruttu.³⁸⁰

Toinen ruotsinkielinen lehti *Hufvudstadsbladetin* keskittyi luonnehtimaan kirkossa olijoita sanoin: ”frigifna tukthusfångar, ficktjufvar och annat notoriskt slödder”, eli entisiä kuritushuonevankeja, taskuvarkaita ja muuta roskaväkeä. Lehti mainitsi myös, miten Aleksanteri I:n Porvoon valtiopäiville antamat manifestit nostettiin alas seinältä.³⁸¹ *Hufvudstadsbladet* kirjoitti myös, että Boldt olisi viety pois kaupungista. Lehden mukaan Huttunen ja Kivikoski olisivat vielä illalla pitäneet palopuheita Senaatintorilla.³⁸² Lehti vähätteli Boldtia ja toivoi, että tunnelma Senaatintorilla hänen katoamisensa myötä rauhoittuisi. Muutama päivä myöhemmin *Hufvudstadsbladet* kirjoitti pienen kirjoituksen otsikolla: ”Jean Boldt in memoriam”. Kirjoituksessa esitettiin, että Boldt päätti sen minkä Järnefelt aloitti. Maan hienoin kirkko oli vuorokauden aikana kuin hollitupa. Kirjoittaja kertoi myös, miten Bolševikit pitivät torilla kirkkohistoriallisia valistuspuheita kertoessaan miten papisto aina oli riistänyt kansalta, aina Mooseksen ajoilta saakka. Lehti kehui poliisimestari Voss-Schraderiä onnistuneesta väliintulosta kirkossa, jossa ei ollut laukausten vaihtoa tai liikaa väkivaltaa. Boldtin kohtalosta lehti ei halunnut edes tietää.³⁸³

Helsingin Sanomat kirjoitti myös raportin tapahtumista. Se osasi kertoa, että Boldtin kannattajat eivät olleet saaneet punalippua liehumaan kirkon kupoliin, koska eivät löytäneet tietä ylös. Se oli harmittanut heitä suuresti. *Helsingin Sanomat* oli siinä uskossa, että Boldt olisi päässyt aamulla kirkosta karkuun.³⁸⁴ *Uusi Suometar* referoi tapahtumat asiallisesti. Lehti oli kysynyt poliisilta Boldtin kohtalosta tapahtumien jälkeen, johon oli vastattu: häntä ei ole syytä enää pelätä. Lehti mainitsi pastori A. Lehtosen pitäneen puheen seurakuntalaisille kirkon ulkoilmajumalanpalveluksessa ja maininneen tämän olleen ”raskain sunnuntai, jonka Suomen pääkaupungin kirkkoväki oli saanut viettää”.³⁸⁵ *Helsingin Sanomat* julkaisi myös 19. kesäkuuta eräänlaisen jälkipuinnin. Lehti ilmoitti venäläisten kertoneen, että suhtautuisivat Boldtin tapaukseen siitä lähtien passiivisesti.³⁸⁶

³⁸⁰ DP 19.6.1917 Notisöfversikt.

³⁸¹ HBL 18.6.1917 Jean Boldt och hans anhang ställa till stora oordningar.

³⁸² HBL 19.6.1917 De af Jean Boldt iscensatta oroligheterna.

³⁸³ HBL 20.6.1917 Jean Boldt in memoriam.

³⁸⁴ HS 18.6.1917 Kirkon häväisy.

³⁸⁵ US 18.6.1917 Boldt vallannut Nikolainkirkon.

³⁸⁶ HS 19.6.1917 Boldtin joukkion epäjärjestykset.

Työmieheissä Helsingin sosiaalidemokraattinen kunnallistoimikunta julkaisi kirjoituksen, jossa järjestäytynyt työväki otti jyrkästi etäisyyttä tapahtumiin ja kielsi työläisiä edes uteliaisuuttaan menemästä mukaan vastaavaan provokatiiviseen toimintaan. Allekirjoittaneet olivat hyvin huolissaan asioiden kehityksestä. Samassa uutisoitiin Nikolainkirkon valtauksesta. Boldtilaiset olivat kuulemma samana päivänä suunnittelemassa suurempaa voimaannäytöstä, ja rekrytoivat väkeä muun muassa tehtaiden porteilla. *Työmies* viittasi sos. dem. kunnallistoimikunnan kirjoitukseen ja pyysi, että lukijat ymmärtäisivät, ettei Boldtilaisten ”kommunismi” edistänyt todellisen vallankumouksen asiaa. Työläisten olisi pidättäydyttävä asian ulkopuolella, koska ”kun kaksi tappelee tulee kolmas joka aikoo hyötyä siitä”.³⁸⁷ *Työmiehellä* oli siis selvästi huoli työväenliikkeen maineen lokaamisesta. Lehti pelkäsi yleisemmän mielipiteen kääntyvän työväenliikettä vastaan.

19. kesäkuuta *Kotimaa* kertoi tapahtumat kirkossa, ja kuvaili seurakunnan pitämää jumalanpalvelusta tarkemmin kuin muut lehdet: ”Jumalanpalveluksen loputtua laulettiin *Isänmaan virsi*. Kirkosta kuului voimakas työväenmarssi.” *Kotimaa* oli myös ainoa lehti, joka mainitsi, että Arvid Järnefeltin *Kirkkopuheita* myytiin ovella. Lehti selosti myös tapahtumia kirkon sisällä ja korosti puhujien puhuneen saarnastuolista, jossa käytettiin rivoa kieltä ja pilkattiin Jumalaa. Lehti mainitsi kirkkoneuvoston pitäneen asiasta kokouksen.³⁸⁸ 22. kesäkuuta myös *Herättäjä* heräsi keskusteluun. Turussa järjestettiin Nikolainkirkon valtauksen aikaan yleinen kristillinen nuorisujuhla, jossa oli yli 4000 osallistujaa. Lehti kertoi, miten kokouksessa otettiin hämmästyneinä vastaan uutiset siitä, miten ”mielisairas tohtori Boldt joukkokuntineen” oli häväissyt pyhätön.³⁸⁹ Kristillisten lehtien suhtautuminen tapahtumiin korosti ehkä luonnollisesti kirkkoon tunkeutumista ja järjestyksen rikkomista. On kuitenkin pidettävä mielessä, että *Kotimaa* oli ainoa lehti, joka aikaisemmin muistutti eräänlaisesta kristillisen myötätunnon tärkeydestä suhtautumisessa sairaaseen Boldtiin. Vaikka kristilliset lehdet usein olivat sävyiltään tuomitsevia ja alleviivasivat kirkon oikeutta olla vallitsevan yhteiskuntajärjestyksen puolella, osasi äänensävy olla myös empaattinen ja heikkoa ymmärtävä. Toisaalta Boldtin leimaaminen sairaaksi antoi myös ”terveille” valta-aseman, josta katsoa haihattelijaa alaspäin.

³⁸⁷ TM 18.6.1917 Helsingin työväelle.

³⁸⁸ KM 19.6.1917 Ennekuulumattomia häiriöitä jälleen toimeenpantu Nikolainkirkossa.

³⁸⁹ Herättäjä 22.6.1917 XI yleinen kristillinen nuorisujuhla Turussa.

4. Tutkimustulokset

Tutkimuksen tehtävänä oli tutkia Helsingin kirkkomellakoita 1917 kolmen eri julkisuuskuvan kautta. Tavoitteena oli selvittää, mitä mellakoissa ylipäättään tapahtui, keitä tapahtumiin osallistui ja miksi, sekä mitkä olivat mellakoihin osallistuneiden motiivit. Pohdin myös sitä, miksi tapahtumat niputetaan edelleenkin yhteen. Oliko Järnefeltillä ja Boldtilla samat motiivit tekoihinsa, vai olivatko tapahtumat toisistaan aivan irralliset, jolloin niitä tulisi myös kutsua eri nimillä.

Tutkimus osoittaa, että arkijulkisuudessa Järnefeltin puheet herättivät paitsi kummastusta, myös mielenkiintoa. Kansalaisten parissa hänen tekonsa nähtiin ensin hieman erikoisina, mutta varsinkin Kallion kirkon väkivaltaisuuksien jälkeen Järnefeltin toimintaan suhtauduttiin yhä nuivemmin. Eniten hämmästeltiin pasifisti Järnefeltin väkivaltaisuuksia. Järnefelt yhdistettiin siis kuulijakuntansa väkivaltaiseen käytökseen, sekä jälkikäteen myös Boldtin toimintaan. Järnefeltin puheisiin vaikuttaa osallistuneen lähinnä työväen uteliasta kuulijakuntaa eri puolilta Helsinkiä. Suurin osa oli luultavasti ollut kiinnostunut hänen ajatuksistaan. Kallion kirkon rähinän aiheuttivat luultavimmin paikalla olleet sakilais-huligaanit, joita provosoi hengellinen tilaisuus sekä paikalle saapunut suuri kuulijakunta. Järnefeltin aatteille olisi kuitenkin ollut jatkossakin kuulijoita, kuten kirkkoneuvostolle kirjoitettu pyyntö kirkon lainaamisesta osoittaa.

Boldtin puheet vastaanotettiin arkijulkisuuden näkökulmasta eräänlaisena parodiana. Hänen sairas olemuksensa ei selvästi herättänyt suuren yleisön luottamusta, eivätkä hänen aikaisemmat tempauksensa Viaporin kapinassa tai yhteiskuntakriittisenä toimijana lisänneet hänen uskottavuuttaan. Kuitenkin Boldtin kokoukset keräsivät yleisöä, varsinkin venäläisen laivaston sotilaita ja ilmeisesti korkeamman luokan sotilashenkilöitä sekä Boldtille hyvin uskollisia työväen edustajia, jotka olivat paikalla kuuntelemassa hänen aatteitaan. Poliisin saamat uhkaukset Boldtin ensimmäisen pidättämisen aikana ja ilmeinen sekasorto hänen pidätyksen yhteydessä Nikolainkirkon tyhjentämisen jälkeen osoittavat, paitsi Helsingin miliisikoneiston täydellisen sisäisen sekasorron vuonna 1917, mutta myös Boldtin houkutelleen korkeamman arvon venäläisiä sotilaita toteuttamaan vallankumousta Suomessa.

Sisäpiirijulkisuudessa Järnefeltin puheet käsiteltiin todellisen kirkollisen sisäpiirin epävirallisessa iltakokouksessa. Lauri Ingmanin vaikutusvaltaa ei siis tule aliarvioida koskien Helsingin seurakuntien suhtautumista kirkkopuheisiin.

Hänen maltillinen suhtautumisensa yhteiskuntarauhan häiriöihin ja anarkiaan vaikutti myös kirkon suhtautumiseen kirkkopuheisiin. Koska tämän johtopäätöksen pääasiallisena lähteenä on Erkki Kailan päiväkirja, on valitettavaa, että Kailan suhtautuminen värittää koko tutkimustulosta papiston suhtautumisesta. Jää täysin arvailujen varaan, miten muut kirkkoherrat ja papit suhtautuivat kirkkopuheisiin.

Boldtin toiminta lakaistiin seurakuntien vuosittaisissa raporteissa kokonaan maton alle, lukuun ottamatta Helsingin pohjoisen ruotsalaisen seurakunnan pienpainatetta, joka mainitsi Boldtin kirkkonvaltauksen. Painatteen mukaan Boldtin kirkkonvaltaus oli ikävä välikohtaus, ja valtaukseseen osallistui vain roskaväkeä. Porvoon hiippakunnan synodaalikokouksessa tapahtumia ei virallisesti käsitelty lainkaan. Ainoastaan yleisestä levottomasta ilmapiiristä keskusteltiin. Helsingin ruotsalaisen seurakunnan avoimen halveksuvasta kuvailusta Boldtin kannattajista voi tehdä päätelmän, että sisällissotaan johtanut kansan kahtia jakautuminen ja vastapuolen julkinen mustamaalaaminen oli jo alkanut kesällä 1917. Ruotsalaisen seurakunnan jäsenille esitettiin kirkon vallanneet sosialistit hyvin alentavassa valossa, jolla ilmeisesti oli tarkoitus nostaa oma kirkossa käyvä seurakuntaväki parempaan valoon.

Mediajulkisuudessa Järnefeltin puheet pääsääntöisesti tuomittiin, paitsi hänen ystäväpiirinsä kustantamissa lehdissä. Suurin yleisö sai siis hänen toiminnastaan varsin pinnallisen ja skandaalimaisen kuvan. Järnefeltiä puolustaneet lehdet olivat levikiltään vain muutaman tuhannen painoksen suuruisia, kun taas hänen puheensa pinnallisesti ja tuomitsevasti raportoineet lehdet tavoittivat jopa 50 000 (*Helsingin Sanomat*) ja 80 000 (*Työmies*) henkeä. Lauri Ingmanin näkyminen myös mediajulkisuuden piirissä reaktiona Järnefeltin puheeseen korostaa hänen merkitystään taustavaikuttajana yleisen mielipiteen muodostajana kirkkomellakoihin. Boldtin puheet ja kirkkonvaltaus herättivät ensin lehdistössä lähinnä hilpeyttä, närkästystä ja myötähäpeää. Ainoastaan kristillinen *Kotimaa* peräänkuulutti jonkinlaista myötätuntoa sairasta Boldtia kohtaan. Boldtin kuulijakunnan kasvaessa ja hänen yrittäessään punakaartin perustamista olivat lehdet yksimielisesti huolestuneita Boldtin anarkististen aatteiden leviämisestä yhteiskunnassa. Nikolainkirkon valtauksen lehdet uutisoivat laajasti ja pitivät sitä järjestyshäiriönä. Boldtin vangitseminen vaikuttaa olleen kaikille lehdille helpotus.

Tutkimus osoittaa myös, että Helsingin kirkkomellakoista tulisi puhua kahtena eri ilmiönä. Vaikkakin tapahtumissa oli osittain läsnä samoja ihmisiä olivat tapahtumien järjestäjät Järnefelt ja Boldt keskenään aivan erilaisia toimijoita. Järnefelt oli hillitysti käyttäytyvä älykkö, joka oli huolellisesti valmistautunut tehtäväänsä kirjoittamalla puheensa etukäteen. Hän oli myös kohteliaasti etukäteen ilmoittanut aikeistaan lehdissä. Hänen motiivinsa kirkkopuheisiin kumpusi, mitä ilmeisimmin, henkilökohtaisesta uskonnollisesta kriisistä, joka taas sai ylläkkeensä maaliskuun vallankumouksesta. Lisäksi Järnefelt vaikutti olleen pettynyt kuulijoidensa kiihkomielisiin suosionosoituksiin. Hän oli luultavasti toivonut hienostuneempaa käytöstä ja aatteensa sisäistämistä. Hän mitä ilmeisemmin ei myöskään ollut aavistanut Kallion kirkon tilaisuuden muuttuvan niin väkivaltaiseksi, ottihan hän oman tyttärensä kirkkoon mukaan.

Jean Boldt taas oli jo Senaatintorin puheidensa aikana ilmeisen sairas mies, joka esiintyi häiriköiden muun muassa kaupunginvaltuuston kokouksissa ja yllytti kaupunkilaisia anarkiaan. Nikolainkirkon valtaus ei ollut kovin tarkkaan harkittu teko, eikä Boldtilla vaikuttanut olleen kovin realistista jatkosuunnitelmaa vallankumouksensa suhteen. Hänen kannattajansa koostuivat venäläisistä sotilaista, joiden motiivit mukana ololle vaikuttivat olleen vallankumouksen toteutuminen Suomessa vailla kiinnostusta suomalaisten asioihin, kirkon valtaan pettyneestä mielenterveysongelmista kärsineestä papista sekä ompelijattarena toimineesta maallikkosaarnaajasta, jolla oli yhteyksiä entiseen punakaartin perustajaan. Lisäksi hänen puheitaan oli kuuntelemassa sekalainen joukko työläisiä eri taustoista ja uskonyhteisöistä. Boldtin toripuheet ja Nikolainkirkon valtaus pitäisikin nähdä erilaisten marginaalisten vaihtoehtoratkaisujen kokoontumisena yhteiskunnan suurten avoinna olleiden kysymysten äärellä.

Vaikka Järnefeltin *Kirkkopuheita* myytiin Nikolainkirkon valtauksen aikana ja Boldtin kerrotaan toivoneen Järnefeltistä toimintansa jatkajaa, ei Järnefelt itse näyttänyt olleen yhtään vaikuttunut Boldtin toiminnasta – päinvastoin hän oli kauhistunut Boldtin ”tyhjöpäisestä” kuulijakunnasta. Vaikka Järnefelt ja Boldt olivat keskenään ystäviä kumpusi heidän toimintansa keväällä ja kesällä 1917 aivan erilaisista motiiveista ja heidän visionsa tulevasta yhteiskunnasta olivat jokseenkin erilaiset.

Historian tapahtumat asetellaan usein asteittain eskaloituvaksi narratiiviksi. Tämä toteutui myös kirkkomellakoiden jälkiarvioinneissa. Ne jäivät lopulta eräänlaiseksi sisällissodan esipuheeksi. Myös asioiden jälkipuinti kirkon

keskuudessa keskittyi sisällissodan traumojen käsittelyyn ja asioiden viemiseen eteenpäin sodan jälkeen. Kirkkomellakat jäivät siten useasta syystä suurempien asioiden varjoon. Aikanaan tapahtumat Helsingissä olivat kuitenkin herättäneet verrattain suurta huomiota, vaikka yhteiskunnallinen tilanne ruokki muitakin kohua herättäneitä tapahtumia. Järnefeltin puheet liitettiin myöhemmin Boldtin toimintaan. Hänen monilta osin viimeistellyt aatteensa hukkuivat anarkistisen väkivallan aiheuttaman kohun keskelle.

5. Lyhenteet

NMKY	Nuorten miesten kristillinen yhdistys
NNKY	Nuorten naisten kristillinen yhdistys
SHS	Suomen historiallinen seura
SKHS	Suomen Kirkkohistoriallinen seura
SKHST	Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia
SKS	Suomalaisen Kirjallisuuden seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden seuran toimituksia
SLS	Svenska Litteratursällskapet
STKS	Suomalainen teologinen kirjallisuusseura
STKSJ	Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja

6. Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Hämeen maakunta-arkisto, Hämeenlinna Porvoon tuomiokapitulin arkisto I Istuntopöytäkirjat 1917 Pappeinkokousten asiakirjat 1917–1920	HMA PTA I Ca: 224 Cg 4:8
Ilmatieteen laitos, ilmastopalvelu. (Tilattu aineisto, tekijän hallussa) Sää Kaisaniemessä huhti-kesäkuussa 1917	
Johannes Församlings Arkiv, Helsinki Kungörelser Berghäll 1915–22	JFA II A d2a
Kansallisarkisto Erkki Kailan arkisto päiväkirjoja 1905–1945	KA EKA 4 X
Helsingin poliisilaitoksen rikososaston I arkisto Kuulustelupöytäkirjat 1917 (No. 592) Kuulustelupöytäkirjat 1917 (No. 615) Kuulustelupöytäkirjat 1917 (No. 931)	HPRA I Cb:101 Cb:102 Cb:104
Helsingin yleisen sairaalan psykiatrian klinikan arkisto Lapinlahden potilaspäiväkirjat 1912–1917	HYSA Aa:8
Lauri Ingmanin arkisto Muistiinpanovihkoja (1908–1925)	LIA C11a
Prokuraattorin toimituskunnan arkisto KD-akti	ProTA 590/110, 1917

Kansalliskirjasto	KK
Svenska Litteratursällskapets arkiv	SLS
Herman Råbergshs arkiv	HRA
Seurakuntayhtymän arkisto	SYA
Helsingin pohjoisen suomalaisen seurakunnan	
kirkkoneuvoston pöytäkirjoja	IICb1
Kyrkoförvaltningsnämndens protokoller 1915–1918	viii 1915– 1918
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto	SKS KRA
Tuomiokirkko 1917	TK 1917
Adolf Liehusen muistelmat 1915–1918	
1918-kokoelma	1918-kok.
Julius Hagströmin muistelmat (37/1965)	
Pentti Tuomaalan muistelmat (34/1966)	
Verner Lahtisen muistelmat (43/1966)	
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto	SKS KIA
Arvid Järnefeltin arkisto	AJA
Kirjekokoelma	1191:36
Työväen Arkisto	TYA
Ailio, Tulenheimo, Serlachius ja Tanner keskustelemassa	YKA
Tokoin senaatin synnystä 7.2.1930.	

Painetut lähteet

- Boldt, Jean
1916 Det stora dårhuset I. Helsinki: Jean Boldts förlag.
- Colliander, O.I.
1918 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan.
 Toinen osa. Suomen kirkon papisto yhdeksännellätoista vuosisadalla.
 Ensimmäinen nide A–E. Helsinki: Otava.
- Godenhjelm, Hugo
1916 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja papiston matrikkeli. Tampere:
 Tekijän kustannuksella.
- Gummerus, Jaakko
1922 Kertomus Porvoon hiippakunnan vaiheista ja tilasta vuosina 1917–
 1922. Porvoo: WSOY.
- Johansson, Erik
1902 Mietteitä Arvid Järnefeltin: Mitä on Jumalanpalvelus? nimisen kirjan
 johdosta. – TA 1.1.1902.
- Porvoon TK:n kiertokirje
1917 Porvoon tuomiokapitulin kiertokirjeet 1911–1917.
 Porvoo 1918.

Porvoon. hpk. ppk. ptk.

1917 Pöytäkirja tehty Porvoon hiippakunnan lakimääräisessä pappeinkokouksessa Porvoossa lokakuun 9–12 päivänä 1917 ynnä liitteet. Porvoo 1918.

Toinen Herääminen

2010 Arvid Järnefeltin päiväkirjamerkintöjä vuosilta 1916–1919. Toim. Juhani Niemi. (Sisältää Kirkkopuheet)

Uoti, Juho

1914 Mitä Luontainen Terveyskunta tahtoo? Helsinki: Työväen kirjapaino.

1916 Herran kansan tasavallan perusteet. Helsinki: Hakaniemen kirjapaino.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Systemaattisesti läpi käydyt lehdet:

DP	<i>Dagens Press</i>	1.3.1917–31.7.1917
HS	<i>Helsingin Sanomat</i>	1.3.1917–31.7.1917
HBL	<i>Hufvudstadsbladet</i>	1.3.1917–31.7.1917
	<i>Herättäjä</i>	1.3.1917–31.7.2017
KM	<i>Kotimaa</i>	1.3.1917–31.7.1917
	<i>Sunnuntai</i>	1.3.1917–31.7.1917
TM	<i>Työmies</i>	1.3.1917–31.7.1917
UP	<i>Uusi Päivä</i>	1.3.1917–31.7.1917
US	<i>Uusi Suometar</i>	1.3.1917–31.7.1917
VA	<i>Vapaa Ajatus</i>	1.3.1917–31.7.1917

Satunnaisista numeroista lisätietoa saatu:

HNSO	<i>Helsingin nimikirja ja suomalainen osoitekalenteri</i>	1913, 1915
JMV	<i>Jokamiehen viikkolehti</i>	5.3.1910.
KM	<i>Kotimaa</i>	3.11.1911.
SV	<i>Suomen Viikkolehti</i>	1.9.1898; 4.4.1901.
SW	<i>Suomen wirallinen lehti</i>	17.6.1903.
SVT	<i>Svenska tidningen</i>	11.8.1917
TM	<i>Työmies</i>	4.10. 1913.

Internet-lähteet

Autio, Veli-Matti

2003 Alanen (1800-). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410. (Katsottu 26.1.2017)

2005 Loimaranta Yrjö (1874–1942). Kansallisbiografia-verkkójulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410. (Katsottu 1.2.2017)

Förvaltningshistorisk ordbok

<http://fho.sls.fi/uppslagsord/5641/esittelijasihteeri/> (Katsottu 2.2.2017)

HY ylioppilasmatrikkeli 1853–1899

<http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=22585>
(Katsottu 26.1.2017)

- Knif, Henrik
2010 Boldt, Jean (1865–1920). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410 (Katsottu 26.1.2017)
- Kopponen, Tapio
2002 Järnefelt, Arvid (1861–1932). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410 (Katsottu 26.1.2017)
- Luntinen, Pertti
2001 Kock, Johan (1861–1915). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS. URN:NBN:fi-fe20051410 (Katsottu 8.3.2017)
- Marjomaa, Ulpu
2001 Hurmerinta, Kaarlo Viktor (1870–1941). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410 (Katsottu 31.1.2017)
- Murtorinne, Eino
2001 Kaila, Erkki (1867–1944). Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. SKS. URN: NBN:fi-fe 20051410 (Katsottu 31.1.2017)
- Raitiovaununlinjat 1917
<http://www.raitio.org/ratikat/helsinki/linjasto/linjat/linja3.htm> (Katsottu 17.1.2017)
- Vares, Vesa
1998 Ingman, Lauri (1868–1934) Kansallisbiografia-verkkojulkaisu, SKS. URN:NBN:fi-fe20051410 (Katsottu 26.1.2017)

Kirjallisuus

- Ahlbäck, Tore
1995 Uppkomsten av Teosofiska Samfundet i Finland. Religionsvetenskapliga skrifter nr. 28. Turku: Åbo Akademi.
- Aleksejeva, Galina
2010 Tolstoi ja yhteisöliike: utopiaa etsimässä. Maaemon lapset tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Toim. Minna Turtiainen & Tuija Wahlroos. Helsinki: SKS.
- Alston, Charlotte
2014 Tolstoy and his disciples. The history of a radical international movement. London: Tauris.
- Antikainen, Marjo-Riitta
2004 Sääty, sukupuoli, uskonto. Mathilda Wrede ja yhteiskunnan muutos 1883–1913. Bibliotheca historica 83. Diss. Helsinki. Helsinki: SKS.
- 2006 Demokratian synnystä moderniin moniarvoisuuteen 1900-luvulla. Kaupunkilaisten kirkko. Helsinki: Otava.

Autio, Eero

1971 Järjestyksenpitokysymys maamme kaupungeissa maaliskuun vallankumouksen ja vuoden 1918 sodan välisenä aikana. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Hc.

Gutmann, Philip

2008 Julius Ludwig August Koch (1841–1908). Christian, philosopher and psychiatrist. – History of Psychiatry. Los Angeles: SAGE Publications.

Haapala, Pertti

1995 Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914–1920. Helsinki: Kleio ja nykypäivä.

2009 Kun kansankirkko hajosi. –Sisällissota ja kirkko 1918. Toim. Ilkka Huhta. SKHST 212, Helsinki: SKHS.

Halén, Harry

2015 Venäjän vallankumous Helsingissä 1917–1918. – Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki: Gummerus.

Harjula, Mirko

2010 Itämeri 1914-1921. Itämeren laivastot maailmansodassa sekä Venäjän vallankumouksissa ja sisällissodassa. Helsinki: BoD - Books on Demand.

Hietaniemi, Tuija

1992 Lain vartiossa. Poliisi Suomen politiikassa 1917–1948. Helsinki: SHS.

Häkli, Pekka

1955 Arvid Järnefelt ja hänen lähimaailmansa. Porvoo: WSOY.

Kalske, Marja

2012 Matka menneisyydestä. Tampere: Lempäälän Luontaiskylpylä Oy.

Karkama, Pertti

2010 Vallan orjat ja ihmisarvo. Arvid Järnefeltin ajatusmaailma. SKST 1241. Helsinki: SKS.

Kemppi, Jarkko

2015 Helsinki maailmansodassa. – Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki: Gummerus.

Kena, Kirsti

1979 Kirkon asema ja asenteiden muotoutuminen itsenäisessä Suomessa 1917–1922. SKHST 110. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.

Ketola, Mikko

1990 ”Jumalankieltäjien” äänenkannattajana – Vapaa Ajatus 1910–1917. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Hc.

- Kolbe, Laura
2015 Helsinki ensimmäisessä maailmansodassa. Sotasurmat 1917–1918. Toim. Jarmo Nieminen. Helsinki: Gummerus.
- Kokkinen, Nina
2010 Jumalan pojat. Tolstoilaisuuden ja teosofian kohtaamisia vuosisadanvaihteessa. – Maaemon lapset tolstoilaisuus kulttuurihistoriallisena ilmiönä Suomessa. Toim. Minna Turtiainen & Tuija Wahlroos. Helsinki: SKS.
- Koskela, Kari
2002 Huligaanit: katuelämää Sörkassa suurlakosta sisällisotaan. Helsinki: SKS.
- Larkio, Mauri
1967 Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen Helsingissä. SKHST 76. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.
- Murtorinne, Eino
1986 Suomalainen teologia autonomian kautena (1828–1918). Helsinki: Gaudeamus.
- Neljännes vuosisataa Sörnäisten suomalaisen seurakunnan historiassa
1932 Toim. K.V. Hurmerinta. Helsinki: Raittiuskansan kirjapaino oy.
- Niemi, Juhani
2005 Arvid Järnefelt. Kirjailija ajassa ja ikuisuudessa. Helsinki: SKS.
- Nieminen, Hannu
2006 Kansa seiso! loitompana kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917. Tampere: Vastapaino.
- Nokkala, Armo
1958 Tolstoilaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus. SKHST 59. Diss. Helsinki. Helsinki: SKHS.
- Nurmi, Jari
1979 Karl August Hildén 1853–1924. Helsingiläinen vaikuttajapappi. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. Hc.
- Nyström, Samu
2013 Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918. Diss. Helsinki. Helsinki: Unigrafia.
- Pollari, Mikko
2006 Kansan parhaaksi. Eino Leinon Sunnuntai-lehden sivistyneistö- ja kansankuva 1915–1918. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampere. <<http://urn.fi/urn:nbn:fi:uta-1-16246>> (Katsottu 6.2.2017)
- Päivänsalo Laina, Armo, Veikko ja Olavi
1942 Bror Hannes Päivänsalo elämä ja työ. Porvoo: WSOY.

- Suomen lehdistön historia 2 Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan
1987 Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä: Gummerus.
- Suomen lehdistön historia 5 Hakuteos Aamulehti–Kotka Nyheter
1988 Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä: Gummerus.
- Suomen lehdistön historia 8 Aikakauslehdistön historia Yleisaikakauslehdet
1991 Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä: Gummerus.
- Suomen lehdistön historia 9 Aikakauslehdistön historia Erityisaikakauslehdet
1991 Toim. Päiviö Tommila. Jyväskylä: Gummerus.
- Teräs, Kari
2001 Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920. Helsinki: SKS.
- Toiviainen, Kalevi
2007 Erkki Kaila. Yliopistomies ja kirkonjohtaja. STKSJ 255. Helsinki: STKS.
- Tolstoi, Leo
1906 Evankeliumi. Lyhyt esitys evankeliumien sisällyksestä. Kuopio: Otava.
- Uola, Mikko
1998 ”Seinää vasten vain!” Poliittisen väkivallan motiivit Suomessa 1917–1918. Helsinki: Otava.
- Vainio, Marja
1973 Evankelis-luterilainen nuorukaisyhdistys ja evankeliumiyhdistyksen nuorisoliitto vuosina 1889–1906. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian laudatur-tutkielma. Hc.
- Veikkola, Juhani
1969 Teologinen lauantaseura kirkon puolustajana suurlakon jälkeisenä aikana 1905–1914. SKHST 79. Helsinki: SKHS.
- 1977 Kirkko yhteiskunnan murrosvaiheissa. – Kirkko suomalaisessa yhteiskunnassa 1900-luvulla. Toim. Markku Heikkilä & Eino Murtorinne. Hämeenlinna: Kirjapaja.
- Vornanen, Jukka
2014 Kasviruokaiset vegetariaanit. Kasvissyönnin varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma. Turku. <<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014082032986> > (Katsottu 23.2.2017).
- Välimäki, Hannu
1994 Lauri Ingman kirkkopoliitikkona. SKHST 166. Helsinki: SKHS.
- Wuokko, Maiju
2009 Miliisi Helsingissä vuonna 1917 maaliskuun vallankumouksesta Pörssitalon mellakkaan. Historiallinen aikakauskirja 403–41.